

TUDÉKINUTÓ

Az Állambiztonsági Szolgálatok
Történeti Levéltára
negyedéves tudományos folyóirata

=====

- > A Magyar Harcosok Bajtársi Közössége -----Baráth Magdolna
- > A szülőföld elengedése -----Pál István
- > Egy találkozó anatómiája -----Krahulcsán Zsolt

= 2023 = 02
//////////

Impresszum

Főszerkesztő: *Szécsényi András*

Szerkesztők: *Katona Klára*
Krajcsír Lukács
Takács Tibor

Angol nyelvi szerkesztő: *Hegedüs Gyula*
Olvasószerkesztő: *Tiszóczy Tamás*
Címlapterv és tipográfia: *Gyulai Kati*
Szerkesztőségi titkár: *Joó Adrienn*
Informatikai szerkesztő: *Borkúty László*

Borítókép: Iskolai osztálykép, 1961. (Fortepan / Németh Tamás)
Szövegközi fotók: Válogatás a *Fortepan* és a *DokuForte* archívumából.

Kiadja:
Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
A kiadó székhelye:
1067 Budapest, Eötvös utca 7.

Felelős kiadó: *Cseh Gergő Bendegúz*

Szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös utca 7.
Elektronikus levélcím:
betekinto@abtl.hu

HU ISSN 2732-186X (nyomtatott)
HU ISSN 1788-7569 (online)

ABTL

**Állambiztonsági
Szolgálatok
Történeti
Levéltára**

Ez a Mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd!
4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.

==== Kitekintő ====

VARGA KRISZTIÁN

Magyar anarchisták a spanyol polgárháborúban, 1936–1939

2. rész 7

BARÁTH MAGDOLNA

A Magyar Harcosok Bajtársi Közössége és a nyugati hírszerző

szervek (1948–1956) 33

PÁL ISTVÁN

A szülőföld elengedése.

Két izraeli kormánytisztviselő a magyar hírszerzés érdeklődésének

középpontjában 53

==== Betekintő ====

JOÓ ADRIENN

Az éhségstrájk mint államellenes bűncselekmény.

Pedagógusok beszerzése 1956 után 75

KRAHULCSÁN ZSOLT

Egy találkozó anatómiája.

Mark Palmer budapesti amerikai nagykövet és a magyar titkos-

szolgálatok vezetőjének megbeszélése 1989-ben 93

==== Szemle ====

PAPP ISTVÁN

Egy lehetetlen küldetés története 119

SEMSEI FERENC

Egy korszak szelleme Enyedi Zoltán objektívén keresztül 131

Kilátás a Plaza del Callao-ra, szemben a Calle de Preciados torkolata, Madrid, Spanyolország, 1937.

Fortepan

= Kitekintő =
////////////////////

Spanyolország, 1937.

Fortepan

===== Varga Krisztián =====

/// Magyar anarchisták a spanyol polgárháborúban, 1936–1939

2. rész

== Forradalmárok és antifasiszták

Az 1937. február elején létrejött Barcelonai Magyar Antifasiszták Egyesületének célja „a bevándorolt és menekült magyar ajkúaknak a fasizmus elleni harcban való tömörítése, segítése és a Spanyolországban harcoló magyar miliciánusok erkölcsi és kulturális támogatása” lett. Az egyesület alapszabálya leszögezi, hogy a szervezet „tagja lehet minden magyar nyelvű antifasiszta, fronton harcoló vagy átutazó magyar miliciánus, aki az Egyesület alapszabályainak aláveti magát és antifasiszta volta ellen semmilyen bizonyíték nem merül fel”.¹ Az egyesület vezetőségét az évenként ülésező közgyűlés közvetlen szavazással, egy évre szóló mandátummal választotta meg, taggyűlést viszont legalább háromhavonta tartottak.² A vezetőség hetente egyszer ülésezett és pártparitásos alapon működött. Az elnököt a PSUC (*Partit Socialista Unificat de Catalunya, Katalónia Egyesült Szocialista Pártja*) delegálta a kommunistákkal szimpatizáló szociáldemokrata Gergely Imre személyében, aki a *Népszava* barcelonai tudósítója is volt egyben. A titkári tisztséget a „cenetista” (CNT – *Confederación Nacional del Trabajo*, Országos Munkakonföderáció aktivistája) Partos Pál kapta meg. Az UGT-hez (*Union General de Trabajadores, Általános Munkásszövetség*) kerültek a jegyzői feladatok. Ezt a megbízatást a Kommunisták Magyarországi Pártjából (KMP) többször kizárt (és többször felvett) Haraszi István látta el, aki 1934-ben érkezett Barcelonába. Az egyesület ügyeinek ellenőrzését pedig Krausz Ernő, a FAI (*Federación Anarquista de Ibérica, Ibériai Anarchista Szövetség*) küldöttje látta el.³ Gergelyt

1 == IISH PE-41.A.1 A Barcelonai Magyar Antifasiszták Egyesületének alapszabálya, d. n. 31.

2 == Uo. 31–32.

3 == Uo. Magyar Antifasiszta Egyesület vezetőségi ülésének jegyzőkönyve 1937. február 19. 7.

később a PSUC részéről Bruck Antal, míg Harasztit az „ugetista” (UGT-tag) Bienestock Béla váltotta fel.⁴

A közösség életére a kezdetektől rányomta bélyegét a Spanyol Köztársaság belpolitika vizsgálója. Személyeskedésektől sem mentes konfliktusok jellemezték a vezetőségi üléseket, amelyeket a CNT–FAI és a PSUC–UGT közötti politikai törésvonalak határoztak meg.⁵ Az egyesület ettől függetlenül igen aktív közéleti tevékenységet folytatott, és számos kulturális és politikai rendezvény lebonyolításában vállalt főszerepet. 1937 februárjától hetente egy alkalommal előadást tartottak a spanyol háború aktuális kérdéseiről. 1937. március 7-től, ugyancsak heti egy napon, nagyszabású előadás-sorozat keretében több nyelven emlékeztek meg az 1919-es magyarországi Tanácsköztársaság, valamint az 1848-as magyar és nemzetközi forradalmi események évfordulóiról.⁶ Az emlékülésekkel egybekötött ünnepségekre a spanyol és katalán szervezetek tagjai mellett meghívták a német, a francia és az olasz nyelvű testvér csoportok delegáltjait is.⁷

Mint említettem, a külföldi önkéntesek nyelvek alapján szerveződtek. Ez a rendezőelv a barcelonai magyar egyesület munkáját is meghatározta, hisz a propagandaanyagok a magyar nemzetiségű önkénteseken túl minden magyarul beszélő vagy olvasó munkáshoz szóltak. Ennek megfelelően a Magyar Antifasiszta Egyesület saját magyar nyelvű újságot adott ki *Az Antifasiszta* néven. A lap 1937. február 4-étől hetente kétszer jelent meg, és jórészt a hivatalos, „egységfrontos” politikai irányvonalat követte.⁸ Mind stílusában, mind pedig politikai hangvételében némiképp eltért ettől a CNT sajtóorgánumának, a *Frente Libertario*nak a magyar nyelvű kiadása. A lap, mint minden frontújság, az egyszerű katonákat célozta meg, a maga kötetlenebb, a hátországnak szánt hivatalos bikkfanyelvet mellőző stílusában, és vitába szállt a szocialista-kommunista pártok álláspontjával, miközben bátran kiállt a spanyol forradalom létjogosultsága és az anarchizmus hitvallása mellett.⁹

„*De mit szólsz a spanyol földi anarchistákhoz?*” – kérdi az újság magyar cikkírója az „egységfontos vonalat” képviselő vitapartnerétől. „*Milliónyi anarchista él és dolgozik és verekszik a nép igazáért Katalóniában. Százezernyi az ország többi részén. Hát persze te, aki a magad különös patentírozott módján csinálsz a pecsétviaszokat, hát*

4 = = Uo. Magyar Antifasiszta Egyesület vezetőségi ülésének jegyzőkönyve 1937. február 24. 6.

5 = = Uo. A CNT–FAI Magyar-nyelvű Szekciójának levele Bruck elvtárshoz, 1937. március 14. 4. Harasztit és Krausz ezeken az üléseken többször „összezőrdültek”.

6 = = Uo. Magyar Antifasiszta Egyesület vezetőségi ülésének jegyzőkönyve 1937. február 24. 6.

7 = = Uo. Magyar Antifasiszta Egyesület vezetőségi ülésének jegyzőkönyve 1937. február 19. 7., és a Nemzetközi Munkásszövetség, valamint a német anarchoszindikalisták emigráns szervezetének spanyol nyelvű válaszevele, 1937. március 15. 29.

8 = = IISH PE-41A.3 *Az Antifasiszta*, 1937. február 4. 1–5.

9 = = IISH PE-41A.5 *Frente Libertario*, 1937. április 4. 1–6.

persze az elmaradt spanyol nép még nem tudja, hol s mint...Még nem elég felvilágosodottak. Igaz. Ezért bátorkodtak a fel nem világosultak július 19-én egy kis forradalmat csinálni. Ezért lehet ma itt forradalomról beszélni, míg az igen felvilágosodott, német szervezett 10 millióknál nácizmusról, gyilkos börtönrendszerről beszélhetünk. Magyar szocialista lapban olvastam nemrég egy cikket arról, hogy az anarchizmus a spanyol forradalom gyermekbetegsége. Úgy, ahogy Lenin szerint a baloldaliság a kommunizmus gyermekbetegsége. Nagyon felülről nézed a mókát, testvér! Mi nem felülről nézzük, de nem is felülről csináljuk a forradalmat. Mi csak baloldali vagy jobboldali gutaütést ismerünk, de a szocializmus útját egyenesnek látjuk. Nem felülről, hanem alulról kell építeni. Nem a diktatúra, hanem a föderáció jelszavával. Nem politikai pártokkal, hanem a munkásság forradalmi szervezeteivel, szakszervezeteivel, föderációival. Egyesek akcióival. Mink nem hiszünk abban, hogy a diktatúra átmeneti állapot. Mink még nem láttunk olyan diktátort, aki a széles körű demokrácia megvalósításával önként lemondott volna vagy le akarna mondani. Mi még nem láttunk diktátort, aki egész osztályt képviselt volna. Mi csak olyan diktátorokat láttunk, akik egy párt kisebb-nagyobb klikkjét képviselték.”¹⁰

Az iratok tanúsága szerint az antifasiszta egyesületen belül megmaradt a magyar anarchista csoport politikai autonómiája. Ezt nemcsak Partos Pál politikai szerepvállalása, CNT–FAI-hoz fűződő viszonya támasztja alá, hanem a *Frente Libertario* cikkei, egyéb magyar nyelvű szindikalista propagandakiadványok¹¹ és azok a magyarul hallható rádióadások is, amelyeket a *Radio CNT–FAI* minden héten pénteken egy meghatározott időpontban sugárzott Spanyolország, valamint Franciaország és Belgium magyar ajkú munkásainak. A CNT–FAI Külföldi Propaganda Osztálya által működtetett rádióadások a hét minden napján, háromórás időtartamban, több nyelven szólaltak meg.¹² Ennek a programnak volt a része a magyar nyelvű adás is. A műsorok a „népfrontosodó”, de még mindig jelentős forradalmi potenciállal rendelkező *movimiento libertario* politikai üzeneteit, az antifasiszta harc és a társadalmi forradalom győzelmébe vetett hitet közvetítették világszerte. A rádióadásokat Magyarországon is lehetett fogni.¹³

A CNT–FAI-nak létezett tehát magyar nyelvű politikai, kulturális és propaganda-feladatokat ellátó részlege. De vajon harcoltak-e magyar milicisták az anarchisták hadoszlopaiban? A válasz az, hogy igen, csakhogy nagyon kevesen, és különböző harcmezőkön szétszóródva. A CNT–FAI nem hozott létre a Nemzetközi Brigádokhoz hasonló, külön parancsnokság alatt álló internacionalista dandárokat, és

10 = = Uo. 1.

11 = = IISH PE-42C.1 Magyar nyelvű munkavédelmi naptárak, 1937. március–április. 30–31.

12 = = Nelles, 1976: 8.

13 = = IISH PE-41A.1 „Minden ország munkásságához!” A CNT – FAI – FIJL [*Federación Ibérica de Juventudes Libertarias*, Ibériai Anarchista Ifjúsági Szövetség] magyar nyelvű rádióközleménye 1937. május 1-je alkalmából. 61–63. Magyar nyelvű rádióadást a PSUC rövidhullámú adója is sugárzott. Gergely, 1977: 143.

– mint arról már az előző részben szó esett – nem támogatta külföldi szimpatizánsainak spanyolországi útját sem.¹⁴ Ettől függetlenül több száz harcolni vágyó „idegenlégiós” érkezett a forradalom megsegítésére, akiknek a túlnyomó többségét (köztük jó néhány *milicianát*, azaz női önkéntest) két hadoszlopba osztották be. Az egyik az Ascaso Hadoszlop volt, mely nevét az 1936. júliusi barcelonai harcokban elesett anarchista militánsról, Francisco Ascasóról kapta. A másik hadoszlopot a spanyol forradalom leghíresebb anarchista parancsnokáról, Buenaventura Durrutiról nevezték el. Mindkét alakulat fontos szerepet játszott a népi milíciák 1936. augusztus–szeptemberi katalóniai és aragóniai offenzívájában, amely az egyetlen sikeres, nagy területi nyereséggel járó hadmozdulata volt a köztársaságnak a háború három éve alatt.¹⁵

A több ezer fős Ascaso és Durruti Hadoszlopokban egy zászlóalj nagyságú katonai egységbe vonták össze a külföldi önkénteseket. Az Ascaso Hadoszlopban ez az alakulat az Olasz Hadoszlop (*Columna Italia*, később Halálzászlóalj, *Batallón de la Muerte*) volt, amely Huesca alatt harcolt, és kezdetben egy századnyi olasz nyelvű önkéntes tartozott hozzá. Később zászlóaljjá bővítették, és más nyelvterületekről származókat is felvettek a soraiba.¹⁶ A forradalom kitörése óta az Ascaso Hadoszlop 2. zászlóaljának tagja volt Marosi Lajos, míg az 1936. szeptemberében Franciaországból érkezett Edmond Gorstly (Gorstly Ödön) és Jean Jusztusz (Jusztusz János) az olaszok géppuskás szakaszának beosztottjai lettek.¹⁷

A Durruti Hadoszlop Nemzetközi Csoportját (*Grupo Internacional de la Columna Durruti*) francia anarchisták alapították 1936. augusztusában. Az egységet 1937. tavaszán Nemzetközi Rohamzászlóaljjá (*Batallón de la Choque Internacional*) fejlesztették, és a franciákon kívül huszonöt másik nemzet fiai (és lányai) csatlakoztak hozzá.¹⁸ Itt teljesített szolgálatot a Franciaországból érkezett jugoszláviai magyar Philippe/Felipe Nagy (Nagy Fülöp). Ő már a forradalom előtt Spanyolországban élt, és a CNT Építőipari Szakszervezetének tagjaként villanszerelőként dolgozott. Egyike volt a Durruti Hadoszlop legelső milicistáinak, mert az egységhez annak frontra indulásának napján, 1936. július 24-én csatlakozott, majd tizennégy hónapot töltött a frontvonalban.¹⁹

Ugyanebben az alakulatban harcolt az 1882-ben született Jean Loboncz, azaz Loboncz János. (A forrásokban Labancz és Lobánc formában is szerepel.) Ő szín-

14 = = Mugnai, 2010: 14.

15 = = Alexander, 1999: 158, 161–163.

16 = = Az Olasz Hadoszlopról bővebben: Acciai, 2010; a Halálzászlóaljról: Gómez, 2021.

17 = = IISH PE-41A.1 Ludovico Marosi felvételi kérdőíve 16. és Pablo Polgare magyar nyelvű levele Jean Jusztusznak, 1937. február 15., uo. 34., valamint Gorstly Edmond magyar nyelvű levele Rosenberg elvtársnak, 1937. január 10., uo. 41–44.

18 = = A Nemzetközi Csoportról bővebben: Brodie, 2021.

19 = = IISH PE-19. 4B. A 26. hadosztály parancsnokságának spanyol nyelvű igazolása Nagy Fülöpről [d. n.] 9., és a CNT Építőipari Szakszervezetének spanyol nyelvű jellemzése Nagy Fülöpről 1938. április 12-én: uo. 12.

tén Franciaországból jött, és 1936. november 23-ától tartózkodott a fronton.²⁰ Társai „Jani bácsinak” hívták, mert a maga ötvenöt esztendejével jóval idősebb volt náluk és mert régi, tapasztalt forradalmárnak számított, aki megjárta az első világháborút, az orosz hadifogságot, és harcolt az 1919-es magyarországi Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében. A kommün bukását követően Zalaegerszegre internálták, ahonnan egy évvel később szabadult, és Bécsbe, később Párizsba vándorolt ki. 1927-ben belépett a Francia Kommunista Pártba, de néhány év elteltével elhagyta azt. 1936 őszén csatlakozott Durrutiékhoz, a következő év áprilisában viszont „átigazolt” a PSUC aragóniai pártmilíciájába, a Karl (Carlo) Marx Hadoszlopba. Később visszatért a frontról, és a katalán fővárosban asztalosként dolgozott, majd az az UGT tagjaként felvették a Nemzetközi Brigádokba.²¹

A többi anarchista hadoszlopnál is akadt egy-két külhoni. Ezek közé tartozott az 1896-ban született Francisco Béke (Béke vagy Beke Ferenc). Ő is harcolt az első világháborúban, majd 1916-ban orosz hadifogságba esett, később részt vett az orosz forradalomban, de 1921-ben elhagyta Szovjet-Oroszországot. 1936. október 27-én érkezett Spanyolországba, ahol először a XIII. Nemzetközi Brigádhoz csatlakozott, majd már a CNT tagjaként a 83. vegyes dandár milicistája lett, és a terueli fronton vetették be.²² Ez az alakulat a valenciai anarchisták híres-hírhedt Vashadoszlopának (*Columna de Hierro*) „veszettjeiből” verbuválódott.²³ A tervek szerint a különböző arcvonalakon szétszórt magyar anarchista önkénteseket egy egységbe akarták összevonni,²⁴ de az elképzelés végül nem valósult meg. Magyarok közül sokan jelentkeztek a hátszágban végzendő önkéntes munkaszolgálatra is.²⁵

Bár az önkéntesek csatlakozásának legfőbb rendezőelve nyelvi és politikai természetű volt, gyakran megesett, hogy a különböző nemzetiségű és pártállású milicisták egy alakulatban teljesítettek szolgálatot. Ahogyan a Nemzetközi Brigádoknál is találunk anarchistákat, úgy a CNT–FAI hadoszlopaiban is szép számmal előfordultak más antifasiszta irányzatokhoz (szocialista, kommunista, republikánus stb.) tartozó milicisták. Nagy részük huzamosabb ideig szolgált az anarchisták soraiban, és néhányan beléptek a libertárius szervezetekbe is, míg a többiek megőrizték eredeti politikai identitásukat. *„Amikor megláttam az anarchista munkásmozgalmat – írta*

20 == IIHS PE-15A.5 Carpeta, Liste de camarades étrangers qui prendront du depart le 23. novembre 1936. 7.

21 == PSZL VII. 500. f. 9. cs. 17. őe. mikrofilm 172–173. Edo és Berger feljegyzése, 1941. január 6.

22 == PSZL VII. 500. f. 9. cs. 17. őe. mikrofilm 25. Edo és Berger feljegyzése, 1940. december 20., IIHS PE-36.4A Francisco Béke 12.

23 == A társadalmi forradalom elveihez a legvésőikig ragaszkodó Vashadoszlopról bővebben: Paz, 2002.

24 == IISH PE-41A.1 Pablo Polgare magyar nyelvű levele Jean Jusztusznak, 1937. február 15. 34.

25 == IISH PE-41A.1 Jelentkezők az önkéntes munkaszolgálatra, d. n. 30.

az osztrák szocialista Karl Peutl –, *visszanyertem a tömegek forradalmi erejébe vetett hitem.*²⁶ Azok a német és osztrák szociáldemokraták és kommunisták, akik elhatározták, hogy csatlakoznak az anarchistákhoz, mindenekelőtt azért tettek így, mert a spanyolországi élményeik szöges ellentétben álltak hazai tapasztalataikkal, és úgy érezték, hogy egy hatalmas népmozgalom részeseként végre visszavághatnak a nácioknak. Voltak olyan baloldaliak is, akik a sztálinista üldöztetés miatt sodródtak az anarchistákhoz,²⁷ és persze az ellenkezőjére is akadt példa, hisz jó néhányan éppen az anarchisták elől menekülve kötöttek ki a kommunistáknál.²⁸ Az is előfordult, hogy valaki csak „jobb híján” került a libertáriusok hadoszlopaihoz, és amint arra lehetősége nyílt, továbbállt onnan. Az önkéntesek egy része azért hagyta el a népi milíciákat és csatlakozott a Nemzetközi Brigádokhoz, mert úgy vélték, hogy a modern szovjet fegyverekkel felszerelt elitegységeknek nagyobb esélyük lesz a győzelemre, mint az állóháború mocsarába ragadt, rosszul felfegyverzett CNT–FAI hadoszlopoknak.²⁹ Sokan viszont a brigádokban is csalódtak, és szabadulni próbáltak a „vörös idegenlégiótól”.³⁰ A felsoroltakon kívül rengeteg más politikai, katonai vagy egyéb oka is lehetett annak, hogy valaki egyik vagy másik egységet választotta.³¹

A madridi fronton küzdő több száz magyar között is voltak olyanok, akik az anarchistákhoz csatlakoztak. Erről a *Frente Libertario* a következőket írja: „*Magyarok Madrid előtt. Százával jöttek. Pestről útlevel nélkül. Amerikából Jenki módjára. Franciaföldről a munkanélküliség és a jogtalanság poklából. Sokan már harmadik forradalmukat csinálják végig. Először valahol az Amur partján vagy a Kreml falánál, másodszer a Duna–Tisza közt, most meg Jaramánál. És egyszínűnek látják az Amurt meg a Moszkva-rékát a Jaramával. Vörös színűnek. A legtöbb jó kommunista. De sokan pártállás nélkül, csakis a forradalom védelmére siettek ide. Van egynéhány anarchista.*”³² Közéjük tartozott Partos egyik budapesti ellenzéki-kommunista eszmetársa, Heinlein Károly. A spanyol főváros védelmében elesett libertárius-mar-

26 == Peutlt idézi Nelles, 1976: 31–32.

27 == Etchebehére, 2014: 487–488.

28 == Pich–Martínez–Casals, 2018: 149–152.; Rubbino, 2018.

29 == Sossenko, 2001: 129.; Kjelsø, 1977.

30 == IISH PE-37.9 Dossier 'Originales de informes' contres informessobre las actividades de voluntarios de los Estados Unidos (con traducción al español) de Jacob Rotter (7-12), Albert M. Wallach (8-12) y Bernard Abramofsky (7-12). 1937. 1 carpeta 1–19.

31 == Az Olasz Hadoszlopot egyharmad részében nem anarchista önkéntesek alapították, de a Durruti Hadoszlophoz csatlakozott külföldieknek is mintegy 10%-a más pártokhoz tartozott. Ez az arány különösen a németek esetében volt magas, hisz az önkénteseknek a 40%-a korábban kommunista párttag volt, de nagy részüket kizárták onnan. Vö. Acciai, 2010: 24.; Brodie, 2021: 42.

32 == IISH PE-41A.5 *Frente Libertario* 1937. április 4. Magyarok Madrid előtt. 2.

xista milicista is egyike volt azoknak, akik nem az anarchistákhoz vagy a POUM-hoz (*Partido Obrero de Unificación Marxista*, Marxista Munkásgyeség Pártja), hanem a Nemzetközi Brigádok kötelékében harcoló Rákosi zászlóaljhoz csatlakoztak.³³ Madridban találjuk a Svédországból jött Faludi Ivánt is. Az 1895-ben Sopronban született Faludi az Osztrák–Magyar Monarchia tartalékos tisztjeként szolgált az első világháborúban, majd a keleti fronton orosz hadifogságba esett. Az 1920-as évek elején szabadúszó újságíróként megfordult Berlinben és Párizsban, és az orosz irodalom elismert magyar nyelvű fordítójaként rendszeresen közölt írásokat a kolozsvári *Korunk* című irodalmi folyóiratban.³⁴ Kisebb-nagyobb megszakításokkal 1924-től Svédországban telepedett le és az anarchoszindikalista Svédországi Munkások Központi Szervezetének (*Sveriges Arbetares Centralorganisation*, SAC) nagy hatású agitátoraként járta az országot. Faludi eleinte szimpatizált az orosz bolsevikokkal, 1931–33 között a Szovjetunióban élt, ahonnan azonban politikai okok miatt el kellett menekülnie. 1936 végén a SAC támogatásával Madridba utazott, ahol svéd, orosz, német és magyar nyelven sajtó- és rádiótudósításokat és az internacionalistáknak szóló frontpropaganda-előadásokat tartott.³⁵ Compañero Onots, ahogy Faludit Spanyolországban hívták, kapcsolatban állt a Barcelonai Magyar Antifasiszta Egyesülettel, segítette annak agitációs-propaganda munkáját, miközben igyekezett a spanyolos magyarok között is népszerűsíteni az anarchista ideákat.³⁶

Úgy tűnik azonban, hogy Partosék erőfeszítését nem koronázta siker, és a magyar nyelven beszélő önkéntesek közötti anarchista propaganda nem érte el a célját. Legalábbis nem találtam semmiféle adatot, ami bizonyítaná, hogy nagyobb létszámú magyar kontingens csatlakozott volna a CNT–FAI-hoz. A spanyolországi magyarok legtöbbször a Komintern irányította „pártsemleges” antifasiszta agitáció hatása alá került, ugyanakkor tagja lett valamely egységfrontos politikai tömörülésnek, vagy párttonkívüli maradt.³⁷ A Kommunisták Internacionálé által meghirdetett népfrontpolitika és a széles körben terjesztett fasizmus elleni egységfront-kampány rendkívül sikeresnek bizonyult és számos más nemzet önkénteseinél is komoly visszhangra talált. Ezen még az sem változtatott, hogy a CNT–FAI, belépve a népfrontkormányba, 1936 végétől már nem elsősorban a forradalmat vagy az anarchizmust, hanem az antifasiszta összefogást hangsúlyozta.³⁸

33 == K. Horváth, 2010: 104. Vö. PSZL VII. 500. f. g. cs. 17. őe. mikrofilm 108. Edo és Berger feljegyzése, 1941. január 31.

34 == Faludi, 1929; 1930a; 1930b.

35 == Faludi, 2021.

36 == IISH PE-41A.1 Pablo Polgare német nyelvű emlékeztetője, [1937. február.] 9.

37 == Györkei, 1963: 188–189.

38 == Nelles, 1976: 9.

= = = Besúgók és besúgottak

A spanyol polgárháború sokféle törésvonal mentén robbant ki. A köztársasági és a nacionalista oldalak gyilkos harca mögött az egyes táborokat is belső konfliktusok terhelték, amelyek olykor fegyveres villongásokban és politikai leszámolásokban törtek felszínre. A legsúlyosabb incidensre akkor került sor, mikor a szovjet tanácsadók befolyása alatt álló katalán rendőri erők 1937. május 3-án Barcelonában nyílt fegyveres összecsapásokat robbantottak ki egyfelől az anarchisták és a POUM milíciái, másfelől a sztálinista kontroll alatt álló katalán kormányerők és a PSUC fegyveresei között.³⁹

Az öt napig tartó harcok közvetlen politikai következményeként a Francisco Largo Caballero vezette kormány megbukott, és helyét 1937. május 17-én az addigi pénzügyminiszter, a centrista-szocialista Juan Negrín foglalta el. A CNT–FAI a központi és a katalán regionális kormányból egyaránt kiszorult. A Negrín-kabinet mindenben igyekezett megfelelni a szovjet diktátor elvárásainak, és betiltotta a sztálini Szovjetuniót rendszeresen bíráló POUM-ot. Ez azt jelentette, hogy a Komintern-instruktorok (köztük a Pedro fedőnéven tevékenykedő Gerő Ernő) és a szovjet állambiztonsági tisztek utasításai szerint dolgozó rendvédelmi szervek immáron „törvényesen” is leszámolhattak a sztálini politika ellenzőivel.⁴⁰ A legalább 500 halottat és több mint 1500 sebesültet követelő véres barcelonai események nemcsak a népfrontkoalíciót borították fel, de kiélezték a viszonyt a *movimiento libertario* különböző irányzatai között is.⁴¹ A CNT–FAI népfrontbarát vezetése abban volt érdekelt, hogy a többi köztársasági politikai és szakszervezeti tömörüléssel kiegyensúlyozott kapcsolatban maradjon és mihamarabb visszatérjen a kormányba, ezért mérséklekre intette a mozgalom radikálisait. Ez utóbbiak viszont egyszer és mindenkorra megakartak szabadulni a társadalmi forradalmat béklyóban tartó politikai erőktől, és vissza akartak térni a július 19-i forradalom szelleméhez. A barcelonai napok utáni megtorlás – eltérő mértékben, de – mindkét irányzatot érintette, véget vetve Katalóniában a libertáriusok dominanciájának.⁴²

Hiába képviselt továbbra is hatalmas erőt a *movimiento libertario*, a CNT–FAI-hoz csatlakozott nemzetköziek korántsem érezhették magukat biztonságban. Főleg azok a külföldiek voltak veszélyben, akik – propagandista és újságírói munkájukból kifolyólag – a világ közvéleménye elé tárhatták a sztálini nagy terror spanyolországi tombolásáról szóló bizonyítékokat. Ezek közé tartozott az olasz anarchista filozófus és lapszerkesztő Camillo Berneri, akit „hírszerző főnökével”, Francesco Barbierivel együtt még a májusi összecsapások alatt öltek meg.⁴³ Másokat a harcok után vetet-

39 == A harcokról és azok háttéréről: Orwell, 1989: 161–189.

40 == Krivickij, 2000: 156.; Beevor: 2002: 438–439.

41 == Berneri–Mitz, 1978: 21.

42 == Guillamón, 2018.

43 == Mindkettőjükkel PSUC-karszalagos rendőri egyenruhát viselő ismeretlenek végeztek. Berneri–Mitz, 1978: 21.

tek börtönbe és végezték ki. Az osztrák ellenzéki-kommunista Kurt Landau, a POUM nemzetközi sajtószolgálatának vezetője, és a német Erwin Wolf, Trockij korábbi titkára „nyomtalanul eltűntek”, de tisztázatlan körülmények között halt meg egy valenciai börtönben a skót Bob Smillie is, aki a POUM testvérpártjának, a brit Független Munkáspártnak (*Independent Labour Party*, ILP) volt a barcelonai képviselője.⁴⁴

1937 júniusában egy 50 fős rendőri különítmény kétszer is razziázott a *Casa Internacional de Voluntarios*ban, a külföldi anarchista önkéntesek barcelonai központjában.⁴⁵ Fegyverek után kutattak, de nem találtak semmit. Ennek ellenére többeket őrizetbe vettek és letartóztatták Félix Danont, a CNT–FAI Francia Szekciójának propagandafelelősét is. Mindannyiukat azzal gyanúsították, hogy a májusi napok alatt fegyverrel a kézben meg akarták dönteni a köztársaságot.⁴⁶ Hasonló váddal több száz német, olasz, francia és más nemzetiségű anarchista került hosszabb-rövidebb időre rács mögé.⁴⁷ A barcelonai rendőrség 1937. október 30-án újabb razziát tartott. A célpont ezúttal a Francia Szekciónak otthont adó Calle de Balcells (katalánul: Carrer de Balcells) 40. szám alatti ház volt. Itt fogták el Nagy Fülöpöt, akit az egyik leghírhedtebb barcelonai börtönbe, a Cárcel Modelóba szállítottak.⁴⁸ Hogy pontosan miért vették őrizetbe a szabadságon lévő milicistát, nem derül ki az iratokból, fogva tartása azonban összefüggött a májusi eseményekben való részvételével, mivel társait „állam elleni fegyveres lázadás” gyanújával tartóztatták le.⁴⁹ Nagy a börtönben azzal vádolta Fernand Fortint, a CNT–FAI Francia Szekciójának vezetőjét, hogy besúgó. A hír futótűzként terjedt el a büntetés-végrehajtási intézetben, és a politikai foglyokból álló „antifasiszta börtöngalerik” révén kijutott a falakon túlra, kisebbsajta botránny okozva a nemzetközi anarchista mozgalomban.⁵⁰

44 == Landaut és Wolfot az NKVD (oroszul: *Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel*, Belügyi Népbiztosság) spanyolországi ügynökei hurcolták el és végezték ki, míg Smillie halálát valószínűleg a kezeletlen vakbélgyulladás és a rossz börtönviszonyok okozták. Broué, 1979; Krivickij, 2000: 150.; Orwell, 1989: 224.

45 == IISH PE-40A.1 Casa Internacional de Voluntarios spanyol nyelvű átírata a CNT Valenciai Regionális Bizottságához, 1937. június 21. 13.

46 == Dupuy–Sill, 2014.

47 == Brodie, 2021: 48.; Nelles, 1976: 30.

48 == IISH PE-19.4B Spanyol nyelvű kimutatás a CNT Francia Szekciójának letartóztatott tagjairól, 1937. november 1. 28.

49 == Uo. 27–28. Vö. Dupuy–Sill, 2014.

50 == IISH PE-19. 4B. A Nemzetközi Munkásszövetség spanyol nyelvű levele a CNT–FAI Francia Szekciójához, 1938. augusztus 5-én, 10. A barcelonai Cárcel Modelóban fogva tartott politikaiak különféle „érdekvédelmi” csoportokba, ún. galerikbe tömörültek. A „fasisztának” hívott nacionalista (falangista, alfonziánus és karlista monarchisták stb.) és az „antifasiszta” – de a hatóságok által „lefasisztázott” – republikánus (anarchista, trockista, antisztálinista kommunista, szocialista és republikánus) börtöngalerik nemcsak a büntetés-végrehajtási intézményen belüli érdekérvényesítésben, hanem a külvilággal történő kapcsolattartásban is jelentős szerepet játszottak. Dupuy–Sill, 2014.

Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a többi letartóztatott francia anarchista nem osztotta a spiclivádat, sőt Félix Danon kifejezetten jó viszonyt ápolt Fortinnal.⁵¹ Felmerül a kérdés: Nagy miért vádolta őt mégis?

A „Philippe Nagy-afféreként” elhíresült incidens hátteréhez tartozik, hogy néhány barcelonai francia anarchista 1937 tavaszán megalakította a „Mimosa” csoportot. Ez a politikai közösség – amelynek vezetője Fortin volt, és nevét egykori párjáról, az előző év októberében a fronton elesett párizsi színésznőről, a „La Mimosának” becézett Georgette Kokocziuskyról (vagy Kokocziuski) kapta – a FAI egyik militáns társulásaként (*grupo de afinidad*) azért jött létre, hogy demonstrálja a külföldi anarchisták lojalitását a spanyolországi libertárius mozgalomhoz.⁵² Sok internacionalistának ugyanis nem tetszett a spanyolok „kormánypárti” politikája, és keményen bírálták a CNT–FAI vezetését azért, mert – álláspontjuk szerint – „cserbenhagyták a forradalmat”, és elvtelen kompromisszumot kötöttek a spanyol népfrentkormányval. 1937 közepére olyannyira elmérgesedett a viszony a külföldiek és a spanyol/katalán libertáriusok vezetői között, hogy szakadás fenyegette a nemzetközi anarchista mozgalmat. Főleg a franciák fogalmaztak meg éles kritikákat, Fernand Fortin azonban mindvégig kitartott spanyol elvtársai mellett, kiváltva ezzel az internacionalisták többségének neheztelését.⁵³ A májusi napok után a Francia Szekció munkája lényegében összeomlott, és a fokozódó terror légkörében sokszor valóban nem lehetett eldönteni, hogy ki a barát, és ki az ellenség. Ilyen körülmények között egy-egy „renitens” anarchista letartóztatása könnyen alaptalan spicli-vadászkodáshoz és a mozgalmon belüli élet-halál harchoz vezetett.

Ez történhetett Nagy Fülöp esetében is, mert Fortin informátori tevékenységéről azóta sem került elő semmiféle bizonyíték.⁵⁴ Tény, hogy a vizsgálati fogságban sínylődő milicista eleinte egyáltalán nem tartotta a „Mimosa” csoport vezetőjét besúgónak, sőt egy bizalmas hangvétellű levélben arra kérte Fortint, hogy segítsen neki.⁵⁵ Miután azonban a címzett nem tudta őt kihozni a fegyintézetből, és a rendőrség Fortinnal szemben nem indított eljárást, Nagy elvesztette hitét, és besúgónak kiáltotta ki őt.⁵⁶ Noha a nyomozás alatt történekekről szinte semmilyen információval nem rendelkezünk, mégis valószínűsíthető, hogy Fortin „befeketítése” nem elsősorban

51 == IISH PE-19. 4B. Félix Danon francia nyelvű tisztázata Fernand Fortinnek, 1938. február 23. 36.

52 == Joselito, 2020.

53 == Davranche, 2006; Alexander, 1999: 1154.

54 == Jóllehet Fortin valóban nem volt besúgó, a különféle spanyol/katalán rendvédelmi szervezetek és egyes külföldi titkosszolgálatok előszeretettel építették be ügynökeiket a megfigyelt politikai csoportosulások, így az anarchisták soraiba is. Krivickij, 2000: 153–154.

55 == IISH PE-19. 4B Nagy Fülöp saját kézzel írt francia nyelvű levele Fernand Fortinnek a CárceL Modelóból, 1938. január 3. 32.

56 == Uo. 36. Félix Danon francia nyelvű tisztázata a CárceL Modelóból Fernand Fortinnek, 1938. február 23.

a magyar származású önkéntesnek, inkább a rendőrségnek állott érdekében. A „Mimosa” csoport ugyanis több volt egyszerű aktivista közösségnél. A szerteágazó kapcsolatokkal rendelkező Fortin a csoport segítségével valóságos kémhálózatot működtetett, amelynek célja az volt, hogy védelmet nyújtson az üldözött anarchista honfitársainak és a betiltott POUM francia nyelvű tagjainak.⁵⁷ A francia anarchisták perére 1938 júniusában került sor. A köztársaság büntetőbírósága valamennyiüket felmentette az államellenes vádak alól, de el kellett hagyniuk Spanyolországot. Nagy Fülöp ekkor már nem volt közöttük: két hónappal korábban szabadon engedték és kiutasították az országból, majd a határ átlépését követően a francia hatóságok Perpignanban internálták.⁵⁸ A források nem szólnak arról, hogy Nagy Fülöp csatlakozott volna a magyar anarchistákhoz. A „Nagy-affér” közvetlenül nem érintette a barcelonai Magyar Antifasiszta Egyesület munkáját, legalábbis nincs nyoma annak, hogy Partosék foglalkoztak volna ezzel az üggyel.

Egy másik „spicli-ügy” azonban nagyon is hatással volt a magyar közösség életére. A CNT–FAI Magyar Csoportja 1937. február 9-én az antifasiszta egység tényleges megvalósítása érdekében javasolta, hogy „*a különböző antifasiszta álláspontokhoz tartozó elvtársak minden csoportja válassza meg egy-egy megbízottját, és ezek a megbízottak, a CNT, az UGT, a FAI, a PSUC és a POUM egy-egy, a csoportok által kiküldött elvtársa alakítsa [meg] az egyesület közös vezetőségét*”.⁵⁹ Az előterjesztést a többségi PSUC–UGT-frakció leszavazta, ezáltal akadályozva meg azt, hogy a POUM magyar tagjai hivatalosan képviseltesék magukat a vezetőségben. Az antisztálinista kommunista párt politikai kizorítása nem afféle spanyolos magyar belügy volt. A Komintern-tanácsadók által irányított „egységfrontos” kommunisták még jóval a POUM betiltását megelőzően lejárato kampányba kezdtek, és Spanyolország-szerte igyekeztek ellehetetleníteni a párt munkáját a közéletben. A sztálinistáknak sikerült megvétózniuk a POUM részvételét a Caballero-kormányban, és azt is elérték, hogy a párt képviselőit kizárják a Madridi Védelmi Tanácsból (*Junta de Defensa de Madrid*) és a katalán regionális kormányból (spanyolul: *Generalidad*, katalánul: *Generalitat*) is.⁶⁰ A módszerekben sem válogattak. A sztálinista népfretpolitikával szemben kritikus szervezetet ellenséges kémközpontnak, „Franco ötödik hadoszlopának” kiáltották ki, aktivistáit pedig azzal rágalmazták meg, hogy „*trockisták, fasiszták, árulók, gyilkosok, gyáva patkányok, besúgók*”.⁶¹ A „spiclivád”, vagyis a politikai ellenféllel való leszámolás szándéka a POUM magyar tagjaival szemben is megfogalmazódott.

57 == Dupuy–Sill, 2018.

58 == IISH PE-19. 4B A Francia Szekció spanyol nyelvű levele a Nemzetközi Munkásszövetséghez, 1938. július 30. 6., A CNT Építőipari Szakszervezetének spanyol nyelvű jellemzése Nagy Fülöpről, 1938. április 12. 12., Fernand Fortin spanyol nyelvű levele a CNT Építőipari Szakszervezetéhez, 1938. március 4. 17.

59 == IISH PE-41A.1 A CNT–FAI Magyar-nyelvű Csoportjának javaslata a Barcelonai Magyar Antifasiszta Egyesület vezetőségének átszervezéséről, 1937. február 9. 33.

60 == Beevor, 2002: 299.; Szilágyi, 1989: 249–250.; Alexander, 1999: 774–778.

61 == Orwell, 1989: 78.

Schwarcz Izidor 1936 karácsonyától harcolt a POUM Nemzetközi Rohamzászlóaljában. Rendszeresen levelezett a barcelonai magyar csoporttal és rajtuk keresztül a Párizsban élő magyar rokonaival. 1937 elején a PSUC és az UGT magyar tagjai rendőrspiclinek és árulónak bélyegezték a POUM milíciájában szolgáló honfitársukat, mert szerintük Schwarcz 1930-ban Párizsban több magyar elvtársat juttatott a francia rendőrség kezére. Partos Pálnak lett a feladata, hogy a gyanú igazságtartalmát kiderítse. Ennek érdekében levelet intézett a párizsi magyar baloldali emigrációhoz, és arra kérte őket, hogy adjanak információkat Schwarcz előéletéről.⁶² A megkeresésre a párizsi Békét és Szabadságot Védő Bizottságok Központi Vezetősége a következőket válaszolta: „*A spanyol szabadságharc frontján harcoló magyar elvtársak azon vádja, hogy Schwarcz Izidor egy veszedelmes és Franciaországban a magyar munkásság körében már régóta leleplezett és ismert követési spicli, aki egy sereg elvtársat rendőrkézre adott, teljesen megfelel a valóságnak és az igazságnak. Ez a szemét alak – folytatja a levél írója – nemcsak Párizsban a Magyar Követség által rendezett revizionista-fasiszta gyűlésen adott egy sereg magyar elvtársat a rendőrség kezére, hanem ez irányú munkáját Algírban is folytatta mindaddig, míg ottani elvtársaink le nem leplezték. Szerencséje ennek a fasiszta banditának az volt, hogy Algírból leleplezése után hamarosan eltávozott, különben az ottani elvtársaink a tengerbe dobták volna! Reméljük, hogy amit az algíri elvtársaink nem tudtak megtenni, azt ti most ezen levelünk után meg fogjátok tenni!*”⁶³ A levélíró állításait konkrét bizonyítékokkal alátámasztani nem tudta, és az ügy további fejleményeiről sem állnak rendelkezésünkre egyéb források. Annyi azonban feltétlenül említést érdemel, hogy a hangzatos nevű bizottságot a moszkvai vonalat képviselő párizsi magyar kommunisták irányították, és felettébb valószínű, hogy a válaszadók szándéka még csak véletlenül sem az „igazság” kiderítése volt.

1937 tavaszán a Spanyol Köztársaság belső konfliktusai a Barcelonában élő magyar közösség viszonyait is érzékenyen érintették, midőn egyes emigránsok előszeretettel jelentették fel egymást „fasiszta kémtevékenység” gyanújával.⁶⁴ Előfordultak köztörvényes ügyek is, melyek nemegyszer politikai színezetet kaptak. A magyar származású, a spanyol nyelvű iratokban Debrecini Charles Palfi néven említett Debreceni Károly azért jelentette fel egykori előljáróját, Alexis Cardeur századost, mert az a zsoldjából elsikkasztott 80 pesetát.⁶⁵ Mivel a 26. hadosztály (a volt Dur-

62 = IISH PE-41A.1 Pablo Polgare levele Deutsch Dezsőnek, 1937. február 25. 37.

63 = IISH PE-41A.1 A Békét és Szabadságot Védő Bizottságok Központi Vezetőségének válaszlevele a CNT-FAI Magyar nyelvű Osoportjának, 1937. március 21. 70. (Aláhúzás az eredetiben.)

64 = IISH PE-41A.1. Jelentés Kun José ügyében, d. n. 66.

65 = IISH PE-18.5 Debrecini Charles Palfi spanyol nyelvű feljelentése Alexis Cardeur ellen, 1937. augusztus 31. 23. Az összeg egyáltalán nem számított kevésnek, mert egy milicista napi zsoldja 10 peseta volt.

ruti Hadoszlop) Nemzetközi Rohamszászlóaljának francia parancsnoka ellen hasonló bűncselekmények miatt több volt beosztottja is feljelentést tett, júliusban le tartóztatták.⁶⁶ Az ügyben semmiféle politikai szál nem mutatkozott, arra azonban alkalmas volt, hogy az anarchisták katonai egységeit lejárassák vele. Sikkasztással vádolták meg az Ascaso Hadoszlopban rövid időt eltöltő Ardelly-Rosenberg Eugéniót, azaz Rosenberg-Erdélyi Jenőt is. (Az iratokban előfordul még: Eugen Ardelly-Rosenberg.) Néhány kommunista azt állította, hogy a magyarul (is) beszélő, erdélyi születésű önkéntes még Romániában, a helyi kommunista párt vezető funkcionáriusaként 25 000 lejt sikkasztott és a felelősségre vonás elől elmenekült. Rosenberg előéletéről annyit tudunk, hogy a forradalom kitörése előtt Franciaországban vagy Belgiumban élt, és a baloldali magyar emigránsokat tömörítő külhoni jogvédő szervezetben, az Emberi Jogok Magyar Ligájában dolgozott. Rövid frontbéli tartózkodását követően a CNT–FAI Francia Szekciójának ajánlására került a magyar nyelvű csoporthoz. A bűncselekményt bizonyító iratok eddig nem kerültek elő, de az esethez hozzátartozik, hogy az ügy kipattanását követően a CNT–FAI vizsgálatot indított, és minden tisztségéből felfüggesztette Rosenberget.⁶⁷

Patrik von zur Mühlen német történész a könyvében a Spanyolországban harcoló német anarchoszindikalisták kapcsán beszámol egy magyar milicista – nehezen hihető – történetéről is. Egy bizonyos Julio David (Dávid Gyula?) nevű magyar önkéntes 1936-ban Spanyolországba ment harcolni. Később, már a nacionalisták fogságában történt kihallgatása során azt állította, hogy valójában Franco tábornok csapataihoz igyekezett, de a francia–spanyol határon az anarchisták elfogták, ezért titokban tartotta valódi szándékát. Ezt követően Barcelonába vitték, ahol a német anarchoszindikalisták külföldieket ellenőrző nyomozó csoportja (*CNT–FAI Sección Aleman Servicio Extranjero*) kihallgatta a németül kitűnően beszélő fiatalembert. Úgy tűnt azonban, hogy személye megfelelt minden felvételi kritériumnak, mert beosztották egy Aragóniában harcoló német anarchista századhoz. Vallomása szerint a fronton többször is át akart szökni az ellenséghez, de menekülési kísérletei rendre kudarcot vallottak. Dezertálási tervét még akkor sem adta fel, amikor spanyol állampolgárságot szerzett és a CNT tagjaként a köztársasági néphadsereg tisztje lett. Végül 1938 augusztusában jött el a várva várt pillanat, és egy offenzíva során sikerült átszöknie a nacionalistákhoz. Franco kémelhárítói természetesen nem hittek neki, ám Mühlen szerint „*életrajzának mesebeli vonásai mögött számos más, források által alátámasztott részlet is világosan kirajzolódik*”.⁶⁸

66 = = Brodie, 2021: 35.; Gmür, 2015: 1937. július 15–16-i bejegyzések.

67 = = IISH PE-41A.1 Pablo Polgare német nyelvű emlékeztetője, [1937. február] 9., Pablo Polgare német nyelvű jelentése Eugen Ardelly-Rosenbergről, 1937. február 24. 36.

68 = = Mühlen, 1983: 93.

= = Az önkéntesek későbbi sorsa

A spanyolországi magyar anarchisták életéről kevés információ áll rendelkezésünkre. Az amszterdami levéltárban fellelhető dokumentumokból nem tudjuk meg, hogy mi lett a CNT–FAI Magyar-nyelvű Csoportjával, és azt sem, hogyan alakult a magyar milicisták további sorsa. Az viszont valószínűsíthető, hogy a májusi napokat követően felbomlott az anarchista és a marxista magyar közösségek közötti politikai házasság, mert az antifasiszta magyarok e két meghatározó csoportja a harcok alatt a barikádok ellentétes oldalára került.⁶⁹ Nagy Fülöp ügyét kivéve nem rendelkezünk adatokkal arról sem, hogy a köztársasági hatóságok retorziói hogyan érintették a CNT–FAI és a POUM hadoszlopaihoz csatlakozott magyarokat. Más források viszont arra utalnak, hogy ezeknek a milicistáknak a többsége továbbra is Spanyolországban maradt.

A köztársasági hadvezetés 1937 júniusától megtiltotta a Nemzetközi Brigádokon kívül harcoló más internacionalista alakulatok működését.⁷⁰ Az anarchisták és a POUM külföldi egységeit feloszlatták, tagjaikat áthelyezték a Nemzetközi Brigádokba. A rendeletet sohasem sikerült maradéktalanul végrehajtani, mert egy kimutatás szerint 1938 szeptemberében még majdnem 2000 külföldi harcolt a Nemzetközi Brigádok sorain kívül.⁷¹ Nagyon valószínű, hogy a jogszabály hatályba lépését követően is akadt egy-két magyar az anarchista hadosztályokban, de a CNT–FAI archívumában található nevek többsége a Nemzetközi Brigádok kartotéklapjaiban is szerepel.⁷² Ezek szerint Loboncz János, Debreceni Károly, Marosi Lajos, Gorstly Ödön, Beke Ferenc, sőt még Schwarcz Izidor nevével is találkozni a listában.⁷³ Ez persze nem feltétlenül jelenti azt, hogy ezek az önkéntesek ténylegesen is tagjai lettek volna a nagyhírű alakulatnak. Sokkal inkább arról van szó, hogy a Nemzetközi Brigádok hírszerző-elhárító részlege (németül: *Abwehrabteilung*, Védelmi Osztály) valamennyi internacionalistáról, így a magyar önkéntesekről is igyekezett minél több információt gyűjteni, ezért olyanok is felkerültek a listára, akiknek semmi köztük sem volt az interbrigádokhoz, viszont a Védelmi Osztály nyilvántartotta őket, ezáltal pedig az adataik bekerültek a Nemzetközi Brigádok és a Komintern archívumába is.

69 = = Haraszti, 1981: 219.; Gergely, 1977: 317.

70 = = Brodie, 2021: 41.

71 = = Zimmer, 2016: 29. Elsősorban azok a külföldiek tudták elkerülni a Nemzetközi Brigádokba történő besorozásukat, akik spanyol állampolgárságot szereztek.

72 = = PSZL VII. 500. f. 9. cs. 149. őe. Magyar internacionalisták kartotéklapjai alapján készült névsor, 1938. május.

73 = = Durgan szerint nem minden poumista külföldi volt veszélyben. A párt milíciájához csatlakozott külföldiek zömét minden további nélkül átvették a Nemzetközi Brigádokba, de az is igaz, hogy sokakat, mint „kémgyanús” személyeket, ezután is megfigyeltek, és volt, akit bebörtönöztek. Durgan, 2018: 156.

A Védelmi Osztály 1937. március 2-án kelt jelentésében Schwarcz Izidort úgy említik, mint a „*trockista Julius Deutsch környezetéhez*” tartozó „*aktív poumista*” személyt. A feljegyzések egyébiránt nem szólnak arról, hogy a kiátkozott milicista valaha is tagja lett volna a Nemzetközi Brigádoknak; lényegében megismétlik a barcelonai és párizsi magyar kommunisták spiclivádjait.⁷⁴ Ugyanez a helyzet Rosenberg-Erdélyi Jenővel is, akit egy jelentés különféle szakmákban (pl. órás, művész, színész, táncos stb.) jártas anarchista szélhámosnak festett le.⁷⁵ Beszédes ugyanakkor a korábban anarchista egységekben harcoló, de időközben kommunista parancsnokság alá helyezett magyar katonák káderjellemezése is. Debreceni Károlyt „*rossz elem*”-nek minősítették, és azt írták róla, hogy „*dezorganizátor és felbujtó*”, akit ugyan átvett a Rákosi zászlóalj, de később dezertált a frontról.⁷⁶ Hasonlóképpen értékelték a „*dezorganizáló elem*” Marosi Lajost⁷⁷ és a „*szimuláns és provokátor*” Beke Ferencet,⁷⁸ de még „*Jani bácsi*” is megkapta, hogy „*trockista kapcsolatai vannak*”, mert annak idején Párizsban személyesen ismerte a renegát kommunista Rosenberg-Erdélyi Jenőt.⁷⁹ Később a Nemzetközi Brigádok Védelmi Osztályát beolvasztották a köztársaság területén működő egységes államvédelmi nyomozó szervbe, a Katonai Hírszerző Szolgálatba (*Servicio de Información Militar*, SIM), de a személetmód ugyanaz maradt. A SIM 1939. február 13-án kelt jelentése szerint a „*trockista provokátor*” Gorstly Ödön egy nemzetközi „*trockista centrummal állt kapcsolatban*”.⁸⁰ Hasonló véleménnyel voltak a Nemzetközi Brigádokhoz sohasem csatlakozott Krausz Ernőről is, akit az *Abwehrabteilung* úgy jellemezett, mint egy „*nagy pártellenes provokátor akció*” szervezőjét.⁸¹ A „*provokáció*” mibenlétét a jelentések készítői ezúttal nem árulták el – talán az 1937. májusi eseményekre gondoltak –, de nem is volt rá szükség. A „*provokátor*” ugyanis egyet jelentett a „*trockistával*”, amely jelző korántsem egy politikai irányzat követőjére vonatkozott. A „*trockista*” ezekben az időkben általánosan elterjedt szitokszó volt, és mindenki megkaphatta, aki valamilyen okból magá-

74 == PSZL VII. 500. f. g. cs. 17. őe. mikrofilm 231. Edo és Berger feljegyzése, 1941. január 13. Az irat tartalmazza a Nemzetközi Brigádok Védelmi Osztályának 1937. március 2-i és 1937. december 7-i jelentéseinek információit is. Julius Deutsch osztrák szociáldemokrata politikus a Spanyol Köztársasági Néphadsereg tábornoka és a nemzetközi szociáldemokrata munkásmozgalom egyik elismert vezetője volt.

75 == PSZL VII. 500. f. g. cs. 17. őe. mikrofilm 7. Edo és Berger feljegyzése, 1940. december 20.

76 == Uo. mikrofilm 52. Edo és Berger feljegyzése, 1940. december 24.

77 == Uo. 17. őe. Magyar internacionalisták kartotéklapjai alapján készült névsor, 1938. május. 3., 11.

78 == Uo. 17. őe. mikrofilm 25. Edo és Berger feljegyzése, 1940. december 20.

79 == Uo. mikrofilm 173. Edo és Berger feljegyzése, 1941. január 6. Ez tartalmazza a Nemzetközi Brigádok Védelmi Osztálya 1937. július 12-én keletkezett jelentésének információit is.

80 == PSZL VII. 500. f. g. cs. 17. őe. mikrofilm 119. Edo és Berger feljegyzése, 1940. december 25. Ez tartalmazza az 1939. február 13-i SIM-jelentés információit.

81 == Uo. mikrofilm 213. Edo és Berger feljegyzése, 1940. december 25.

ra vonta a kommunista párt haragját. A bevett gyakorlat szerint ehhez elég volt, ha valaki nyíltan bíráltni merészelt a Szovjetuniót vagy kritizálta a kapott parancsot, és azonnal rásütötték a legnagyobb ellenségnek kijáró „trockista” billogot.⁸²

Mindezen persze aligha csodálkozhatunk, hisz a sztálinisták irányítása alatt álló politikai rendőrség még a köztársaság végnapjaiban is „trockisták” után kutatott. Sőt, ez a felfogás a fogolytáborban sem változott meg. Az összeomlást követően rengeteg magyar internacionalistát internáltak a franciaországi Gurs-ba.⁸³ A tábor kommunista bizalmijai mint afféle „lágerkomisszárok” a fogságban is jelentéseket készítettek társaikról, és minden másként gondolkodó baloldalt „letrockistáztak”.⁸⁴ Ezzel azonban csak annyit érték el, hogy a korábbi POUM-milicisták összefogtak az anarchista rabokkal, hogy ellensúlyozzák a tábor sztálinista dominanciáját.⁸⁵

A társadalmi forradalom magyar hívei – amennyiben életben maradtak, és a köztársaság vereségét követően nem estek a győztesek fogságába – feltehetően osztoztak a többi külföldi menekült sorsában, és megpróbálták otthonaikba visszatérni, vagy ha ez nem volt lehetséges, franciaországi internálótáborokba kerültek. Elképzelhető, hogy sok spanyolos internacionalistához hasonlóan folytatták harcukat a második világháború alatt, és valamelyik megszállt ország ellenállási mozgalmában küzdöttek, vagy beálltak a szövetségesek közé. Sem erre, sem pedig arra vonatkozóan nincs adat, hogy ezek az önkéntesek valamikor is visszatértek volna Magyarországra. Csupán Partos Pál, Faludi Iván és az ugyancsak Spanyolországban tartózkodó, később világhírűvé vált szürrealista fotográfus-művész, Deutsch Katalin (Kati Deutsch-Horna) életét tudjuk nyomon követni. A megannyi elfeledett magyar önkéntessel szemben ők ugyanis mindhárman „híres emberek” lettek.

Az 1912-ben a Fejér megyei Mezőszilason, elszegényedett zsidó családba született Deutsch Katalin középiskolás korában Budapesten Partos Pál köréhez tartozott,⁸⁶ majd – sok más baloldali magyarhoz hasonlóan – 1930-ban Berlinbe, 1933-ban Párizsba emigrált. Szenvedélyes viszony fűzte Friedmann Endréhez, akit a világ Robert Capaként ismert meg. 1937 januárjában Kate vagy Cathrine Polgare néven, Partos Pál feleségeként érkezett Barcelonába, ahol több más kiváló fotográfussal

82 == Beevor, 2002: 494–495.; Orwell, 1989: 186. A terminológia a korszakban olyannyira elterjedt volt, hogy a CNT–FAI kompromisszumpárti vezetése a forradalom elveinek megvalósításához következetesen ragaszkodó anarchista radikálisokat is rendszeresen „trockistázta”. Zolcsák, 2022: 172. Ennek fényében talán az sem véletlen, hogy a Vashadoszlop egykori tagjának, Beke Ferencnek a neve a CNT–FAI archívumában a „trockisták” című dossziében bukkan fel. Vö. IIHS PE-36.4A Francisco Béke 12.

83 == PSZL VII. 500. f. 9/3. 21. Note sur les hongriens. A francia nyelvű kimutatás szerint 1939-ben 163 magyar foglya volt a több ezer rabot számláló gurs-i tábornak.

84 == PSZL VII. 500. f. 9. cs. 17. őe. 119., 121., 124. Edo és Berger feljegyzése, 1940. december 25.

85 == Durgan, 2018: 159.

86 == K. Horváth, 2010: 102.

együtt megbízást kapott a CNT–FAI Külföldi Propaganda Osztályának kötelékébe tartozó Spanyol Fotó Ügynökségtől (angolul: *Spanish Photo Agency*, SPA), hogy készítsen fényképeket a háborúról a nemzetközi sajtó számára.⁸⁷ „Szociofotói” nemcsak az aragóniai és a madridi frontvonalakat, de a civil lakosság szenvedéseit és a háborús hátország mindennapjait is bemutatták. Munkái a nagy példányszámú spanyolországi anarchista újságokon túl felkeltették a nemzetközi közvéleményt tájékoztató vezető külföldi lapok érdeklődését is. Deutsch Kati Spanyolországban lett az anarchizmus elkötelezett híve. 1937 júliusában Valenciába költözött, és elvált Partostól. Ezt követően ismerkedett meg az andalúziai anarchista festő- és szobrászművész José Hornával, akihez hozzáment feleségül. 1938 közepén mindketten Párizsba emigráltak, majd a második világháború elől New Yorkba menekültek, később Mexikóban telepedek le. Kati Horna haláláig büszke volt anarchista hitvallására és magyar származására.⁸⁸

Faludi Iván két évet töltött Spanyolországban. Ez idő alatt bejárta a harcok színtereit, tudósításait pedig rendszeresen leközölték a svédországi lapok. Tapasztalatait Spanyolországból küldött levelei, svédországi előadójúttjai és a polgárháború eseményeiről (különösen Madrid ostromáról) szóló könyvei öröközték meg.⁸⁹ 1938-ban, immáron híres újságíróként tért vissza Stockholmba, de továbbra is tartotta a kapcsolatot a spanyol forradalmárokkal.⁹⁰ A második világháborút követően svéd állampolgárságot szerzett, és a későbbiek folyamán is kiemelkedő szerepet töltött be a skandináv ország anarchoszindikalista mozgalmi életében.⁹¹

Partos Pál folytatta munkáját a CNT–FAI Külföldi Propaganda Osztályán, és egyfajta mindeneként intézte az osztály adminisztrációs és gazdasági ügyeit.⁹² A külföldi anarchisták többségével ellentétben végig kitartott a CNT–FAI hivatalos irányvonala mellett, illetve igyekezett valamiféle középutas megoldást találni az anarchoszindikalista Nemzetközi Munkásszövetség internacionalizmusa és a *movimiento libertario* „nacionalizmusa” között. Talán ennek a „körültekintő lojalitásának” is köszönhette, hogy a FAI nem sokkal később felajánlotta neki egy állást az irányító testületében, a Valenciában székelő Fél-szigeti Bizottságban (*Comité Peninsular*).⁹³ Mivel Souchytól fokozatosan elhidegült, Partos kapott az alkalmon, és elfogadta a FAI ajánlatát, noha beilleszkedése nem volt zökkenőmentes. Amikor 1938-ban megválasztották a Fél-szigeti Bizottság gazdasági megbízottjává, néhány „purista-anar-

87 = = IISH PE-42C.2. Cathrine Polgare spanyol nyelvű engedélyei és igazolódokumentumai 45., 54., 67–68. Vö. Rubio, 2020.

88 = = Baroza, 2015.

89 = = Faludi, 1937.

90 = = IISH PE-377 Lista de direcciones, d. n. 26.

91 = = Faludi, 2021.

92 = = IISH PE-42C.1 A Centro de Administración Municipal spanyol nyelvű levele compañero Polgarének, 1937. május 24. 24.

93 = = Mühlen, 1983: 96.

chista” hang tiltakozott ez ellen, mondván, Partos korábban a marxistákhoz tartozott.⁹⁴ A FAI szűkebb vezetése, élén a tekintélyes anarchista politikussal, Diego Abad de Santillánnal, azonban feltétlen bizalmáról biztosította compañero Pablót. A köztársaság közelgő veresége láttán Abad de Santillán Gudell és Partos felvették a kapcsolatot az amszterdami székhelyű Nemzetközi Társadalomtörténeti Intézettel, hogy a spanyolországi anarchista mozgalom archívumát biztonságba helyezték. Személyesen Partos intézte az iratok kimenekítését.⁹⁵ 1939. március végén az utolsók között hagyta el Spanyolországot, majd egykori budapesti iskolatársának és barátjának, az Angliában élő Kellermann Zoltánnak a meghívására Nagy-Britanniában sikerült új otthonra lelnie.⁹⁶ A második világháború alatt a brit Tájékoztatási Minisztériumnak dolgozott, és náciellenes hírszerkesztői feladatokat látott el. Ez utóbbi tevékenységéről a londoni anarchisták véleménye erősen megoszlott, mivel a Partos által végzett munkában mindenekelőtt kormánypropagandát véltek felfedezni. A nagy-britanniai emigráns spanyol libertárius mozgalomban viszont továbbra is fontos feladatkört töltött be és egy percre sem adta fel az anarchista és az antifasiszta meggyőződését. A háborút követően különféle anarchista újságoknak lett a szerkesztője, és az általa rendelkezésre bocsátott CNT–FAI-iratok felhasználásával számos, a spanyol forradalomról szóló publicisztika és könyv megjelenésében segédkezett. 1964-ben Londonban önkézzel vetett véget életének.⁹⁷

A Spanyolországban harcoló magyar anarchisták története kicsiny, de fontos szeletét képezi a nemzetközi és a hazai forradalmi mozgalmaknak. Jelentőségüket nem a tömegerejük adta, hisz nagyon kevesen csatlakoztak az anarchista szervezetekhez, hanem a létezésük. Bár történetük jórészt még feltáratlan, és a túlnyomó többség életrajzát, motivációit sem ismerjük eléggé ahhoz, hogy teljes képet alkothassunk róluk, mégis fontos aláhúzni, hogy a CNT–FAI-hoz csatlakozó honfitársaink nem kizárólag a „fasizmus ellen”, hanem a társadalmi forradalomért és az anarchizmus életelményéért küzdöttek Spanyolországban. Szerepvállalásuk összekapcsolja a magyar és a nemzetközi forradalmi mozgalmakat, és árnyalja a korábbi évtizedek magyar spanyolosokról szóló történetírásának egyoldalú emlékezetpolitikai ábrázolásait.

94 == Heath, 2013: Partos sohasem szakította meg kapcsolatát Korschsal, és annak haláláig levelezett vele.

95 == A spanyol libertárius mozgalom felbecsülhetetlen értékű iratanyagának jelentős hányadát először Párizsba, majd közvetlenül a második világháború kitörése előtt Londonba szállították, 1947-ben pedig – immáron végérvényesen – Amszterdamban helyezték el. Partos Pál személyes levelezése is itt, az amszterdami intézetben található. Partos, 2010; Ferrer, 2021.

96 == K. Horváth, 2010: 104.

97 == Heath, 2013.

== Függelék

A CNT-FAI-hoz, a POUM-hoz és a Nemzetközi Brigádokhoz csatlakozott magyar származású libertárius önkéntesek névsora:⁹⁸

1. Eugénio Rosenberg-Ardelly (Rosenberg-Erdélyi Jenő)
2. Francisco Beke (Beke Ferenc) (1896)
3. Debrecini Charles Palfi (Debreceni Károly) (1899)
4. Kati Deutsch-Horna (Deutsch Katalin) (1912–2000)
5. Ivan Onots (Faludi Iván) (1895–1978)
6. Edmond Gortstly (Gortstly Ödön) (1910)
7. Heinlein Károly
8. Jean Loboncz (Loboncz János, Lobánc János, Jani bácsi) (1882)
9. Jean Jusztusz (Jusztusz János)
10. Krausz Ernő
11. Ludovico Marosi, Mauricio (Marosi Lajos) (1907)
12. Philippe/Felipe Nagy (Nagy Fülöp)
13. Pablo Polgare (Partos Pál) (1911–1964)
14. Rodolfo Hartmann (Hartmann Rudolf)
15. Juan Szakats (Szakáts János)
16. Julio David (Dávid Gyula)
17. Schwarcz Izidor (1903)

=== Levéltári források ===

International Institute of Social History (IISH) [Nemzetközi Társadalomtörténeti Intézet Amszterdam]

Archivo del Comité Peninsular FAI (1928–) 1931–1939 (CP)
[FAI Félszigeti Bizottsága Levéltára]

Archivo de la Oficina de Propaganda Exterior CNT/FAI (1918–) 1936–1939 (PE)
[Külföldi Propaganda Hivatal Levéltára]

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PSZL)
VII. 500. f. A Kommunista Internacionálé (Komintern) levéltárából (Moszkva)
származó magyar vonatkozású iratmások
9. cs. Spanyol polgárháború

⁹⁸ == A listán szereplő neveket és személyi adataikat a kutatás jelenlegi állása szerint állítottam össze.

=== Hivatkozott irodalom ===

Acciai, 2010

Acciai, Enrico: Primi Volontari italiani nella guerra civile spagnola: genesi e nascita della sezione italiana della colonna Ascaso. *Ebre* 38. *Revista Internacional de la Guerra Civil (1936–1939)*. Num. 4. 13–28.

Alexander, 1999

Alexander, Robert J.: *Anarchists in the Spanish Civil War II*. Janus Publishing, London.

Beevor, 2002

Beevor, Antony: *A spanyol polgárháború*. Európa, Budapest.

Berneri–Mitz, 1978

Souchy, Augustin: The murder of Berneri and Barbieri. (From „The may days in Barcelona”) 19–22. In: Camillo Berneri: *Selected writings*. Anarchy Order. http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/spancivwar/BerneriCamilloSW.pdf (utolsó letöltés: 2023. június 6.).

Brodie, 2021

Brodie, Morris: Volunteers for Anarchy: The International Group of the Durruti Column in the Spanish Civil War. *Journal of Contemporary History*, Vol. 56. (1) 28–54.

Durgan, 2018

Durgan, Andy: With the POUM. International volunteers on the Aragon Front (1936–1937). *Ebre* 38. *Revista Internacional de la Guerra Civil (1936–1939)*, Num. 8. 131–161.

Etchebehére, 2014

Etchebehére, Mika: *Mi guerra de España*. Edita Cambalache, Oviedo. http://descargas.localcambalache.org/mi_guerra_de_espana.pdf (utolsó letöltés: 2021. május 11.).

Faludi, 1929

Faludi Iván: Vallás, babona és pogányság a mai Oroszországban. *Korunk*, 12. sz. 892–894.

Faludi, 1930a

Faludi Iván: Miért nincs orosz dráma? *Korunk*, 1. sz. 63–66.

Faludi, 1930b

Faludi Iván: A mai orosz nő. *Korunk*, 7–8. sz. 488–492.

Faludi, 1937

Faludi, Ivan: *Med Madrid Milisen. (Ur internationalisten Ivan Onots brev.)*
Federativs Forlag, Stockholm.

Gergely, 1977

Gergely Imre: *Magyarok a spanyol néppel 1936–1939.* Kossuth, Budapest.

Gmür, 2015

Gmür, Edi: *Spanish diary: A Swiss ‘miliciano’s’ war diary of the Aragon Front and Barcelona’s ‘May Days’.* ChristieBooks, Hastings.

Györkei, 1963

Györkei Jenő: *Spanyol földön a szabadságért.* Zrínyi, Budapest.

Haraszti, 1981

Haraszti István: *Poggyász nélkül.* Szépirodalmi, Budapest.

K. Horváth, 2010

K. Horváth Zsolt: Elkötelezettség és együttérzés energiái. Heinlein Károly és Partos Pál a spanyol polgárháborúban. *Korunk*, 5. sz. 100–105.

Krivickij, 2000

Krivickij, V. G.: *Sztálin titkosszolgálatában. Az elsőként dezertáló szovjet mesterkém emlékiratai.* Alexandra, Pécs.

Mugnai, 2010

Mugnai, Bruno: *I volontari stranieri e le brigate internazionali in Spagna (1936–1939).*
Soldiershop, Zanica.

Mühlen, 1983

Mühlen, Patrik von zur: *Spanien war ihre Hoffnung. Die deutsche Linke im spanischen Bürgerkrieg 1936 bis 1939.* Verlag Neue Gesellschaft, Düsseldorf.

Nelles, 1976

Nelles, Dieter: *The Foreign Legion of the Revolution: German anarcho-syndicalist and volunteers in anarchist militias during the Spanish Civil War*, 5–33.
<https://theanarchistlibrary.org/mirror/d/dn/dieter-nelles-the-foreign-legion-of-the-revolution.c6.pdf> (utolsó letöltés: 2023. június 6.).

Orwell, 1989

Orwell, George: *Hódolat Katalóniának*. Fordította: Tóth László, Betlen János. Interart, Budapest.

Pich–Martínez–Casals, 2018

Pich, Joseph Mitjana – David Martínez Fiol – Xavier Casals Meseguer: Els gàngsters de la FAI. Justo Bueno Pérez. Grup de Recerca en Estats Nacions i Sobiranes (GRENS) Universitat Pompeu Fabra. *afers*, 89. 149–152.
https://www.recercat.cat/bitstream/handle/2072/374881/Justobueno_Pich_Martinez_Casals.pdf?sequence=1 (utolsó letöltés: 2021. február 24.).

Paz, 2002.

Paz, Abel: *Crónica de la Columna de Hierro*. Virus editorial, Barcelona–Bilbao.

Sossenko, 2001

Georges Sossenko: *The Idealistic Adventurer*.

<http://ustimes.com/Sossenko/index.html> (utolsó letöltés: 2022. december 22.).

Szilágyi, 1989

Szilágyi Ákos: Orwell visszatérése. In: George Orwell: *Hódolat Katalóniának*. Fordította: Tóth László, Betlen János. Interart, Budapest. 246–253.

Zimmer, 2016

Zimmer, Kenyon: The other volunteers. American Anarchists and the Spanish Civil War, 1936–1939. *Journal for the Study of Radicalism*, Vol. 10. No. 2. 19–52.

Zolcsák, 2022

Zolcsák György Attila: *A köztársasági oldal a spanyol polgárháborúban. Célok, ideológiák, ütközések*. Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest.

=== Internetes hivatkozások ===

Barcza, 2015

Barcza Réka: Még Hitlert is kigúnyolta az anarchista fotóművésznő, Kati Horna.
<https://librarius.hu/2015/05/19/kati-horna/>
(utolsó letöltés: 2021. szeptember 15.).

Broué, 1979

Broué, Pierre: Erwin Wolf. A biographical sketch. <https://www.marxists.org/history/etol/revhist/supplem/wolf.htm> (utolsó letöltés: 2023. január 16.).

Davranche, 2006

Davranche, Guillaume: Les anarchistes français face aux errements de la Révolution espagnole (1936–1939) 7. décembre, par UCL Grand-Paris-Sud.
<http://alternativelibertaire.org/?1936-1939-les-anarchistes-francais>
(utolsó letöltés: 2020. szeptember 29.).

Dupuy–Sill, 2014

Dupuy, Rolf – Edouard Sill: Danon, Félix [Dictionnaire des anarchistes].
Le Maitron. Dictionnaire biographique mouvement ouvrier mouvement social.
<https://maitron.fr/spip.php?article154130> (utolsó letöltés: 2021. október 20.).

Dupuy – Sill, 2018

Dupuy, Rolf – Edouard Sill: Fortin, Fernand Félix [Dictionnaire des anarchistes].
Le Maitron. Dictionnaire biographique mouvement ouvrier mouvement social.
<https://maitron.fr/spip.php?article153972> (utolsó letöltés: 2021. október 31.).

Faludi, 2021

Faludi, Ivan: 1895–1978 SAC Syndicalisterna.
<https://www.sac.se/Om-SAC/Historik/Biografier/Faludi,-Ivan-1895-1978>
(utolsó letöltés: 2021. október 26.).

Ferrer, 2021

Ferrer, Isabel: Why Amsterdam is home to a trove of archives on Spanish anarchism and the anti-Franco resistance. *El Pais* (English version), június 15.
<https://english.elpais.com/culture/2021-06-15/why-amsterdam-is-home-to-a-trove-of-archives-on-spanish-anarchism-and-the-anti-franco-resistance.html>
(utolsó letöltés: 2021. szeptember 21.).

Gómez, 2021

Gómez, Miguel G.: El Batallón de la Muerte. <https://serhistorico.net/2021/12/28/el-batallon-de-la-muerte/> (utolsó letöltés: 2022. november 19.).

Guillamón, 2018

Guillamón, Agustín: Los incontrolados. <https://serhistorico.net/2018/09/18/los-incontrolados-agustin-guillamon/> (utolsó letöltés: 2023. június 6.).

Heath, 2013

Heath, Nick: Partos, Pal (1911–1964) aka Paul Polgare, Pablo Polgare, Folgare. Short biography of Hungarian who moved from being influenced by Karl Korsch to being the keeper of the Spanish anarcho-syndicalist union CNT archives (2013)

<https://libcom.org/history/partos-pal-1911-1964-aka-paul-polgare-pablo-polgare-folgare> (utolsó letöltés: 2021. augusztus 18.).

Joselito, 2020

Sobre la anarquía otros temas (vida, obra y biografías de activistas, luchadoras y luchadores anarquistas) asta el año 1899. Ferdinand Félix Fortin, mas conocido como Fernand Fortin (vida y obra). <https://jjmlsm.wordpress.com/2020/04/02/ferdinand-felix-fortin-mas-conocido-como-fernand-fortin-vida-y-obra/> (utolsó letöltés: 2021. október 16.).

Kjelsø, 1977

Kjelsø, Åge: A Danish Trotskyist in the Spanish Civil War. *Hug!*, No. 17. Közli: <http://www.whatnextjournal.org.uk/Pages/Back/WNNext29/Spanciv.html> (utolsó letöltés: 2020. április 3.).

Partos, 2010

Dictionnaire des militants anarchistes. Partos, Paul. <http://militants-anarchistes.info/spip.php?article6853> (utolsó letöltés: 2021. szeptember 16.).

Rubbino, 2018

Rubbino, Francesco: Vagliasindi, l'improbabile anarchico. <http://www.randazzo.blog/2018/07/14/pietro-paolo-vagliasindi/> (utolsó letöltés: 2020. április 20.).

Rubio, 2020

Rubio, Almudena: Margaret Michaelis y Kati Horna: Fotógrafas de la CNT-FAI durante la Guerra Civil Española. <https://iisg.amsterdam/en/margaret-michaelis-y-kati-horna-espagnol> (utolsó letöltés: 2023. január 7.).

Kulcsszavak

=====

*kommunista mozgalom, történeti emlékezet,
antifaszizmus, ellenállás, emigráció, szabadságharc*

/ Hungarian Anarchists in the Spanish Civil War, 1936–1939 /

The study reveals the lesser-known history of the Hungarian anarchist volunteers who participated in the Spanish Civil War. The article examines who our compatriots who joined the anarchists in Spain were, where they came from, and how their biographies fit into the diverse history of the international volunteers of the Spanish Civil War. What was the reason for going to Spain and why did they choose the anarchists?

The second part of my article focuses on the operations of the Hungarian anarchist group in Barcelona and the activities of the Hungarian Anti-Fascist Association of Barcelona. I try to create an image of the aspirations, political orientation, political roles, individual and group motivations of the participants in the Association, and the relationship between anarchist and Marxist Hungarians. In the pile of documents, I try to estimate the number of Hungarians who joined the anarchists and where, when and in which military units these volunteers served. This section also briefly summarizes the causes, the background and the neuralgic points of the political conflicts between the Spanish republican parties and their spillover effects on the community of Hungarian anarchists. Finally, I try to find out how the growing power of the Stalinists and the decline of Spanish anarchism influenced the situation of the Hungarian internationalists, and what happened to the Hungarian anarchists after the final defeat of the republic.

Hadifogoly katonák, 1945.

Fortepan

===== *Baráth Magdolna* =====

/// A Magyar Harcosok Bajtársi Közössége és a nyugati hírszerző szervek¹ (1948–1956)

== Magyar katonák az emigrációban

1944 októberében kudarcot vallott Horthy Miklós próbálkozása, mellyel megkísérelte a háború gyors befejezését, a fegyverszünetet a Szovjetunióval, és a szembe fordulást a hitleri Németországgal. 1944. október 15-én Szálasi Ferenc és a Nyilaskeresztes Párt szerezte meg a politikai hatalmat, ami egyet jelentett a magyar hadsereg háborús részvételének a német csapatok oldalán történő folytatásával. A szovjet Vörös Hadsereggel vívott harcokban a magyar egységek fokozatosan nyugat felé, az osztrák és német területekre vonultak vissza. 1945. március–április folyamán mindinkább arra törekedtek, hogy elkerüljék a szovjet hadifogságot, és a nyugati szövetségesek előtt tegyék le a fegyvert. Így 1945 májusában több tíz ezer magyar katona került angol, amerikai és francia hadifogságba Stájerországban, Felső-Ausztriában, Tirolban, Vorarlbergben, illetve Bajorországban.

Az Ausztria amerikai és angol megszállási zónáiban lévő hadifogolytáborokból 1945 őszen kezdődött meg a foglyok szabadon bocsátása, a szervezett hazaszállítás, amely 1946 decemberéig tartott. Ezt követően is sok ezer hivatásos katona, tiszt – közöttük számos fő tiszt – maradt azonban az osztrák és német tartományokban. Elsősorban azok, akik ideológiai okokból vagy a háború idején elkövetett cselekedeteik miatt nem vállalták a hazatéréssel járó kockázatot, az esetleges felelősségre vonást a szovjet megszállás alá került Magyarországon. A nagyrészt minden polgári szakképzettség nélküli volt katonák számára a háború által sújtott idegen – ugyan-

¹ == A Bajtársi Közösségnek az angol, amerikai és francia hírszerző szervekkel való együttműködését, melynek részleteit Borbándi Gyula még megismerhetetlennek tartotta (Borbándi, 1985: 174.), már több tanulmány és forrásközlés érintette az utóbbi években, de teljes körű feldolgozására mindeddig nem került sor. Éppen a közelmúltban Jobst Ágnes munkája újabb ismeretekkel bővítette az MHBK történetét. Jobst, 2023.

csak megszállt – országokban a legnehezebb feladatot a mindennapi megélhetés megteremtése jelentette. A helyzetet több esetben az is súlyosbította, hogy a visszavonulás során a tisztek gyakran a családtagjaikat is magukkal vitték, akikről szintén gondoskodniuk kellett. Mindez arra kényszerítette őket, hogy már 1945 nyarán megkezdjék az önszerveződést, munkát keressenek, és kapcsolatokat építsenek ki mind a helyi, mind a megszálló hatóságokkal, miközben – bízva a magyarországi helyzet változásában – figyelemmel kísérték az otthoni viszonyok alakulását is.

Azok a magasan képzett, szilárdan antikommunista vezérkari tisztek, akik közül többen a két világháború között, majd a háborúban fontos parancsnoki tisztségeket töltöttek be, az elsők között kezdték meg a volt katonák nyilvántartásba vételét. Ebben különösen kitűntek azok, akik 1944 novemberétől a szovjet hadsereg háterszágában német támogatással létrehozandó partizáncsapatokat szervezték (melyek tagjait – köztük számos fiatalt, kényszerrel besorozott leventét – a magyar történeti hagyományok alapján „kopjásoknak”, a szervezetet „Kopjás mozgalomnak” nevezték²⁾). Ők voltak azok is, akik elsőként gondoltak arra, hogy a nyugati katonai titkosszolgálatok munkatársaival felvegyék a kapcsolatokat. Az „érdeklődés” kölcsönös volt, mivel a megszálló katonai egységek parancsnoki törzsében jelen voltak a kémelhárítás és hírszerzés képviselői is, akik tájékozódni igyekeztek a magyarországi viszonyokról, az ott állomásozó szovjet hadsereg felszereléséről és mozgásáról. Nyilvánvaló volt, hogy szükségük van olyan, hírszerző munkára vállalkozó, helyismerettel rendelkező egykori magyar katonákra, akik számára a feladatok végrehajtása minden veszély mellett bizonyos megélhetést biztosított. Az angol megszállási zónában, Karintiában a kellerbergi, feffernitzi és waidhofeni hadifogoly-táborokban a brit katonai kémelhárítás (Field Security Section, FSS) emberei már 1945 őszén keresték az összeköttetést a magyarokkal. 1945 novemberében ott voltak többek között azokon a titkos megbeszéléseken is, melyeket Szügyi Zoltán vezérőrnagy, a Szent László Hadosztály parancsnoka Klagenfurt mellett folytatott menekült magyar politikai vezetőkkel az otthoni viszonyokról és a hazai politikusokkal való kapcsolatfelvétel lehetőségéről. Miután a következő hónapokban ezeknek a híre eljutott a magyarországi állambiztonsági szervekhez, feltételezhetően ez is hozzájárult

2 = = Rövid kiképzésükre részben a Dunántúlon, részben a Harmadik Birodalomban került sor. 1945. február–március folyamán néhány csoportjukat felderítési céllal ejtőernyővel dobták le Kelet-Magyarországon, mások részt vettek a harcokban, többségükben szovjet fogságba estek, vagy visszatértek lakóhelyükre. A háború befejezését követően a szovjet kémelhárítás megkezdte az összegyűjtésüket, és átadta őket a szovjet katonai bíróságoknak, amelyek több évi, kényszermunka-táborban eltöltendő szabadságvesztést szabtak ki rájuk diverzáns tevékenység és kémkedés vádjával. ÁBTL O-8-2001/31. 1–8. Reszneki Zákó András: A „Kopjás Mozgalom” felajánlása a nyugati emigrációban lévő magyar katonai vezetés számára, 1947. június (másolat); ÁBTL 4.1. A-2126/173. 13–21. Kopjás Mozgalom ellenőrzése, d. n. Vö. Gosztynyi, 1986: 313–314.; Bank, 2013: 203–209.

ahhoz, hogy nem sokkal később a magyar hatóságok Szügyi kiadatását kérték, és Budapesten háborús bűnösként bíróság elé állították.³

Némileg eltérően alakult a helyzet a francia megszállási zónában. Miután a magyarokat nem tekintették Franciaországgal hadban állónak, M. E. Antoine Béthouart altábornagy, a megszállási zóna katonai kormányzója engedélyével kezdettől fogva magyar katonákat alkalmaztak raktárak őrzésére, gazdasági munkákra. Ahogyan a francia külpolitika érdeklődése erősödött a dunai térség viszonyai iránt, a párizsi külügy irányítása alatt működő kémelhárító és hírszerző szervezet, a SDECE (Service de Documentation Extérieure et de Contre-Espionage) emberei megkezdték a magyar tisztek kiválogatását és felkészítését.

Nem volt véletlen, hogy a magyarországi hírszerzésre vállalkozók toborzásában, függetlenül attól, hogy melyik szolgálatról volt szó, jelentős szerepet vállalt a „Kopjás mozgalom” egy vezetője, Korponay Miklós⁴ vezérkari százados, aki a háború folyamán különböző kisebb parancsnoki beosztásokat töltött be a keleti fronton, és az utolsó napig, még a mai Ausztria területén is, részt vett a harcokban. Ezek befejezését követően azonban azonnal felismerte, hogy az egyetlen lehetőség a menekült katonák számára, akik álláspontja szerint nem harcoltak a nyugati szövetségesek ellen, ha kapcsolatot találnak valamelyik nyugati hatalom hírszerzésével. Ennek megalapozása érdekében arra törekedett, hogy minél szélesebb körben igazolja a „kopjások”, azaz egy potenciális ellenállási mozgalom változatlan magyarországi létezését, a hírszerző munkában történő felhasználásának lehetőségét.⁵ Két hónappal később kapcsolatba került a brit katonai kémelhárítás klagenfurti megbízottjával,⁶ majd hamarosan a Stájerországban állomásozó 8. angol hadsereg hírszerző osztályának vezetőjével is.⁷ Az osztrák–magyar határ laza ellenőrzését kihasználva sikerült is néhány tisztársát tájékoztató céljából Magyarországra küldeni, majd 1945 szeptemberében, amikor megindult a hadifoglyok szervezett hazaszállítása, a vonatkísérők között helyezte el az embereit. Augusztus utolsó napjaiban ő maga is átlép-

3 == ÖStA AdR BMfI GdFÖS Abt. 2. GZ 32216-2/1947 Ungarische Verschwörung [A klagenfurti rendőrigazgatóság jelentése 38158-2/1947], 1947. február 24. Lásd még: Oserényi-Zsitnyányi–Szekér, 2020: 169–173.

4 == Korponay életéről lásd Török, 2013: 109–120. Miután a kopjások történetét még nem tárták fel teljes részletességgel, eltérnek a vélemények abban, hogy ki volt a Vezérkari Főnökség 2. osztálya 101. különleges alosztálya vagy „bevonulási központja” fedőnéven létrehozott szervezetben Zákó András helyettese, illetve törzsfőnöke. Vö. Bartha, 2021: 268–269.

5 == ÁBTL III.1.19. D/4. Korponay Miklós százados előterjesztése a „Kopjás mozgalom” működéséről, 1945. július 28.

6 == ÁBTL 4.1. A-2126/173. 13–21. Kopjás mozgalom ellenőrzése, d. n.

7 == ÁBTL O-8-2001/31. [Korponay Miklós igazoló jelentése és mellékletei] 1–250. 1953. március 1. [Előzmények és események] 14.

te a magyar határt, hogy személyesen tájékozódjon a hírszerzési lehetőségekről, de a letartóztatástól való félelme miatt Szentgotthárdnál visszafordult.⁸

A menekültekből fokozatosan hontalan emigránsokká vált egykori katonák helyzete döntően akkor változott meg, amikor Magyarországon 1947-ben megkezdődött a kommunisták teljes hatalomátvételét előkészítő fordulat, ami világossá tette, hogy a fegyveres hazatérés aligha valósulhat meg rövid időn belül. Nyilvánvalóvá vált, hogy hosszú távon kell számolni az emigráció nehézségeivel, várni kell a tengerentúli kivándorlásra, így létre kell hozni azokat a szervezeteket, amelyek lehetőséget adnak a társadalmi kapcsolattartásra, a szociális gondoskodásra és a politikai tevékenységre. Ilyen kezdeményezés a magyar emigrációban már egy évvel korábban is történt, amikor 1946 májusában Bajorországban létrejött a Magyar Szabadság Mozgalom kisbarnaki Farkas Ferenc volt vezérezredes irányításával, melybe civilek és katonák egyaránt beléphettek. A tábornok, aki a háború előtt és alatt a magyar társadalom ismert jobboldali személyisége volt – az 1938-ban Magyarországon tartott eucharisztikus világkongresszus szervezője, egy ideig az ifjúsági cserkész mozgalom vezetője, a Ludovika katonai akadémia parancsnoka, majd hadtestparancsnok, Horthy miniszterjelöltje 1944 szeptemberében – , vezető poszton maradt a nyilas uralom idején is, érthetően széles körű kapcsolati hálójával rendelkezett a jobboldali militáns katonai és konzervatív polgári emigrációban. Farkas célul tűzte ki, hogy a volt katonákat is minél nagyobb számban bevonja az általa alapított szervezetbe. Ily módon úgy tűnt, hogy ő lesz az, aki az emigráns katonákat is összefogja, akár egy önálló egyesület keretében.⁹

Hamarosan kiderült azonban, hogy a hagyományaihoz, a katonai előírásokhoz makacsul ragaszkodó tiszti elit tagjai szívesebben vennék egy tisztán katonákból álló egyesülés létrehozását, amely egy, a jövőben újjászervezendő hadsereg magjaként a nagyhatalmi ellentétek kiéleződése, egy esetleges háborús konfliktus nyomán bekövetkező változás esetén – angol vagy amerikai támogatással – meghatározó lehet Magyarország életében. Ennek az elképzelésnek a megvalósításában végül döntő szerepe lett az 1947 júliusában megjelent Zákó András vezérőrnagynak, aki 1944 októberétől a Honvédezerkar Főnöksége hírszerző és kémelhárító osztályát vezette.¹⁰ Mint annak idején egyben a „Kopjás mozgalom” tényleges parancsnoka, ugyancsak a „mozgalom” létezésének a legendájára támaszkodott – noha erre az időre annak résztvevőit a szovjet és a magyar állambiztonság már elfogta, elítélte vagy

8 == ÁBTL 4.1. A-2126/173. 13–21. Kopjás mozgalom ellenőrzése, d. n.; ÁBTL O-8-2001/31. [Korponay Miklós igazoló jelentése és mellékletei] 1–250. 1953. március 1. [Előzmények és események] 13.

9 == Farkas Ferenc megítéléséről lásd Bonhardt, 2007: 203–219.; Kovács 2009: 137–153.

10 == Ungváry, 2011: 483–498.; Nyári, 2018: 94–99.

figyelte –, és ezzel próbált politikai támogatókat szerezni.¹¹ Zákó és környezete lényegében „rátelepedett” a Kopjás mozgalom néhány hónapig tartott működésének emlékére, és egy ideig azt felhasználva próbálta az emigráns katonák szervezkedését hitelesíteni a magyar politikai emigráció, majd még inkább a nyugati hírszerző szervezetek előtt.

Néhány hónap alatt az ő irányításával – Nadas Lajos vezérkari ezredes (a nyilas kormány idején ugyancsak a Vezérkari Főnökség osztályvezetője) és Korponay Miklós közreműködésével – befejezték az emigrációban élő katonák adatainak összegyűjtését, és Zákó maga köré gyűjtötte a szervezésben Ausztriában és Bajorországban addig is részt vevő tiszteket. Fontos előrelépés volt, hogy sikerült csatlakozásra bírni a Karintiában Adonyi-Naredy Ferenc vezérkari őrnagy irányításával létrejött kisebb tiszti csoportot. Ezzel Zákó jelentősen megerősödött, és mind nagyobb esélye volt arra, hogy – Farkas tábornokkal szemben, aki kezdetben támogatta őt – a megalakuló szervezet vezetője legyen.

Miután gyorsan felismerte, hogy ő sem nélkülözheti a politikai támogatást, 1948 folyamán minden irányban megkísérelt tájékozódni és kapcsolatokat létrehozni. Így nem csupán a magyar ügyek iránt érdeklődő Habsburg Ottó főherceggel és a volt kormányzóval, Horthy Miklóssal, de a politikai emigráció központi szervezete, az amerikai kormány támogatásával létrejött Magyar Nemzeti Bizottmány meghatározó személyiségeivel is, így többek között Eckhardt Tiborral, a konzervatív emigránsok egyik vezetőjével, valamint Nagy Ferencsel, a demokratikus magyar kormány 1947-ben eltávolított vezetőjével. Utóbbinak 1948 szeptemberében átadta az alakuló szervezet feladatairól szóló emlékeztetőjét, melyben kifejtette, hogy meg kell kezdeni az előkészületeket olyan feladatok ellátására, amelyek a nyugati nagyhatalmakat érdeklik és közvetlen céljaikat szolgálják. Ezek – megítélése szerint – a hírszerzés, az antikommunista propaganda és később szabotázsakciók végrehajtása, melyekre csakis olyan szervezet képes és hivatott, mint a „Kopjás mozgalom” – állította. Egy olyan földalatti szervezet, melyért nem kell a külföldi hatalmaknak felelősséget vállalni, tehát minden feladatát külső konfliktus generálása nélkül végre tudja hajtani. Zákó mintegy mellékesen kérte, hogy a politikusok segítsenek az amerikai szolgálatban szerveződő német hírszerzésnek dolgozó Ney Károly volt ssalezredes vezette konkurens csoport tevékenységének megakadályozásában.¹² Az emlékeztető tartalma fő vonalaiban azonos volt a hónapokkal korábban a müncheni amerikai főkonzulátuson átadott – és válasz nélkül maradt – memorandummal,

11 == A „Kopjás mozgalomról” készített állambiztonsági jelentés szerint a mozgalom nyilván tartott 558 tagja közül 287 főt a szovjet és magyar hatóságok rövidebb-hosszabb börtönre, 8 személyt halálra ítélték. ÁBTL 4.1. A-2126/173. 13–21. Kopjás mozgalom ellenőrzése, d. n.

12 == ÁBTL III.1.19. D/8. Emlékeztető N. Ferencnek, 1948. szeptember 10.

melyben arra tett javaslatot, hogy az amerikai kormányzat bízva a kelet-közép-európai országokban a hírszerzést a magyar katonai emigráció tagjaiból létrehozott szervezetre. Megállapította, hogy az amerikai hírszerző szervek széttagoltak, nem ismerik a helyi viszonyokat, rosszul választják ki az ügynököket, akiket éhbérért foglalkoztatnak, miközben Magyarországon egyre erőteljesebb és sokrétűbb a kémelhárítás, egyre több embert fognak el. Javaslata alapján mindezt ki lehetett volna küszöbölni.¹³

= = = Az MHBK létrejötte

Több hónapos előkészítés után végül hivatalosan 1949. január 1-én Tirolban, Absam székhellyel, Magyar Harcosok Bajtársi Közössége (МНБК) néven alakult meg a katonai emigráció szervezete Zákó tábornok vezetésével. Az egyesület az egykori katonák szellemi és erkölcsi állapotának, harckészségének megőrzését, a társadalmi kapcsolatok ápolását, a kölcsönös szociális segítség megteremtését tűzte ki célul,¹⁴ ám arcukat alapjaiban meghatározta az a tény, hogy vezetői közül többen 1944. október 15. után ott voltak a nyilas kormány irányítása alá került, a hitlerista német csapatok oldalán végsőig kitartó honvédség parancsnoki karában.

Az osztrák politikai rendőrség nem ok nélkül jelölte meg egy 1950 januárjában készült feljegyzésben a Bajtársi Közösség tényleges célját a bolsevizmus elleni háborúban való részvételben, főként pedig a magyar kommunisták elleni harcban. Ennek érdekében kell erősíteni a bajtársi szellemet, védelmi szolgálatot szervezni a kommunista ügynökök ellen, részt venni a szovjet megszállás alá került országokban az ellenállás szervezésében, a nyugati nagyhatalmak számára végzendő hírszerzésben. Az utóbbit illetően a jelentés megállapította, hogy már eddig is sokat tettek ezen a területen.¹⁵ A Bajtársi Közösség ún. szervi határozmányjaiban („alapszabályzatában”) hasonlóképpen fogalmaztak, amikor a szervezet célját a várható kelet–nyugati háború esetére a „*magyar nemzet függetlenségi harcának előkészítésében*” jelölték meg.¹⁶

A beilleszkedés, a végleges meglepedés, a tengerentúli kivándorlás nehézségeivel folyamatosan szembesülő katonák rövid idő alatt nagy számban csatlakoztak a szervezethez, melynek fő- és alcsoportjai jöttek létre a német és osztrák tartományokban, több európai országban, majd Európán kívüli országokban, így 1950

13 = = ÁBTL 3.2.5 O-8-2001/39. A pallium. Javaslát a kelet-európai hírszerzésnek magyarokkal való végrehajtására, 1948. május. A memorandumot a CIA karlsruhei állomásának vezetője is csatolta a jelentéséhez. Acting Chief of Station, Karlsruhe: Hungarian Intelligence Net, 1948. június 2.

14 = = Az MHBK Tájékoztató körlevelének első száma tartalmazta a Közösség programját. Lásd Nyári 2018: 86–87.

15 = = ÖStA AdR BMfI GDfÖF Abt. 2. 475/1950. Bericht: Ungarische antikommunistische Verband 1950. január 30. és 1950. június 29. Köszönöm Geicsényi Lajos professzornak, hogy a dokumentumot a rendelkezésemre bocsátotta.

16 = = ÁBTL 3.2.5 O-8-2001/44a. 31–33. MHBK irattörédek. Szervi határozmányok. 1951. március 15.

után az Amerikai Egyesült Államokban is. Ebben szerepet játszott az is, hogy a megalkulást követően először nyomtatott „Tájékoztatót”, majd önálló lapot adtak ki *Hadak Útján* címmel, és ezzel széles körű fórumot teremtettek az egyesületi információk továbbítására. A Bajtársi Közösségnek 1952 végén 23 országban már 31 területi csoportja működött, a becslések szerint 12 000 taggal.¹⁷ Így nem csupán az 1945 utáni emigráció legnagyobb létszámú szervezete lett, de éveken át fontos szereplőként számoltak vele a politikai emigráció, az amerikai védnökséggel működő Magyar Nemzeti Bizottmány irányítói is. Jóllehet pontosan tudták, hogy a Közösség vezetői a nyilas kormányzat kiszolgálói, a hitleri Németország utolsó szövetségesei voltak, még ha propagandájukban ezt az „*antibolsevista harcban*” való részvételük fontosságával fokozatosan elfedni igyekeztek.¹⁸

= = Részvétel a magyarországi hírszerzésben

Az alapító célkitűzéseknek megfelelően a Bajtársi Közösség létrejötte lehetőséget teremtett arra, hogy a Magyarországra irányuló hírszerzés egyetlen szervezet irányítása alá kerüljön. Ilyen hírszerző csoportok működtek többek között Salzburgban Hódosy (Stróbl) Pál egykori csendőr ezredes, majd rendőrtábornok, a nyilas kormány idején a rendőrség felügyelője, Kollényi György vezérkari alezredes, egykori zágrábi katonai attasé, Kapitánffy Albin vezérkari őrnagy, a háború utolsó hónapjaiban egy hadtest vezérkari főnöke irányításával, akik amerikai megbízásból gyűjtöttek maguk köré informátorokat.¹⁹ Kollényi 1947-ben az amerikai katonai kémelhárítás, a Counter Intelligence Corps (CIC) halleini összekötőjétől havonta 25 amerikai dollárt kapott.²⁰

1949 januárjában egy újabb memorandumban Zákó tábornok magyar–angol hírszerzési együttműködés létrehozására tett javaslatot Ausztriában. Kiemelte, hogy ennek alapját a magyarok számára elsősorban nem az üzleti, anyagi szempontok, hanem a hazafias nemzeti érzések képezik. Komoly előnynek tartotta az angol fél szempontjából, hogy az osztrák államszerződés aláírását, Ausztria teljes függetlenségének visszaállítását követő időszakban, amikor az angol megszálló csapatok már nem lesznek Ausztriában, a magyarok változatlanul folyamatosan biztosítani tudják az információkat a határon túlról.²¹ Nem kizárt, hogy a javaslat átadásával függött össze, hogy 1949 januárjában egy munkatársa társaságában találkozott Alan Lennox-Boyd

17 == Borbándi, 1985: 173. Zákó András az osztrák rendőrség által történt kihallgatásakor 18 000 főben jelölte meg az MHBK létszámát, ami nyilvánvalóan túlzás volt.

18 == „Die ungarische militärische Widerstandsbewegung” – a CIA bécsi összekötője jelentésének melléklete. Chief of Station, Vienna: Miklos Korponay. Report on the MHBK, 1951. október 3.

19 == Baráth–Gecsényi, 2020: 105–106.

20 == Korponay Miklóstra vonatkozó kivonatok, az amerikai katonai kémelhárítás jelentéseiből 1947. augusztus 1.

21 == ÁBTL 3.2.5 O-8-2001/39. J. pallium. Javaslat az angol–magyar együttműködés megszervezésére Ausztriában, 1949. január 15.

brit parlamenti képviselővel, akivel az M15 titkosszolgálattal való kapcsolat létrehozásáról és emberek Budapestről való kimentéséről tárgyalt.²² Az együttműködés létrejöttéről nem állnak rendelkezésre információk, de a Karintiában működő brit kémelhárító egység (FSS) 1949. augusztus–szeptember havi jelentése megállapította, hogy a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége „számos érdekes és értékes információt adott”.²³

Az angolok és amerikaiak irányába tett próbálkozások mellett tartós és rendszeres kapcsolatot végül a franciákkal tudtak kialakítani. Ahogyan az MHBK bécsi összekötője megfogalmazta: „*A magyar ügyek iránt a franciák tanúsítják a legtöbb érdeklődést, amit még jobban fokozni kell, ezért ez a szervezet a franciák számára folytat hírszerzést [...]. A franciáknak kell dolgozunk, mert Dél-Kelet-Európa kémkedési szempontból francia érdekerület.*”²⁴ 1948-ban Innsbruckban – még a Bajtársi Közösség megalakulása előtt – a francia megszálló hatóságok szolgálatában álló tisztek és Mondain ezredes, a megszálló csapatok vezérkari főnökének közvetítésével találkozó jött létre Zákó tábornok és munkatársai, valamint a francia hírszerző és kémelhárító szolgálat képviselői között.²⁵

Az első megbeszéléseket a következő év végén megállapodás követte, melynek eredményeként a francia szolgálattal folytatandó együttműködés keretében létrejött egy irányító és értékelő központ a tiroli Absamban, illetve Solbad Hallban.²⁶ Itt, valamint Grazban, Bécsben, Linzben, Salzburgban választották ki adott szempontok szerint a Magyarországra küldendő futárokat, lehetőleg olyanokat, akik még saját magyar irataikat használták, akik vállalták a határ illegális átlépését, odahaza széles körű ismeretségi körrel rendelkeztek, főleg az ún. súlyponti városokban: Budapesten, Pécsen, Győrben, Szombathelyen. Az ő feladatuk volt előzetesen tájékozódni a lehetséges informátorokról, majd beszervezni őket, kioktatni a hírszerzési feladatokról, átvenni az információkat, eredeti okmányokat gyűjteni. A magyar és a szovjet hadseregbe, a magyar politikai életre vonatkozó adatok beszerzése mellett törekedniük kellett olyan két-három fős kis csoportok (ún. „alappontok”) létrehozására is, amelyek nem foglalkoznak információgyűjtéssel, hanem alkalomadtán – külön uta-

22 == Korponay Miklósról vonatkozó kivonatok, az amerikai katonai kémelhárítás jelentéseiből, 1949. június.

23 == ÁBTL 3.2.5 O-8-2001/39. B. pallium Monthly Security Intelligence Report for Carinthia, 1949. október.

24 == ÁBTL 3.1.9 V-78311. 45–90. Dósa Attila kihallgatási jegyzőkönyve, 1949. március 16.

25 == ÁBTL 3.2.5 O-8-2001/39. A. pallium [Magyar nyelvű levél egy ismeretlen francia tiszthez, „Ezredes Úr!” megszólítással.] A címzett vélhetően Mondain ezredes volt. 1948. október 20.

26 == Az osztrák szövetségi rendőrigazgatóság stájerországi biztonsági igazgatósága 1959 februárjában saját személyére és a Bajtársi Közösség tevékenységére vonatkozóan kihallgatta Zákó Andrást, aki ekkor vázolta a franciákkal kialakult kapcsolatokat. A kihallgatásról készült feljegyzés: ÖStA AdR BmfI GdfÖS Abt. 2. 1959. Verein Sankt Ladislaus. MHBK Angaben General Zakos über Aufbau und Tätigkeiten des MHBK, 1959. február 18.

sításra – szabotázsakciókat hajtanak végre. A futárokat indulás előtt tájékoztatták a határátlépés, a „kapunyitás” – azaz a drótsövényen és aknazáron történő illegális áthaladás – módjáról, a határ menti segítőkéről. Általában két-három utat kellett megtenniük egy hónap különbséggel. Utanként 1400–1500 schillinget kaptak, ebből kellett kifizetni 100–100 schillinget az átjutásban segítőknek, a 10–14 napos magyarországi tartózkodás költségeit, és a visszatérés után is egy ideig ebből kellett élniük. Abban az esetben, ha jelentéseket hoztak, a futárpénzt visszatérésük után is megkapták, melynek a felét ügynökeiknek kellett továbbadniuk.²⁷

A francia hírszerzéssel kialakult kapcsolat a Bajtársi Közösség megalakulása után közvetlenül az MHBK irányítása alá került, annál is inkább, mert a franciák ragaszkodtak ahhoz, hogy a munkát személyesen Zákó tábornok irányítsa, akinek szakértelmében és kapcsolataiban teljesen megbíztak. Magától értetődött, hogy a megállapodásnak megfelelően a franciák ehhez jelentős pénzügyi támogatást, lakásokat, szabad közlekedést biztosítottak.²⁸ A francia elkötelezettség ellenére a szervezet egyes vezetői több jel szerint változatlanul tájékoztatták amerikai és angol kapcsolataikat az MHBK ügyeiről és a beérkező magyarországi hírekről. Így alakult ki az a kusza helyzet, hogy 1948–1950 között hol a francia SDECE, hol a CIC tisztjeinek útmutatása alapján készítették fel a Magyarországra utazó futárokat, akik nemegyszer mindkét szervezettől felvették a díjazást. A bécsi támaszpont vezetője, Dósa Attila mondta el, hogy egy ügynöke először Tirolban a SDECE képviselőjétől, majd Bécsben a CIC rezidensétől is felvette a „futárpénzt”. Az információkat természetesen ugyanígy megosztották a két szolgálat között. *„Erről sem a franciáknak, sem a CIC-nek nem szabad tudni”* – tette hozzá Dósa.²⁹ Erről a gyakorlatról az amerikai szolgálatok is tudtak, és nem kevés fenntartással kezelték a kapott információkat. Richard Helms, a CIA későbbi igazgatója azt állította, hogy *„Zákó volt a hírszerzési vállalkozó prototípusa”*. Szerinte a tábornok nagy összegekért adott el hamis adatokat minden jelentősebb amerikai katonai hírszerző és elhárító ügynökségnek. Tim Weiner, a CIA történetének feldolgozója szerint, aki ezt a történetet idézi, ennek következményeként állítólag az egész világra szóló paranccsal megtiltották vele a kapcsolattartást.³⁰

27 == ÁBTL 3.1.9. V-78311. 45–90. Dósa Attila kihallgatási jegyzőkönyve, 1949. március 16. Dósa részletesen beszélt az informátorok kiválasztásának szempontjairól, a határkapukról, az adatok átadásának módjáról, a megbízókat érdeklő szovjet és magyar katonai adatokról, a magyar ipar, a közlekedés, az oktatás, a pénzügyek, a rendőrség és a kommunista párt helyzetéről.

28 == A francia kapcsolatokat egy konkrét ügy, Rüll Tamás egyetemi hallgató beszerzése kapcsán részletesen ismerteti Fejérdy, 2018: 189–204.

29 == ÁBTL 3.1.9. V-78311. 45–90. Dósa Attila kihallgatási jegyzőkönyve, 1949. március 16.; ÁBTL 3.2.5. O-8-2001/31. [Korponay Miklós igazoló jelentése és mellékletei] 1–250. 1953. március 1. [Előzmények és események] 52. 1950. szeptember 21. Korponay szerint Nagy Géza főhadnagy, a rádiólehallgató csoport tagja, Grazból jelentette, parancsot kapott arra, hogy a Magyar Rádió híreiről készült információkat küldje meg Salzburgba is az amerikai Public Information Centernek. Félt, hogy ebből botrány lesz.

30 == Weiner, 2009: 609. 12. lábjegyzet. Zákóra vonatkozóan több téves adattal.

A francia titkosszolgálattal létrejött kapcsolat „üzemszerűvé” tette a Bajtársi Közösségnek a magyarországi hírszerzésben végzett tevékenységét, amit mindvégig titokban igyekeztek tartani. Ennek érdekében megkülönböztették a Bajtársi Közösség „nyílt” és „titkos” tevékenységét. Az előbbi a tagnyilvántartás vezetését, a tájékoztatást, a bajtársi kapcsolatok ápolását, az önvédelmi szolgálatot,³¹ a pénzügyeket és a területi főcsoportokkal való kapcsolattartást jelentette, az utóbbi – közvetlenül Zákó tábornok irányításával – a hírszerzést.³² Az egyesület „alapszabálya” is rögzítette ezt, amikor kimondta, hogy a Bajtársi Közösség feladata fenntartani a lelki és szellemi kapcsolatot az otthoni magyarsággal, támogatni önvédelmi harcát, amit a mozgalom titkos szolgálata biztosít, melynek tagjai közvetlenül a Közösség vezetőjétől kapják megbízatásukat.³³ A Bajtársi Közösség tagjai számára azonban ezt azzal kommunikálták, hogy a szervezet tagjai egyéni döntésük alapján vesznek részt a titkos munkában. Meg kell jegyezni, hogy a Magyarországra induló futárok valamennyien a Közösség tagjai voltak, és oda még akkor is felvették őket, ha nem voltak korábban a magyar hadsereg katonái, kiképzésüket a francia titkosszolgálat tanfolyamain a szervezet intézte, költségeiket, kiadásait formálisan ő fizette.³⁴

Úgy tűnik viszont, hogy a magyar katonatisztek aktív részvétele a hírszerzésben nem csupán az angolszász és francia szolgálatoknál keltett figyelmet. Erre utalt a CIA karlsruhei támaszpontjáról 1951 júliusában továbbított információ, mely szerint a bécsi jugoszláv követség másodtitkára megkereste a Bajtársi Közösséget, hogy együttműködést kezdeményezzen a jugoszláv hírszerzéssel Magyarország ellen.³⁵ A magyar államvédelem adatai szerint 1952 májusában Zákó tábornok Belgrádban tárgyalt a jugoszláv hírszerzés vezetőivel, és a megállapodásuk alapján rendszeres információcsere jött létre.³⁶ Ennek részleteit még nem ismerjük.

31 == Az önvédelmi szolgálatot önkéntes alapon a Bajtársi Közösség szervezeteinek védelmére a magyar állambiztonság ügynökeinek leleplezésére, az ellenséges kommunista propaganda megakadályozására hozták létre. Az egyes csoportoknál működő megbízottakat 1950. július 16-án a Münchenben tartott értekezleten egysítették Kapitánffy Albin irányítása alatt. A szolgálat ellátásának alapelvei szoros együttműködést tettek lehetővé a megszálló hatalmak és a befogadó ország hatóságaival.

32 == ÁBTL 4.1. A-2127/19/1. 211–262. „Dunai” ügynök jelentése, d. n. (Másolat.)

33 == ÁBTL 3.2.5 O-8-2001/44a. 31–33. MHBK irattöredék. Szervi határozmányok, 1951. március 15.

34 == ÖStA AdR BMfI GDFÖS Abt. 2. 1959 Verein Sankt Ladislaus: MHBK Angaben General Zakos über Aufbau und Tätigkeiten des MHBK, 1959. február 18. Feljegyzés Zákó András kihallgatásáról. Ekkor azt mondta, hogy a Bajtársi Közösség 1951. november 20-án Münchenben tartott közgyűlése határozatban szüntette meg a kapcsolatot a francia hírszerzéssel. Annak lehetőségét viszont meghagyták, hogy az egyes tagok „magánemberként” továbbra is dolgozzanak a franciáknak.

35 == Chief of Station, Karlsruhe: The Yugoslav IS and the MHBK, 1951. július 9.

36 == Ungváry, 2011: 487.

= = A magyar állambiztonság célkeresztjében – a francia kapcsolat vége

A magyar államvédelem, miután már igen hamar felismerte a Bajtársi Közösség szerepét a Magyarország elleni propaganda- és hírszerző tevékenységben, esetleges szabotázsakciók előkészítésében, nemcsak ügynököket igyekezett beépíteni a szervezetbe, de több tervet készített a Bajtársi Közösség vezetőinek, Zákó Andrásnak és Korponay Miklósnak szovjet támogatással történő elrablására és Budapestre hozatalára is.³⁷ Ezekre az akciókra külön csoportokat szerveztek, a terveket azonban nem sikerült megvalósítani.³⁸ 1949 februárjában viszont Bécsben szovjet segítséggel törbe csalták és elrabolták a szervezet összekötőjét, Dósa Attilát, akit Budapestre vittek, és egy titokban lefolytatott pert követően kivégeztek. Az ő vallomása nyomán számos magyarországi kapcsolatait letartóztatták és elítélték. A tiroli Solbad Hallban 1950 januárjában két magyar állambiztonsági ügynök megtámadta a francia kapcsolatok koordinátorát, Kovács Attilát, aki belehalt a sebesülésébe.³⁹ A merényletet követően francia utasításra a hírszerzés operatív központja új vezetőkkel és új munkatársakkal Ausztriából átkerült a Bodeni-tó mellett fekvő németországi Lindau környékére, Langenargenbe, melyhez innsbrucki, bécsi, grazi támaszpontokat csatoltak. Ezekon a helyeken végezték a futárok toborzását, a határátkelés biztosítását, a visszatérők fogadását, a Magyarországról érkező menekültek kikérdezését. Grazban mindehhez egy rádióhallgató állomás társult, ahol több magyarországi rádióhálózatot figyeltek. Kirendeltséget létesítettek Párizsban is, ahonnan a Magyarországon telepített rádiós ügynökökkel tartottak kapcsolatot, és a franciaországi, spanyolországi, belgiumi emigránsok között végeztek futártoborzást.⁴⁰

Mindez akkor került veszélybe, amikor az Államvédelmi Hatóság ügynökének, a „Dunai” fedőnéven dolgozó Démy-Gerő Sándornak nemcsak sikerült beépülnie a Bajtársi Közösségbe, de 1950-tól mint a bécsi kirendeltség vezetője minden fontos információhoz hozzáférhetett. Tevékenysége folytán 51 futár és jó néhány magyarországi kapcsolat került a kommunista államvédelem kezére.⁴¹ A hírszerzők és hálózataik tagjai ellen lefolytatott perekből megállapítható, hogy 1949–1956 között a Magyarországra küldött ügynökök kivétel nélkül a Bajtársi Közösség közvetítésével kapták meg feladataikat.⁴²

A magyarországi futárok felkészítésével és útjaik biztosításával kapcsolatosan 1952 decemberében egy olyan botrány robbant ki, ami véget vetett a francia titkos-

37 == Soós, 2010.

38 == Unger, 2007.

39 == Gecsényi, 2012: 129–136.

40 == ÁBTL 4.1. A-2127/19/1. 110–128. Összefoglaló a Magyar Harcosok Bajtársi Szövetsége című szervezetről, 1959. november 18.

41 == Ungváry, 2019.

42 == Zsitnyányi, 2002: 1086–1101.; Fehérváry, 1990: 72–76, 82–83, 100–101.

szolgálattal folytatott együttműködésnek. A Bajtársi Közösség tagja és futárja, Bánhegyi Sándor őrmester nyílt levelet írt Zákó tábornoknak, és ebben nemcsak a futárok rossz technikai felkészítését, az elfogatásukat okozó hibákat (azonos külföldi eredetű felszerelési tárgyak: ruházat, kulacs, térkép használata) hozta nyilvánosságra, de beszámolt a Bajtársi Közösségnek a hírszerzésben játszott szerepéről, a hírek „adásvételéről”, a pénzügyi visszaélésekről is. Kiemelte, hogy a beszerzés során a jelentkezőket azzal hitegették, hogy a Bajtársi Közösség „különleges szolgálatának” (azaz hírszerzésének) tagjaként az „atlanti szövetségeseket” segítik, és a felállítandó nemzeti hadseregben tiszti rangot kapnak.⁴³ A levél nyomán kilépett a Közösség tagjai közül a francia katonai hírszerzés megbízottja, a langenargeni kiképzőközpont vezetője, Lovász Olivér vezérkari őrnagy, a francia titkosszolgálat pedig ezt követően megszakította a kapcsolatokat Zákó Andrással, és beszüntette az MHBK pénzügyi támogatását.⁴⁴ Ennek hatására és annak következményeként, hogy a jelentősen megnövekedett tengerentúli kivándorlás következtében alaposan megfogyatkozott a magyarországi utakra vállalkozók száma, a Bajtársi Közösség ettől kezdve szervezeten nem vett részt a Magyarország elleni hírszerzésben. Tevékenysége mindinkább, a hagyományos bajtársi egyesületekhez hasonlóan, propaganda- és karitatív területen folytatódott. Ezt mutatta az is, hogy az osztrák államszerződés aláírását követően, 1955 nyarán a Bajtársi Közösség, immár mint világszövetség, a székhelyét Münchenbe helyezte át, míg Ausztriában maradt tagjai megalapították a Szent László Bajtársi Egyesületet.⁴⁵

Amellett, hogy a hírszerzés, mint „titkos tevékenység”, komoly szerepet játszott a Bajtársi Közösség életében, természetesen nem lehet említés nélkül hagyni a szervezetnek a magyar politikai emigrációban ezekben az években elfoglalt helyét. Mint a legnagyobb létszámú és a világ minden részén csoportokkal rendelkező emigráns szervezet iránt a politikai és a katonai emigráció vezetői egyaránt érdeklődtek, és igyekeztek befolyásuk alá vonni. Ennek jele volt, hogy 1950 júliusában a müncheni közgyűlésen megjelent és felszólalt Habsburg Ottó főherceg, aki fontosnak tartotta volna, hogy együttműködés alakuljon ki az MHBK és a Magyar Nemzeti Bizottmány konzervatív tagjai között; a találkozóval ezt kívánta elősegíteni.⁴⁶ Hasonló megfontolásból 1950 augusztusában belépett a szervezetbe Eckhardt Tibor, a Magyar Nemzeti Bizottmány honvédelmi bizottságának elnöke, abban a hitben, hogy ezzel

43 == 42 Chief of Base, Salzburg: Sandor Banhegyi Charges against the MHBK, 1953. március 13.; Nyári 2018. 100–101.

44 == ÁBTL 4.1 A-2127/19/1. 109–128. Összefoglaló a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége nevű szervezetről, 1959. november 18.

45 == ÖStA AdR BMfI GDfÖS Abt. 2. 1959 Verein Sankt Ladislaus: MHBK Angaben General Zakos über Aufbau und Tätigkeiteit des MHBK 1959. február 18. (Feljegyzés Zákó András kihallgatásáról.) Köszönöm Gecsényi Lajos professzornak, hogy a dokumentumot rendelkezésemre bocsátotta.

46 == V.ö. Gecsényi 2021b: 59–71.

sikerül a Bizottmány ellenőrzése alá vonnia a katonákat. Ellene a Bizottmány demokratikus gondolkodású tagjai ezért összeférhetetlenségi eljárást kezdeményeztek, hogy kimondják, a Bizottmány és a Bajtársi Közösség tagsága kizárja egymást. Ennek során számos magas rangú katona és politikus tanúsította, hogy a Bajtársi Közösség vezetői a náci támogatással létrejött „Kopjás mozgalom” legendájára támaszkodva az emigrációban is a jobboldali, antidemokratikus eszmék képviselői maradtak, és a jövőt illetően Magyarországon a katonai diktatúra megteremtését tűzték ki célul.⁴⁷ Noha az eljárás végén született határozat nem érte el a kívánt célját, Eckhardt Tibor kilépését vagy kizárását az emigráció irányításából, megállapításai a magyar nyelvű sajtón keresztül ismertté váltak emigráns körökben.

Zákó tábornok – Habsburg Ottó főherceg közvetítésével – jó kapcsolatokat alakított ki a spanyol vezérkarral, sőt fogadta őt Franco tábornok, spanyol államfő is, aminek köszönhetően évente négy emigráns magyar tiszt vett részt továbbképzésen a spanyol hadseregben. Ő maga többször tartott szélsőséges, antidemokratikus eszméket hirdető militáns előadásokat a madridi rádió magyar nyelvű adásaiban, de szót kapott a párizsi rádió magyar műsorában is. Mindez azonban a világpolitika változásai, a nagyhatalmi ellentétek átmeneti enyhülése és nem utolsósorban az emigránsok beilleszkedésének előrehaladása következtében már nem volt elegendő ahhoz, hogy a korábbi összetartó erőttől, a katonai hierarchiától megszabadult és a polgári életbe betagozódott tagságot megmozgassa, és a Bajtársi Közösségnek érdemi szerepet biztosítson az emigrációban.

A szervezet vezetőinek utolsó vélt nagy lehetősége az 1956. októberi magyar forradalom és szabadságharc napjaiban érkezett el, amikor Zákó tábornok – aki megtartotta tiroli lakóhelyét – és közvetlen munkatársai Bécsbe utaztak, hogy Magyarországhoz közel mérlegeljék a forradalmi eseményekben való részvétel lehetőségét. Erre azonban nem kerülhetett sor, miután az osztrák rendőrség – figyelemmel az egy esztendővel korábban törvénybe iktatott semlegességre – néhány nap után távozásra szólította fel a táborno­k­ot.⁴⁸ Nem jártak eredménnyel azok a kezdeményezések sem, melyek a Bajtársi Közösség más tagjaitól indultak ki a magyar forradalom katonai támogatása érdekében az Egyesült Államokban, Kanadában.⁴⁹ A forradalom leverését követően a Bajtársi Közösség jelentősége fokozatosan csökkent, noha szervezetei még évtizedekig működtek a világ országaiban. Ahogyan Borbándi Gyula összegezte: *„Némileg átalakult az MHBK tevékenysége. Az idők múlásával ez mindinkább kimerült társasági össze­jövetelek és kulturális előadások rendezésében, a helyi magyar kolóniák életében és a bajtársi kapcsolatok ápolásában. Az összeköttetést a világ különböző tájain működő MHBK-csoportok között a Hadak útján című közlöny tartotta, amelynek tartalma is annyiban változott, hogy a politikai vitát felváltot-*

47 = = ÁBTL 3.2.5. O-8-001/1. 132–156. Határozat, 1951. június 8.

48 = = Csoknyai, 1996: 8.; Ge­csényi, 1996: 91.

49 = = Nyári, 2018: 103.

ta a csendes emlékezés és a múlt eseményeinek felelevenítése.” Mindezt betetézte Zákó András tábornok 1969 elején bekövetkezett halála, ami „a szervezet jellege megváltozásának és politikai ereje gyengülésének nyitánya volt”.⁵⁰

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-78311. Dósa Attila és társai

3.2.5. Operatív dossziék

O-8-001/1. „Farkasok.” Magyar Nemzeti Bizottmány

O-8-2001/31. Szabadságharcosok fn. dosszié 31. sz. melléklete

O-8-2001/39. Szabadságharcosok fn. dosszié 39. sz. melléklete

O-8-2001/44a. Szabadságharcosok fn. dosszié 44. sz. melléklete

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

A-2126/173. Kopjások

A-2127/19/1. Magyar Harcosok Bajtársi Közössége. I. kötet.

III.1.19 Makra Zoltán hagyatéka

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) [Osztrák Állami Levéltár]

Archiv der Republik. Bundesministerium für Inneres, Generaldirektion

für Öffentliche Sicherheit (AdR BMfI GDfÖS) [Köztársasági Levéltár

Belügyminisztérium, Információbiztonsági Központi Igazgatóság]

Abt. 2. GZ 32216-2/1947 Ungarische Verschwörung [Magyar összeesküvés]

Abt. 2. 1959. Verein Sankt Ladislaus: MHBK Angaben General Zakos über Aufbau und Tätigkeit des MHBK [Szent László Egyesület: MHBK. Zákó tábornok adatai az MHBK felépítéséről és tevékenységéről]

=== Hivatkozott irodalom ===

Bank, 2013

Bank Barbara: Ejtőernyős kopjás harci bevetések 1944–1945. In *Utak*

és útkeresztveződések. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére.

Szerkesztette: Kahler Frigyes, Bank Barbara. Történelmi Ismeretterjesztő

Társulat Egyesület, Budapest. 203–209.

⁵⁰ === Borbándi 1985: 399.

Baráth–Gecsényi, 2020

Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos: A magyar hírszerzés Ausztriában.

In *Ügynökhistóriák a Lajtán innen és túl. Hírszerzéstörténeti tanulmányok.*

Szerkesztette: Baráth Magdolna – Szekér Nóra. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz, Budapest–Pécs. 105–106.

Bartha, 2021

Bartha Ákos: *Véres város. Fegyveres ellenállás Budapesten 1944–1945.*

Jaffa, Budapest.

Bonhardt, 2007

Bonhardt Attila: Kisbarnaki Farkas Ferenc és a rendelkezésre álló dokumentumok

Hadtörténelmi Közlemények, 1. sz. 203–219.

Borbándi, 1985

Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985.* Európai Protestáns

Magyar Szabadegyetem, Bern.

Cserényi-Zsitnyányi–Szekér, 2020

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó – Szekér Nóra: Két ügynöktörténet Ausztria megszállási

zónáiban. In *Ügynökhistóriák a Lajtán innen és túl. Hírszerzéstörténeti*

tanulmányok. Szerkesztette: Baráth Magdolna – Szekér Nóra. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz, Budapest–Pécs. 169–173.

Csoknyai, 1996

Csoknyai Péter: Őszi ködök. Egy fiatal 1945-ös emigráns 1956-os emlékei. I. rész.

Bécsi Napló, 6. sz. 8.

Fehérváry, 1990.

Fehérváry István: *Börtönvilág Magyarországon 1945–1956.* Magyar Politikai Foglyok

Szövetsége, Budapest.

Fejérdy 2018

Fejérdy Gergely: Egy hidegháborús magyar kém nyomában. In *Diplomácia –*

hírszerzés – állambiztonság. Szerkesztette: Andreides Gábor – M. Madarász

Anita – Soós Viktor Attila. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest. 181–212.

Gecsényi, 1996

Gecsényi Lajos: Osztrák háttérdokumentumok az 1956-os magyar forradalom

történetéhez. *Társadalmi Szemle*, 6. sz. 84–94.

Gecsényi, 2012

Gecsényi Lajos: Az ausztriai magyar katonai emigráció a Hadügyminisztérium Katonapolitikai Csoportfőnökség célkeresztjében 1949–1950. A Dósa Attila és Kovács Attila elleni akciók 1949–1950. In: *Határon innen, határon túl. Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára*. Szerkesztette: Bariska István – Mayer László. Vas Megyei Levéltár, Szombathely. 120–136.

Gecsényi, 2021a

Gecsényi Lajos: Küzdelem a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségének vezetéséért. Farkas Ferenc vezérezredes levele Zákó András vezérőrnagyhoz (1950). In *Egy élet emléke – egy emlék élete. Tanulmányok Simon István emlékére*. Martin Opitz, Budapest. 115–126.

Gecsényi 2021b

Gecsényi Lajos: Egy „száműzött” az emigrációban. Habsburg Ottó és a magyar emigráció. In *Habsburg Ottó és a rendszerváltozások*. Szerkesztette: Vasbányai Ferenc. Habsburg Ottó Alapítvány – Corvina, Budapest. 59–71.

Gosztonyi, 1986

Gosztonyi Péter: A magyar honvédség a második világháborúban.
Katolikus Szemle, Róma. 314–315.

Jobst, 2023

Jobst Ágnes: *Hontalan hadsereg? Epizódok a hidegháborús hírszerzés történetéből*. Jaffa, Budapest.

Kovács 2009

Kovács Tamás: Vitéz kisbarnaki Farkas Ferenc élete. In *Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola Kutatási Füzetek 15*. Szerkesztette: Bene Krisztián – Sarlós István – Vitári Zsolt. Pécs, Pécsi Tudományegyetem. 137–153.

Nyári, 2018

Nyári Gábor: *Menekültek az új hazában. A német és osztrák területeken élő magyar emigráció története 1945–1956*. Unicus Műhely, Budapest.

Soós, 2010

Soós Mihály: „Z”: egy megfigyelés története. Előkészületek az MHBK vezetőjének, Zákó Andrásnak erőszakos hazahozatalára. *Betekintő*, 3. sz.
https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2010_3_soos.pdf (utolsó letöltés: 2023. február 16.).

Török 2013

Török Ádám: Harcban a keleti széllel – Korponay Miklós vezérkari százados életútja. In *Utak és útkereszteződések. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*. Szerkesztette: Kahler Frigyes – Bank Barbara. Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület, Budapest. 109–120.

Unger, 2007

Unger Gabriella: Az ügynök hét élete. II. rész. Az „Aczél”, „Rónai”, „Szirom” akciócsoport. *Betekintő*, 2. sz. https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2015_2_unger_o.pdf (utolsó letöltés: 2023. január 21.).

Ungváry, 2011

Ungváry Krisztián: Az MHBK szürke eminenciása: Zákó András és az ellene folytatott állambiztonsági eljárások. In „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*. Szerkesztette: Gebei Sándor – ifj. Bertényi Iván – Rainer M. János. Liceum, Eger. 483–498.

Ungváry, 2019

Ungváry Krisztián: Démy-Gerő Sándor élettörténete. *Betekintő*, 1. sz. https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2019_1_ungvary.pdf (utolsó letöltés: 2022. december 19.).

Weiner, 2009

Weiner, Tim: *A CIA története*. Gabo, Budapest.

Zsitnyányi, 2002

Zsitnyányi Ildikó: Egy „titkos háború” természete. A Magyar Harcosok Bajtársi Közössége tagjaival szemben lefolytatott internálási és büntetőeljárás gyakorlat 1948–1950. *Hadtörténelmi Közlemények*, 4. sz. 1086–1101.

=== Internetes hivatkozások ===

Acting Chief of Station, Karlsruhe: Hungarian Intelligence Net, 1948. június 2.

https://www.cia.gov/readingroom/docs/ZAKO%2C%20ANDREAS_0115.pdf
(utolsó letöltés: 2023. január 14.).

Chief of Station, Vienna: Miklos Korponay. Report ont he MHBK, 1951.

október 3. https://www.cia.gov/readingroom/docs/MAGYAR%2C%20HARCOSOK%2C%20BAJTARSI%2C%20KOZOSSEGE%20%20%20VOL.%202_0023.pdf (utolsó letöltés: 2023. január 14.).

Korponay Miklósra vonatkozó kivonatok, az amerikai katonai kémelhárítás jelentéseiből, 1947. augusztus 1. https://www.cia.gov/readingroom/docs/KORPONAY%2C%20MIKLOS_0001.pdf (utolsó letöltés: 2023. január 14.).

Korponay Miklósra vonatkozó kivonatok, az amerikai katonai kémelhárítás jelentéseiből, 1949. június. https://www.cia.gov/readingroom/docs/KORPONAY%2C%20MIKLOS_0001.pdf (utolsó letöltés: 2023. január 14.).

Chief of Station, Karlsruhe: The Yugoslav IS and the MHBK, 1951. július 9. https://www.cia.gov/readingroom/docs/MAGYAR%2C%20HARCOSOK%2C%20BAJTARSI%2C%20KOZOSSEGE%20%20%20VOL.%202_0009.pdf (utolsó letöltés: 2023. január 14.).

Chief of Base, Salzburg: Sandor Banhegyi Charges against the MHBK, 1953. március 13. https://www.cia.gov/readingroom/docs/MAGYAR%2C%20HARCOSOK%2C%20BAJTARSI%2C%20KOZOSSEGE%20%20%20VOL.%203_0002.pdf (utolsó letöltés: 2023. január 14.).

Kulcsszavak

=====

*1956-os forradalom, nyugati emigráció,
1956, Egyesült Államok, emigráció, hírszerzés, kémelhárítás,
Nagy-Britannia, Szovjetunió, titkos állambiztonsági
eszközök és módszerek*

/ The Hungarian Veterans' Association (MHBK) and the Western Intelligence Services /

The highly qualified former General Staff officers who remained in Austrian and Bavarian territories after WWII tried to establish contact with the officers of the Western military secret services. This “interest” was mutual, because the Western occupational authorities were interested in obtaining information on the situation in Hungary and the equipment and movement of the Soviet troops stationing there.

Despite the efforts to establish contact with the American and British secret services, the Hungarian Veterans' Association (MHBK) could establish permanent and lasting contacts only with the French services. After the formation of the Hungarian Veterans' Association in 1949, the connection established with the French intelligence was controlled entirely by the organization. The scandal that broke out in December 1952 ultimately put an end to the cooperation with the French secret service.

The causal relations between the American intelligence services and the fraternal organization remained for a few years, but the latter lost its importance among the new wave of refugees after the suppression of the revolution of 1956.

Tengerpart. Eilat, Izrael, 1964.

Fortepan / Bauer Sándor

===== Pál István =====

/// **A szülőföld elengedése**

Két izraeli kormánytisztviselő a magyar hírszerzés érdeklődésének középpontjában

== Bevezetés

1957-ben a nyugati államok közül Izrael volt az első, amely egyoldalúan nagyköveti szintre emelte a diplomáciai kapcsolatokat az 56-os forradalom leverését követő időszakban elszigetelődő Kádár-kormánnyal. Az egyébként viszonzatlan gesztus első-sorban a vasfüggöny mögött élő második legnagyobb európai zsidó közösség legális kivándorlásának előmozdítását szolgálta. Míg David Ben-Gurión miniszterelnök 10–12 ezer ember engedéllyel történő távozását szeretne volna elérni, a Kádár-rendszer a nyugati pénzintézetekhez intézett magyar hitelkérelmek kedvezőbb elbírálását remélte a kétoldalú viszony javulásától. Az elképzelés megvalósíthatóságát viszont jelentősen korlátozta, hogy a szovjet külpolitika ekkor már kizárólagos jelleggel az arab országok megnyerésében és az Amerikai Egyesült Államokkal történő szembe fordításában gondolkodott, amihez a Magyar Népköztársaságnak is alkalmazkodnia kellett. A közeledés hamarosan meg is torpant, mivel a magyar hatóságok rövid időn belül sorozatosan elkövetett pénzügyi visszaéléssel vádolták a budapesti izraeli kereskedelmi attasét, ami 1957 júniusában a diplomata kiutasításával végződött. Tel-Aviv a már említett célra való tekintettel az Egyesült Államokhoz és Nagy-Britanniához képest mégis nagyobb megértést tanúsított Budapest irányában,¹ amit Belügyminisztérium (BM) II/3. (Hírszerző) Osztálya is megpróbált kihasználni, így az 1950-es évek végén Tel-Avivban is megalakult a rezidentúra.² Mivel a szovjet társ-szerv tapasztalatai a zsidó állam megalakulása utáni években azt mutatták, hogy a Sin-Bét, az izraeli belbiztonsági szolgálat túlságosan kis létszámú és technikailag sem kellően felszerelt ahhoz, hogy a keleti blokk összes diplomatája állandó megfi-

1 == Kovács, 2019: 39–53.

2 == Palasik, 2013: 87.

gyelés alatt lehessen,³ a magyar hírszerzés is abból indult ki, hogy tevékenysége korántsem fog olyan akadályokba ütközni, mint az USA-ban vagy Nagy-Britanniában. Ezenkívül a lehetőségeket az is kibővítette, hogy 1957-től egyre több olyan izraeli állampolgár érkezett magyarországi rokonlátogatásra, aki még a második világháború, illetve a zsidó állam megalakulása előtt hagyta el szülőföldjét. Köztük volt Avni Jakob pénzügyminisztériumi tisztviselő és Kőnig Mihály rendőrtiszt, akiknek a baloldali kötődésen/nosztalgian alapuló beszerzéséhez vagy az izraeli életben szerzett csalódás miatt vélelmezett megkönyékezhetőségéhez az állambiztonság különösen nagy reményeket fűzött, csakhogy a két jelölt már elengedte a Magyarország irányában meglévő kötődését. (Sajnos a jelen írás csak a magyar állambiztonsági szervek fennmaradt irataira épül, mivel a két ügy izraeli olvasatát az ottani rendkívül szigorú cenzúra, valamint a személyiségi jogok hatványozott védelme miatt nem ismerhetjük!)

= = = A jelöltek

Kőnig Mihály (Michael König) izraeli rendőr 1960. február 2-án fordult a Magyar Népköztársaság tel-avivi követségéhez, hogy vízumot kérjen a Budapest VII. Barcsay utca 3. szám alatt lakó édesanyja meglátogatásához. Az okmányt Bécsben szeretne volna átvenni, amit azzal magyarázott, hogy amennyiben felettesei tudomást szereznek magyarországi utazásáról, visszatérését követően azonnal megfenyíténék. Kőnig 1930. augusztus 16-án született Budapesten a néhai Kőnig Adolf és Sternberg Etel házasságában. A férfi fogtechnikusnak tanult, mielőtt 1949-ben – a Habonim⁴ cionista csoportosulás közreműködésével – elhagyta volna az országot.⁵ Avni Jakob, születési néven Steiner György, az izraeli pénzügyminisztérium tisztviselője, (Mezőkövesd, 1923. január 26.) 1960. február 9-én azért kérte a magyar külképviseleti szerv segítségét, mert szeretne volna pénzzé tenni az apai örökségből hozzá került családi házat, amelynek árából éveken keresztül Magyarországon kívánta eltölteni éves szabadságát.⁶ A BM II/3. Osztály 1960. június 13-i táviratában jelezte a tel-avivi rezidentúrának, hogy a magyarországi beutazásra jelentkezők közül Ávni Jákob tisztviselővel és Kőnig Mihály rendőrrel operatív célból szeretne foglalkozni. Az angol–amerikai alosztály ugyanakkor szóvá tette, hogy a felterjesztett adatokból nem kapott valós képet a potenciális beszerzési jelöltekről. Az utasítás szerint a pénzügyminisztérium hivatalnokának személyi tulajdonságait és hírszerzési lehetőségeit egy hosszabb követségi beszélgetés keretében kellett tanulmányozni, a rendőrrel viszont hasonló szándékkal csak külső helyszínen találkozhattak. Kőnig vízumával kapcsolatban azt közölhették, hogy kérelmére jó eséllyel kedvező választ

3 = = Melman–Raviv, 2012: 64–65.

4 = = ÁBTL 3.2.5. O-8-089/1. 83. Jelentés. 1960. február 15.

5 = = ÁBTL 3.2.4. K-774. 16. Javaslat, 1960. június. 21.

6 = = ÁBTL 3.2.5. O-8-089/2. 8–10. Javaslat, 1960. június 21.

fog kapni.⁷ Tömpe András vezérőrnagy, a 11/3. Osztály vezetője, valamint „Alföldi”, azaz Vértés János rendőr ezredes, Tompa közvetlen helyettese⁸ beszerzési jelöltként személyként tekintett az izraeli rendőrré, ezért a beutazás engedélyezését kérte, Galambos József rendőr ezredes pedig azt jóvá is hagyta.⁹

Tézisünk szerint a Hírszerző Osztály a tel-avivi konzuli iroda mindkét ügyfelével beszerzési célból kívánt foglalkozni a következő okokból. Az izraeli pénzügyminisztérium széles körű jogosítványokkal rendelkezett az állami vállalatok irányítása terén, így az onnan megszerzett titkos információk segítségével akár a fegyveres erők általános állapotára és harcászultságára vonatkozó következtetést is meg lehetett volna fogalmazni.¹⁰ A Közbiztonsági Minisztérium alárendeltségébe tartozó rendőrség szoros kapcsolatban áll az IDF-fel (*Israeli Defence Forces* – Izraeli Védelmi Erők), így a magasabb rangú katonatisztek jelentős része anélkül igazolt át a testülethez, hogy azon belül végigjárta volna a ranglétrát.¹¹ Az utóbbiaktól egy azonos rendfokozatban lévő rendőrtiszt különösebb akadály nélkül meg tudta volna szerezni az általuk ismert hadititkokat (Izraelben a két ember közötti bizalmi viszony egyik jele, ha egymás között minősített információ kerül szóba¹²), ugyanakkor az is felvetődhetett, hogy Kőnig Mihály sikeres bevonása esetén a BM instrukciójára az elhárításhoz fog jelentkezni. Az UB (*Urząd Bespieczeństwa*), a lengyel állambiztonság 1950 és 1957 között Levi Levi technikus jóvoltából behatolt a Sin-Bét állományaiba, viszont a szóban forgó ügynököt még 1948-ban történt kivándorlása előtt szervezték be. Az ügy kipattanása után azonban óhatatlanul szigorítottak a felvételi rendszeren, ami kudarcra ítélte az erre irányuló kísérletezést.¹³

== A kapcsolatfelvétel nehézségei

Kiss Dezső rendőr őrnagy (fedőneve „Tokaji Béla”),¹⁴ a rezidentúra vezetője az 1960. július 5-i konzuli ügyfélfogadáson megtudta, hogy Jakob pénzügyi ellenőr az adóhivatal Petah Tikva-i kirendeltségén. Am a beszélgetésből az tűnt a legfontosabbnak, hogy a kérelmező nem tanúsított ellenséges magatartást az államszocializmussal szemben.¹⁵ A jelölt itthoni rokonsága megerősítette a rezidens véleményét, ugyanakkor Jakob két unokatestvére jelezte, hogy az ingatlan jóval kevesebbet fog elkelni,

7 == ÁBTL 3.2.4. K-774. 7. VI/4. A. sz. utasítás, 1960. június 13.

8 == Pál, 2020: 75.

9 == ÁBTL 3.2.4. K-774. 16–17. Javaslat, 1960. június 21.

10 == Golan, 1995: 410–491.

11 == Saunders–Popper–Morrall–Davis–Berrebi–Leuschner–Efron–Segalovitz–Riley, 2013: 1–8.

12 == Bar-Zohár, 1972: 167–168.

13 == Melman–Raviv, 2012: 61–64.

14 == Pál, 2016.

15 == ÁBTL 3.2.5. O-8-089/2. 11. Jelentés, 1960. július 6.

mint amekkora bevételre Jakob számít. A Hírszerző Osztály utasítására újból be kellett rendelni a tisztviselőt a követségre, hogy Kiss tudatosítsa benne a ház eladása kapcsán várható akadályokat és felmérje valódi politikai állásfoglalását.¹⁶

Kőnig Mihállyal is mielőbb össze kellett hozni a találkozót a jelölt anyagi helyzetével, politikai nézeteivel és beosztásával összefüggő kérdések tisztázására. Arra is rá kellett kérdezni, hogy Kőnig miként törvényesítené bécsi utazását, amennyiben a vízum felvételére az osztrák fővárosban kerül sor. Borsányi Imre rendőr százados azt javasolta, hogy az izraeli rendőrt a haifai „Tápió-féle” (sic!) vendéglőben próbálják utolérni, ahol este 7 és 8 óra között vacsorázik. Kőnig budapesti látogatására a 11/3. Osztály szempontjából az augusztus végi időpont tűnt a legalkalmasabbnak, így a rezidentúra felé jelezték, hogy az ügyintézési határidőket is eszerint ütemezzék.¹⁷ Kiss őrnagy tíz nappal később jelentette, hogy Kőniggel még nem sikerült személyesen találkozni. A rezidens többször is kereste vele a találkozást a (helyesen) Tálpot nevű étteremben, de beszélni egyszer sem tudott vele, mert Kőnig minden esetben társasággal érkezett, ráadásul Kiss őrnagyot a személyzet már ismerte.¹⁸

Az itthon tartózkodó Dohány Zoltán (fedőneve „Balogh István”)¹⁹ rendőr őrnagy ezt azzal egészítette ki, hogy amikor haifai utazásaik során összefutottak a vendéglőben, Kőnig láthatóan kelletlenül fogadta a jelenlétüket, de nem mutatta jelét annak, hogy ismerné őket. Egyszer egy két-három fős társaságban látták, amelynek egyik tagja arról panaszkodott, hogy egy csaló jelentős összeggel megkárosította, de a nyomozás nem nagyon halad előre. Az illető arról érdeklődött, hogy tud-e segíteni. Kőnig csak annyit ígért, hogy megkérdezi az illetékeseket, ugyanis egy ilyen kis volumenű ügy nem hozzá tartozik.²⁰

Időközben Vadász Tibor rendőr őrnagy – az Izrael elleni műveletekért felelős I-csoport vezetője²¹ – kihallgatta a jelölt nővérét a vízumkérelemről. Kőnig Rózsa és férje, Geecső Sándor,²² viszont meglehetősen bizalmatlanul fogadta a megkeresést, így operatív célú felhasználásukról le kellett mondani. Vadász azért megkérdezte: meg tudnák-e adni egy olyan bécsi ismerősük címét, ahol értesíteni lehetne a testvért a beutazási engedély megérkezéséről. Az asszony tanácstalanul csak annyit felelt, hogy édesanyjával megbeszéli a dolgot. Végül az őrnagy abban maradt vele, hogy két nappal később a Külügyminisztériumban egyeztetnek Kőnig magyarországi útjáról. Ekkor Özvegy Kőnig Adolfné elpanaszolta, hogy fia 1948-ban váratla-

16 == ÁBTL 3.2.5. O-8-089/2. 12–13. Utasítás, 1960. július 15.

17 == ÁBTL 3.2.4. K-774. 14. Utasítás, 1960. július 15.

18 == ÁBTL 3.2.4. K-774. 21. Jelentés, 1960. július 25.

19 == Pál, 2018: 49.

20 == ÁBTL 3.2.4. K-774. 25. Jelentés, 1960. augusztus 3.

21 == Unger, 2022: 16.

22 == ÁBTL 3.2.4. K-774. 50. Összefoglaló jelentés, 1960. november 15.

nul tűnt el, hollétéről éveken át még csak nem is lehetett tudni. Geecső Sándorné viszont azt hangsúlyozta, hogy bátyjának elsősorban Izraelhez kell hűségesebbnek lennie, ezért levélben megpróbálta eltéríteni a szándékától.²³ Kőnig Rózsa ezzel a nyilatkozatával az identitásváltás üzenetét próbálta közvetíteni a pártállam felé, ami azt jelenti, hogy az egyébként anticionista ideológiát hirdető államszocializmus által felkínált előnyökért, például a múlt rossz emlékeinek meghaladása vagy az 1945 előtti világhoz képest sokkal szélesebb körű érvényesülés lehetősége, demonstratíván lemondott zsidóságáról.²⁴ Vadász őrnagy jelezte, hogy bevett gyakorlat a vízum más-hová telepítése, de ha a kérelmező édesanyja és testvére nem helyesli az utazást, akkor a BM elutasítja a kérelmet. Végül az özvegy és a lánya elfogadták, hogy egyikük sem ír újabb levelet, hanem a jelen lévő Pesti Gyula Tel-Avivban fog tárgyalni Kőnig Mihállyal az édesanyja aggályairól. A két nő láthatóan megnyugodott, ugyanakkor egy olyan üzenet átadását kérték a kiutazó diplomatától, hogy nagyon szeretnék már látni a fiút és testvért: ha sikerül engedélyt kapnia főnökeiktől, mielőbb látogasson haza. Vadász önkritikusan megjegyezte, hogy a Bécsbe küldendő vízum nem volt szerencsés fedőtörténet, ugyanakkor a második találkozón sem kerültek közelebbi kapcsolatba a jelölt hozzátartozóival.²⁵ A tel-avivi rezidentúra arról kapott jelzést, hogy Kőnig várhatóan augusztus végén jön Budapestre, ezért Jakob utazására csak szeptember folyamán kerülhet sor.²⁶ (A Hírszerző Osztály feltehetően azt szerette volna elkerülni, hogy a két szervezési jelölt véletlenül tudomást szerezzen egymásról.)

=== Az első találkozások

1960. augusztus 17-én Kiss Dezső és Pesti Gyula rendőr őrnagy (fedőneve „Darvas Lajos”)²⁷ megjelent Kőnig törzshelyén, majd ahogy a rendőr vacsora után elvált barátaitól, az előbbi megszólította. Kiss bemutatta az új rezident, aki nem sokkal később jelezte, hogy kiutazása előtt már tárgyalt az édesanyjával a tervezett látogatásról. Pesti javaslatára a jelölt a két diplomatával egy üres sörözőben folytatta a beszélgetést. A rendőr váratlanul megkérdezte, hogy özvegy Kőnig Adolfné miként került a Külügyminisztériumba. Pesti ezt azzal magyarázta, hogy Geecső Sándor a Kulturális Kapcsolatok Intézetében dolgozik, amely szoros kapcsolatban áll a diplomáciával. Ezért arra gondolt, hogy egy ottani ismerőse intézkedjen az ügyben. Az új rezidens visszaidézte, ahogy az özvegy, Kőnig Adolfné a várható következményekre való tekintettel aggódott fia magyarországi utazása miatt, de végül sikerült megnyugtatnia. Az idős asszony arra kérte az illetékeseket, hogy legyenek fia segít-

23 == ÁBTL 3.2.4. K-774. 22–24. Jelentés, 1960. augusztus 9.

24 == Standeisky, 2007: 15–96.

25 == ÁBTL 3.2.4. K-774. 24. Jelentés, 1960. augusztus 9.

26 == ÁBTL 3.2.5. O-8-089/2. 14. Utasítás, 1960. augusztus 11.

27 == Pál, 2016.

ségére a vízum megszerzésében. Ahogy a rendőr elgondolkodott, Kiss és Pesti váratlanul rákérdezt: fenntartja-e kérelmét. Kőnig igennel válaszolt, hozzátéve, hogy ha megkapja a beutazási engedélyt, hazalátogat. Feletteseivel ezt még nem közölte, hogy a magyar szervek válaszában ismeretében tesz bejelentést. A büntetéstől már láthatóan nem félt, mondván nem ő az egyetlen, aki Magyarországra utazik. A rendőr az 1959 tavaszán Párizsban élő nagybátyjának kíséretében egyszer már be akart utazni Magyarországra, de a kérelmét elutasították. Ezzel összefüggésben feltette a kérdést: van-e még remény arra, hogy találkozhatson édesanyjával. Kiss és Pesti megígérte, hogy érdeklődni fognak attól, aki özvegy Kőnig Adolfné a KÜM részéről fogadta. Végül abban maradtak, hogy 19-én este a haifai „Nizza” kávéházban lesz a következő megbeszélés.

Kiss és Pesti három órával a találkozó előtt már Haifában volt, majd a helyszín ellenőrzését követően úgy döntött, hogy az általuk már korábban megismert „Roma” kávézó alkalmasabb lesz a célra. Kőnig Mihály nem tartózkodott a „Nizza”-ban, ezért a két diplomata elindult abba az irányba, ahonnan az ügyfél érkezését várták. Amikor összefutottak a rendőrrel, azt javasolták neki, hogy inkább a „Roma” kávéházban beszélgessenek. Kőnig ezt vita nélkül elfogadta, ugyanakkor elnézést kért, mert megfeledkezett az aznapi találkozásjáról, így csak fél órája maradt. A két diplomata ugyanakkor jelezte, hogy sajnos nem érték utol az illetékes munkatársukat a minisztériumban. Az izraeli rendőr nem kritizálta Kiss és Pestit, ugyanis az 1960-ra szóló eltávozási keretét már kimerítette, így legkorábban a következő év tavaszán kerülhetett sor a budapesti útra. Azt viszont kérte, hogy mielőbb tájékoztassák a feltételekről, mert a havi 250 lírás fizetéséből előre kell takarékoskodnia, utazásra nehezen fog hitelt kapni. A vízum érvényességének ellenőrzését Kiss Dezső vállalta, azonban az értesítés és az átvétel továbbra is nyitott kérdés maradt. Kőnig csak nagyon ritkán fordult meg Tel-Avivban, de nem zárkózott el attól, hogy megbeszélte időpontban ott legyen. Amikor szóba került a haifai találkozó lehetősége, egy szolgálaton kívüli, egyenruhás rendőr lépett be a kávéházba, aki hangosan üdvözölte bajtársát. Mint kiderült, Kőnig korábban együtt dolgozott az illetővel, és nagyon jó barátok lettek. A jelölt itt viszont arra kérte Pestit, hogy hozzá ne jöjjenek el, ugyanis őt Haifán túl sok ember ismeri, és kellemtelensége lehet abból, ha idegen diplomatákkal látják együtt. A rezidens a következő találkozót szeptember 15-én este hét órára tűzte ki, amelynek helyszíne a 25 km-re lévő Naharija városában található „Pingvin” étterembe került át. Pesti őrnagy mindenképp azt szeretne volna megtudni, hogy Kőnig Mihály édesanyja, testvére és emlékei révén mennyire kötődik Magyarországhoz. Ezzel egy időben az sem volt mellékes, hogy milyen hatást gyakorolt a jelöltre a MAPAM – valószínűbb, hogy inkább a Mapai égisze alá tartozó – kibucban töltött öt év, a rendőrségen hallott előadások a keleti tömb izraeli tevékenységéről, valamint a megelőző időszakban kémkedés vádjával történt letartóztatás. A politikai beállítottságának ellenőrzésén túl szorgalmazta a jelölt sógorának bevonását az otthoni tanulmányozáshoz. Végül, de

nem utolsó sorban azt is tisztázni kellett, hogy a rendőr terveiről kik tudnak a környezetében, illetve azt, hogy egy kelet-európai utazás a rendőrség eljárásrendje szerint mennyiben párosul a testületből való elbocsátással.²⁸

Avni Jakob 1960. augusztus 23-án elmondta Kiss Dezső előtt, hogy a Mapai – Izrael Földjének Munkáspártja 1948 és 1977 közötti időszakban az ország predomináns kormányzópartja²⁹ – tagja, de rokonszenvez a Kádár-rendszerrel. A tisztviselő állítása szerint emiatt már vitákba keveredett a munkatársaival, ugyanakkor a hazatérés gondolata is felmerült benne. Igaz, ez utóbbi nem volt valós opció, mert feleségének minden rokona Izraelben élt. Ezzel párhuzamosan a magyarországi út időpontjáról sem mondhatott konkrétumot, mivel az éves szabadságát jó előre be kellett jelenteni.³⁰ Az ügy itt megakadt: a ВМ II/3. Osztály valószínűleg azért sem erőltette tovább a tisztviselő megkönyékezését, mert ahhoz nem volt elég magas pozícióban, hogy érdemi tudása lehessen a valóban szenzitív információkról, míg szolgálati helyén beosztásából kifolyólag sem lehetett túl népszerű személyiség. Vértess egyetértett a Pesti által Kőnig ügyében felterjesztett kérdésekkel, viszont Gecső Sándor bevonását nem javasolta, mert utóbbi is azon a véleményen volt, hogy sógorának új hazáját kell szolgálnia. Az új rezidensnek baráti viszonyra kellett törekednie a jelölttel, akit nem hívhattak a követségre, és Haifán sem találkozhattak vele.³¹

Pesti Gyula és Iglói Pál rendőr százados (fedőneve „Péter Sándor”)³² szeptember 15-én délelőtt gépkocsival indult Naharijába, ahová 15 órakor futottak be. A találkozó helyének szemügyrevételét, valamint a biztosítás és ellenfigyelés módszerének egyeztetését követően a két diplomata elment Akkóba, hogy turistaként megnézzék a várat. Ahogy kb. 18 óra 30 perckor visszatértek Naharijába, Pesti kiszállt az autóból, míg Iglói a megbeszélte helyre vitte a kocsit. A rezidens este hét óra után pár perccel ért a Pingvin étterembe, ahol Kőnig újsággal a kezében és szendvics mellett már várta. Pesti elnézést kért a késedelem miatt, majd rákérdezett, hogy a rendőr mivel jött és meddig maradhat. Kőnig autóbusszal érkezett, ugyanakkor jelezte, hogy minden bizonnyal egy volt katonatársánál alszik majd. A vízuma felől érdeklődött, mire Pesti elújságotta, hogy az illetékesek támogatják beutazási kérelmét. Kőnig hálás volt Kiss Dezsőnek, viszont még mindig nem tudta, hogy mikor fog utazni. A főnökétől még nem kért engedélyt arra, hogy Európába utazhasson, hiszen egy évvel korábban is spontán ötlet volt, hogy nagybátyjával ő is Budapestre menjen. Kőnig azt is felfedte Pesti előtt, hogy egy hat hónapos tanfolyam elvégzését követően előre tudna lépni a ranglétrán, de elégedett 220 lírás fizetésével, nagyobb igényei nincsenek, és annyira nem rajong a tanulásért. Amennyiben 1961 folyamán megnőszül,

28 == ÁBTL 3.2.4. K-774. 29–32. Jelentés, 1960. augusztus 20.

29 == Gilbert, 2000: 235–237.

30 == ÁBTL 3.2.5. O-8-089/2. 15–16. Jelentés. Tel-Aviv, 1960. augusztus 23.

31 == ÁBTL 3.2.4. K-774. 34–35. Utasítás, 1960. szeptember 6.

32 == Pál, 2016.

akkor vállalja a továbbképzést, mert a családalapításhoz már komolyabb jövedelemre lesz szükség.

Kőnig elmondása szerint tagja volt egy ifjúsági cionista szervezetnek, amely arra biztatta a mozgalom résztvevőit, hogy az új nemzeti otthon védelme érdekében mielőbb hagyják el Magyarországot. A kibucból vonult be katonának, majd leszerelése után a rendőrséghez került. Pesti úgy látta, hogy Kőnig nehezen engedett fel, de végső soron kellemes társalgó. Arra viszont nem kérdezett rá, hogy miért övezi személyét ilyen nagy érdeklődés az MNK követsége részéről, de arra sem, hogy miért nem kapott beutazási engedélyt az előző alkalommal. A rendőr megemlítette, hogy édesanyja írt neki, de arról nem tudott, hogy Kiss Dezső járt-e nála. A rezidens október 6-ra szóló meghívását elfogadta, így láthatóan sikerült közelebb kerülni a jelölthöz.³³ Az alosztályvezető mindenekelőtt a rendőr politikai beállítottságára utaló elemeket hiányolta, de arra is nagyobb hangsúlyt kellett helyeznie a rezidensnek, hogy Kőnig beosztását is megismerje. A politikai témájú beszélgetésre már sort lehetett keríteni, aminek keretében tisztázandó volt, hogy Kőnig csak kereseti forrásnak tekinti-e rendőrségi munkakörét, vagy elvi közösséget is vállal a testülettel. Pesti egyik kapcsolatának kihallgatása miatt találkozót csak a konspiráció elveinek betartásával volt szabad szervezni, különös tekintettel arra, hogy a jelölt maga is rendőr.³⁴

Kőnig október 6-án este 7 órakor pontosan érkezett a Pingvin étterembe, a lehetőségeket azonban behatárolta az aznapi sátoros ünnep. A menyasszonyának azt ígérte, hogy együtt töltik jóm kippúrt, ezért csak azzal az indokkal jöhetett találkozóra, hogy egy barátját helyettesíti a rendőrségen. Ahhoz, hogy 22 órára otthon legyen, legkésőbb 20 óra 30 perckor haza kellett indulnia Naharijából. Kőnig ekkor váratlanul azt javasolta, hogy amennyiben elmarad a megbeszélte találkozó, egy hét elteltével azonos helyszínen találkozzanak. Iglói gyanús körülményeket nem tapasztalt, a rendőr egyenesen a buszmegállóhoz ment, és visszatért Haifába.³⁵ Vértés azonban elégedetlenségének adott hangot, mondván, a jelentés nem tükrözi azt, hogy miről volt szó a másfél órás összejövetel alkalmával. Az ezredes szerint a kialakult viszony már lehetővé tette, hogy mind operatív szempontból, mind politikailag hatást gyakorolhassanak a jelöltre. Borsányi hangsúlyozta, hogy a 30 éves korában is nőtlen Kőnig Mihályt szoros szálak fűzik Magyarországhoz. E feltételezés arra épült, hogy az izraeli rendőr gyakran levelezett anyjával, még ha a politikai jellegű témákat szándékosan kerülte is. Mindettől függetlenül az angol-amerikai alosztály jól előkészített politikai orientációval megnyerhetőnek tartotta a célszemélyt. A fő cél nem az volt, hogy a rendőr harmadik országban vegye fel a vízumát, hanem az, hogy ezzel közelebb jussanak a beszerzéshez. Igaz, ennek célszerűségét befolyásolta, hogy Kőnig munkaterületéről még semmit sem tudtak. A rezidensnek ezenkívül

33 == ÁBTL 3.2.4. K-774. 37–39. Jelentés, 1960. szeptember 17.

34 == ÁBTL 3.2.4. K-774. 40–41. Utasítás, 1960. október 7.

35 == ÁBTL 3.2.4. K-774. 42–43. Jelentés, 1960. október 8.

azt is fel kellett mérnie, hogy a beutazáson és a családi köteléken túl mivel lehetne az MNK oldalára állítani.³⁶

= = = A lebukás

1960. december 1-én délután két órakor Pesti és Iglói gépkocsival indult Akkóba, hogy ismét találkozzanak az izraeli rendőrrel. A rezidentúra tisztjei Haifa, Herzlija és Netánja városában nem tapasztaltak figyelést vagy gyanús jelenségeket, de még így is csak fél hétre sikerült Akkóba érniük. Pesti és Iglói már egy ideje szemmel tartotta a találkozó helyszínét, amikor Kőnig a megbeszélrt időponthoz képest öt perccel korábban megjött. A rendőr nem látta Pestit, így gyorsan beugrott kávézni egy közeli presszóba, majd 19 órakor megjelent a mozi előtt. A rezidens ekkor azt javasolta, hogy menjenek el a város egyik éttermébe, ahol vacsora közben nyugodt körülmények között tudnak beszélgetni. A rendőr azonban jelezte, hogy éjszakai műszakban dolgozik, így legkésőbb 21 óra 30 perckor Haifában kell lennie, hogy 22 órakor el tudja foglalni a szolgálati helyét. Végül egy Pesti őrnagy által javasolt kávéházban zajlott le a találkozó. A rezidens elújságolta, hogy Kiss Dezső felkereste özvegy Kőnig Adolfnét, aki már alig várja a viszontlátást. A rendőr azonban rákérdezett, hogy volt-e más is a Kiss által a tel-avivi magyar követségre küldött levelében. Pesti másról nem kívánt beszélni, mivel a lényeg már elhangzott. Ezzel egy időben azt valószínűsítette, hogy Kőnig is nagyon várja a nagy találkozást édesanyjával, hiszen 15 éve nem látta. A rendőr azonnal kijavította, hogy csak 12 év telt el azóta, ám erről a kérdéstről látványosan nem akart ezek után beszélni.

Ezzel egy időben azt hangoztatta, hogy az utazás sorsa meglehetősen bizonytalan. A budapesti út kb. 1000 lírába (másképpen fontba) került volna, de a küszbönálló esküvőre is legalább ennyit kellett volna áldozni, ezért inkább a házasságkötés mellett voksolt, hogy rendezze magánéletét. Ezenkívül azt sem tudta, hogy az 1959-es párizsi kirándulására való tekintettel hogyan fogadnák az újabb eltávozási kérelmet, ugyanis ezt nem volt szokás évente engedélyezni. A gondjairól édesanyja is tudott, akivel a családi dolgokat mindig megbeszélte, azonban a magyarországi helyzetről soha nem esett szó a levelezésben. Kőnig ugyanakkor jelezte, hogy Budapest már nem gyakorol rá semmilyen vonzerőt, ti. Izraelbe érkezése óta mindig vidéken élt, ráadásul már idegenkedik a nagyvárosok zajától. Pesti ekkor politikai síkra terelte a beszélgetést, megpróbálta összehasonlítani a magyarországi és az izraeli életszínvonalat, különös tekintettel a köztisztviselők helyzetére. A rendőr ekkor megismételte, hogy e téren nincs oka panaszra, ezért a rezidens témát váltott. Pesti őrnagy furcsállotta, hogy az izraeli sajtó olyan értesítéseket közölt a Kneszet üléséről, amelyek szerinte nem tartoznak a nyilvánosságra, mint például Ben-Gúrión beszéde a biztonsági szolgálat civil ellenőrzés alá helyezéséről. A rezidens a Lavonügyet kezdte elemezni, amit Kőnig a szóra sem érdemes kategóriába sorolt. Pesti ek-

³⁶ = = ÁBTL 3.2.4. K-774. 44-45. Utasítás, 1960. november 2.

kor felhozta Eichmann elrablását, amelyet állítása szerint izraeli magyarok hajtottak végre. Végül, de nem utolsósorban az ENSZ ülészakán elhangzó javaslatokat említette, amelyek azt szorgalmazták, hogy Izrael a békés rendezésre vonatkozó szándéka jeléül engedje vissza a palesztin menekültek egy részét.³⁷A rezidens politikai befolyásolási kísérlete azonban teljes kudarcot vallott. Egyrészt azért, mert Kőnig Mihályból semmilyen politikai állásfoglalást nem lehetett kicsikarni, a közéleti eseményekről még annyit sem tudott, amennyit az ottani újságok megírtak.³⁸ Másrészt azért, mert Pesti minden felvetése tele volt féligazságokkal és súlyos tévedésekkel.

A valóságban az ENSZ csak annyit tudott megállapítani, hogy a palesztin menekültek visszatérése vagy minimálisan jogos kárpótlása tekintetében nincs semmiféle elmozdulás.³⁹ Eichmann elrablói közül a Moszad (az izraeli hírszerzés) Dani Shalom (1928–1963) nevű dokumentummásolási szakértője és Aharon Lazar néven szereplő logisztikai szervezője volt magyar származású. Az előbbi egy alföldi kisvárosban született, ahonnan családjával ausztriai kényszermunkára vitték, Bergen-Belsenben elhunyt édesapja kivételével mindenki életben maradt. Az utóbbit az első bécsi döntéssel Magyarországhoz visszacsatolt területről deportálták Auschwitzba. Lazar édesapjával együtt túlélte a holokausztot, de az emlékekkel nem sikerült megbirkóznia, így 1948-ban Izraelbe költözött, végül az El Al légitársaság egyik nyugat-európai kirendeltségénél lett részlegvezető.⁴⁰

Pinhas Lavon korábbi hadügyminiszter hat évvel korábban történt leváltása körül viszont 1960-ban csaptak igazán magasra az indulatok. Tudniillik Lavon bizonyítékot szerzett rá, hogy hat évvel korábban Benjamin Gibli, az AMAN (az izraeli katonai hírszerzés) akkori parancsnoka akkor kért engedélyt az Egyiptomban található brit és amerikai érdekeltségek elleni szabotázsakciókra (Operation Susanna), amikor ügynökeinek többségét már letartóztatták. David Ben-Gúrión kormányfő utasítására vizsgálat indult Hájim Kohn, a Legfelsőbb Bíróság tagjának vezetésével, Lavon azonban a nevét tisztázó nyilatkozatot várt. A miniszterelnök ezt csak az összes dokumentum teljes körű elemzése után lett volna hajlandó megtenni, mire a korábbi hadügyminiszter a sikertelen akció egyes részleteit feltárta a Kneszet Külügyi és Biztonsági Bizottsága előtt. A kormányfő a kényes aspektusok nyilvánosságra hozatalát személyes sértésnek vette, majd, amikor a Pinhas Roszen igazságügyi miniszter vezetésével működő vizsgálóbizottság is Lavon ártatlanságát hangoztatta, lemondott tisztességéről, ami előrehozott választásokhoz vezetett. A Mapai öttel kevesebb mandátummal tért vissza a hatalomba, ugyanakkor Ben-Gúrión hírnevén komoly csorba esett, ugyanis személyeskedő magatartásán nem volt hajlandó változtatni.⁴¹

37 == ÁBTL 3.2.4. K-774. 57–59. Jelentés, 1960. december 1.

38 == ÁBTL 3.2.4. K-774. 60–61. Jelentés, 1960. december 1.

39 == UNO GA A/RES/1315 (XIII), 12 December 1958. 1.

40 == Harel, 1975: 89–285.

41 == Gilbert, 2000: 318–319.

Viszont az is lehetséges, hogy Kőnig Mihály komolyan vette a rendőri testület politikai semlegességére vonatkozó, erősen normatív elvárását. Izraelben ez az 1960-as évek elején nagyobb eséllyel érvényesült, mint napjainkban, amennyiben az arab települések katonai kormányzásának 1966-ban történő megszüntetése előtt a többségi társadalom számára napi szinten kevésbé volt tapasztalható a nemzetiségi megosztottságból származó konfliktus.⁴² Végül azt sem zárhatjuk ki, hogy Kőnig maga is kötődött a vezető kormánypárthoz, hiszen a Habonim mozgalom nagyobbik része 1946-tól a Mapai szövetégeseként működött.⁴³

Pesti és Kőnig 19 óra 35 perckor együtt indultak el a buszmegállóba, útközben már csak a héber nyelvről folyt a beszélgetés. Pesti a legfontosabb eredménynek azt tekintette, hogy Kőnigről kiderült: valóban nem foglalkozik politikai kérdésekkel, ugyanakkor édesanyja meglátogatását nem helyezi előtérbe, mert már régen elkerült otthonról. A találkozón a rezidens tartotta szóval a jelöltet, aki magától vagy nem akart beszélni, vagy olyan dolgokra terelte a szót, aminek az ügy szempontjából nem volt jelentősége. Pesti szerint rendkívül ellentmondásosnak tűnt, hogy a rendőr mindig pontosan megjelent a találkozókön, de soha nem voltak kérdései, miközben részéről fel sem merült, hogy miért találkozik vele a magyar diplomata. Az időpontokat mindig tudomásul vette, csak az utolsó alkalommal próbálta későbbre tetetni. A rezidens úgy látta, hogy Kőnig legszívesebben kitérne a kapcsolat elől, hiszen saját maga soha nem kezdeményezett találkozót. A legutóbbi alkalommal anélkül szállt fel a buszra, hogy valamit egyeztettek volna. A jelölt ráadásul ellentmondásba is keveredett önmagával, hiszen azt állította, jól érzi magát Pestivel, miközben a hosszabb megbeszélésre vonatkozó kérést azzal igyekezett hárítani, hogy a szolgálati beosztása nem mindig kiszámítható. A rezidens úgy vélte, a három műszakos munkavégzés arra utal, hogy Kőnig nincs kiemelt beosztásban.⁴⁴

A jelölt felhasználhatósága azonban nem csak az apolitikus magatartása miatt vált kérdésessé. A biztosítást végző Iglói ugyanis arra lett figyelmes, hogy amikor Kőnig kijött a mozi közelében lévő cukrászdából, pár méterrel odébb két 38-40 év körüli férfi várakozott. Ahogy Pesti őrnagy irányába fordult, a szóban forgó két ember is megindult feléjük. A századosnak úgy tűnt, hogy Kőnig Mihályt és a rezidens szemmel láthatóan megfigyelik. Amikor a rezidens és a jelölt az étterem felé vette az irányt, a két férfi egyből utánuk ment. Az őrnagy és az izraeli rendőr befordult a vendéglőhöz vezető utcába, mire a két ismeretlen a sarokhoz futott, majd nyugodtan tovább sétált. Végül megálltak egy kirakat előtt, és felváltva nézegettek a helyiség felé, ahol a magyar diplomata az ügyfelével tartózkodott. Iglói nem tudta, melyik nyilvános helyen lesz a találkozó – pedig ezt előre meg kellett volna

42 == Mesch–Talmud, 1998: 233–246.

43 == Novák, 2000: 231.

44 == ÁBTL 3. 2. 4 – K-774. 61–62. Jelentés. Tel-Aviv, 1960. december 1.

beszélni –, csak a megfigyelők magatartásából következtethetett rá. A szóban forgó két személy állandóan a környéken járkált, majd bement egy szűk sikátorba, ahol megálltak beszélgetni. A százados az utca sarkáról látta, amint a két izraelihez odamegy a harmadik, aki egy pár szót szól hozzájuk. A két detektív erre felgyorsította lépteit a találkozóhely irányában, a harmadik pár méteren keresztül folytatta útját, majd visszafordult és ő is a vendéglőhöz sietett. Az utóbbi egész idő alatt az étterem környékén mászkált. Az első két izraeli egy újabb emberrel találkozott, majd félrevonult egy mellékutcába. Iglói mindebből arra következtetett, hogy az elhárítás – a RESUD, azaz a rendőrség különleges ügyosztálya, amely minden területi kapitányságon kirendeltséget tartott fenn⁴⁵ – megfigyelte a találkozózt.⁴⁶

1961. január 5-én Kőnig már el sem ment a megbeszélte helyre, amire korábbi pontosságának tudatában nem volt magyarázat.⁴⁷ Az egy héttel később esedékes biztosító összejevetel helyszínén már pontosan megjelent, 19 órától 19 óra 30 percig várakozott, végül a nem messze található buszmegállóhoz sétált. Iglói azt próbálta ellenőrizni, hogy az elhárítás követi-e a jelöltet, ezt csak akkor szüntette be, amikor a várófülkénél túl közel került volna hozzá. Kőnig idegesen az óráját nézegette, háromszor is rágyújtott, miközben az elhaladó kocsikat ellenőrizte, mintha a kapcsolattartójára várna. A százados a mozi előtti téren végezte a figyelést, de a múltkori ismeretlenekkel nem találkozott. Kőnig a buszállomás felé menet többször is megállt, visszanézett, Iglói egy párhuzamos utcán kísérte. A terminálon viszont feltűnt egy férfi, akit a százados a téren látott, amint a rendőrtől pár méterre várakozik. Az érintett személy a mozi előtt egy pohár vízzel a kezében a büféssel beszélgetett, majd a plakátokat nézegette, később pedig egy szendvicst ment vissza az áruhoz. Iglói szerint ő volt az egyetlen gyanús személy, de nem merte kimondani, hogy megfigyelték.⁴⁸ A budapesti központ a biztosító találkozó megtartását nem engedélyezte, amin viszont a rendőr megjelent, így Józán Sándor rendőr főhadnagy tényként kezelte, hogy az izraeli elhárítás felfedte a kapcsolatot. Mivel számítani lehetett arra, hogy onnantól folyamatosan ellenőrzik vagy megpróbálják beszervezni, Józán célszerűnek tartotta, hogy a rezidentúra védelme érdekében Kőnig ügyét mindaddig pihentessék, amíg nem ad be újabb vízumkérelmet.⁴⁹ Pesti őrnagy 1961 májusában még úgy készült, hogy Kőnig felbukkanása esetén tisztázza vele leszakadásának okait.⁵⁰ Erre azonban nem került sor, mert az 1962 augusztusától a BM III/I. Csoport-

45 == Deacon, 1991: 67.

46 == ÁBTL 3.2.4. K-774. 63–64. Jelentés, 1960. december 14.

47 == ÁBTL 3.2.4. K-774. 65. Jelentés, 1961. január 6. 65.

48 == ÁBTL 3.2.4. K-774. 68–69. Jelentés, 1961. január 13.

49 == ÁBTL 3.2.4. K-774. 74–76. Javaslat, 1961. március 15.

50 == ÁBTL 3.2.4. K-774. 78–79. Jelentés, 1961. május 5.

főnökségként működő hírszerzés izraeli vonalon illetékes 1-i alosztálya⁵¹ októberben célszerűtlennek ítélte a Kőnig Mihállyal való további foglalkozást.⁵² A budapesti parancsnokságon minden biztonnal attól tartottak, hogy a Sin-Bét Kőnig közreműködésével kettős ügynök játszmát fog kezdeményezni. A valóságban az izraeli elhárítás csak erős korlátok között élt a szóban forgó gyakorlattal, a hírszerzés Asráf Marván⁵³ kivételével egyáltalán nem is vállalta.⁵⁴ Kőnig Mihályból pedig láthatóan hiányzott az ehhez szükséges színészi kvalitás, ráadásul azt sem lehetett megkockáztatni, hogy a rendőri tisztségéből kifolyólag általa ismert államtitkokról az ellenérdekelte fél kényszerítés jóvoltából tudomást szerezzen.

== = Utószó

Kőnig Mihály 1963. április 2-án váratlanul megjelent a konzulátuson, és azzal a kéréssel fordult Pesti Gyulához, hogy július–augusztus fordulóján szeretne beutazni Magyarországra. Kőnig helyzetében változás nem történt, ugyanúgy a haifai rendőrségen szolgált, és házasságkötésre sem került sor. Elmondása szerint a budapesti utat csak azért tudta vállalni, mert kapott egy bizonyos összegű kártérítést a Német Szövetségi Köztársaságtól. A korábbi kapcsolatról nem esett szó, a beszélgetés az általánosságok szintjén mozgott. A rendőr viszont jelezte, az utazás felettesei hozzájárulásával történt.⁵⁵ Kovács Zoltán rendőr őrnagy a III/1-1-i alosztályról 1963. július 11-én felkereste özvegy Kőnig Adolfnét annak lakásán. Az idős asszony bizalmatlanul fogadta a BM tisztjeként bemutatkozó őrnagyot, akinek elmondta, hogy már nagyon várja fia látogatását, de nem tudta, hogy mikor érkezik, és azt sem, hogy meddig marad. Azt szerette volna, hogy Kőnig ne térjen vissza Izraelbe, ahová a szerelem miatt sodródott. (Ezt természetesen fenntartással kell kezelni, mert az összes cionista csoport egyértelműen a zsidó nemzeti otthon felépítésében való részvételre próbálta felkészíteni tagságát, ami a részükről igen komoly elkötelezettséggel párosult⁵⁶.) Kőnigné megkérdezte, hogy fia itthon maradhat-e, mire Kovács őrnagy tudatta vele, hogy ezt kérvényezni kell. Arra a kérdésre az asszony viszont már kitérő választ adott, hogy szó esett-e erről a levelezésük során. Az őrnagy érdeklődé-

51 == Palasik, 2013: 100–101.

52 == ÁBTL 3.2.4. K-774. 82. Javaslat, 1962. október 25.

53 == Asráf Marván (1944–2007) Gamal Abdel Nasszer (1918–1970) egyiptomi elnök veje és közvetlen munkatársa, később Anvar Szádát (1918–1981) titkárságának vezető munkatársa, majd Londonban élő üzletember 1969-től az izraeli hírszerzés legfontosabb informátora volt a jóm kippúri háború alatt, akinek szerepét a felek mindkét oldalon tagadják.

54 == Bar-Joseph, 2017: 58–60.

55 == ÁBTL 3.2.4. K-774. 84. Jelentés, 1963. április 3.

56 == Novák, 2000: 20–27.

sére, hogy az éghajlatot nem bírja, vagy a jövedelme kevés, Kőnigné szintén nem válaszolt. Egyszer csak váratlanul megkérdezte, hogy Kovács volt-e már Izraelben. Az őrnagy meglepetten visszakérdezett, mire az idős nő igen kínos kérdést tett fel: „*Hát nem a belügy küldi az embereit külföldre?*”⁵⁷

Az asszony tudtán kívül rátapintott, hogy a nyugati külképviseletekre delegált diplomáciai képviselők jelentős részét szigorúan titkos állományba sorolt hírszerző tisztek adták.⁵⁸ Kovács ezt nyilvánvalóan nem ismerhette el, így érezhetően zavarba került, és kínos magyarázkodásba kezdett arról, hogy két különálló szervről van szó, és a diplomaták kihelyezéséről a Külügyminisztérium dönt. Az őrnagy megtudta, hogy Kőnig Mihály látogatása esetén az édesanyja lakásában készült tartózkodni, de kinti életkörülményeiről, különösen a végleges hazatérésre vonatkozó szándékáról semmi sem derült ki az asszonnyal folytatott beszélgetésből.⁵⁹ Mivel a beutazás végső soron megghiúsult, a jelölt további tanulmányozása Izraelben túl kockázatosnak tűnt, a III/1-1-i Alosztály lemondott a személyével történő további foglalkozásról.⁶⁰

A két tisztviselő beszerzésére irányuló kísérlettől már csak azért sem lehetett eredményt várni, mert a szülőföld iránti viszonyukban az elengedés elve dominált. Avni Jakob szülei és testvérei elvesztése miatt meg akart válni attól az ingatlantól, ami még Magyarországhoz kötötte, a rendszer iránti megértés inkább a hatóságok jóindulatának elnyerésére irányult. A szocializmus iránti elkötelezettsége aligha lépett túl azon, amit a Mapai az 1960-as években megvalósított – vegyes tulajdon jelentős kormányzati beavatkozással, kiterjedt szociális intézkedésekkel és a parlamenti demokrácia játékszabályainak betartásával –, legfeljebb a rendszer finomhangolását kívánta. Kőnig Mihályban pedig már 1945-től felülkerekedett a cionista beállítottság, hazatérésre nem lehetett számítani. Sőt nagyon valószínű, hogy Pesti Gyula közeledéséről folyamatosan beszámolt feletteseinek, ami kiváltotta a rendőrség különleges szolgálata beavatkozását. Ennek jóvoltából a tel-avivi rezidentúra 1960-ban kihelyezett tisztjei három hónap elteltével lebuktak az izraeli elhárítás előtt.

57 = = ÁBTL 3.2.4. K-774. 86–87. Feljegyzés, 1963. július 11.

58 = = Baráth–Gecsényi, 2015: 40–52.

59 = = ÁBTL 3.2.4. K-774. 87. Feljegyzés, 1963. július 11.

60 = = ÁBTL 3.2.4. K-774. 90. Határozat, 1963. október 22.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTTL)

3.2.4 Kutató dossziék

K-774. „Barcsai”

3.2.5 Objektum dossziék

O-8-089/I. „Ábrahám” Izraeli magyar emigráció

=== Hivatkozott irodalom ===

Baráth–Gecsényi (szerk.), 2015

Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos (szerk.): *Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945–1990.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.

Bar-Joseph, 2017

Bar-Joseph, Uri: *Izrael mentőangyala. Nasszer egyiptomi elnök vejének, a Moszad kémjének igaz története.* Akadémiai, Budapest.

Bar-Zohár, 1972

Michael Bar-Zohár: *Spies in the Promised Land. Iser Harel and the Israeli Secret Service.* Houghton Mifflin, Boston.

Deacon, 1991

Deacon, Richard: *Az izraeli titkosszolgálat.* Kabala Kft., Budapest.

Gilbert, 2000

Gilbert, Martin: *Izrael története.* Pannonica, Budapest.

Golan, 1995

Golan, Arnon: The Transfer to Jewish Control of Abandoned Arab Lands during the War of Independence. In *Israel. The First Decade of Independence.* Ed. Troen, S. Ilan and Lucas, Noah. State University Press of Albany Press, Albany. 410–491.

Harel, 1975

Harel, Isser: *The House on Garibaldi Street. The First Full Account of the Capture of Adolf Eichmann Told by the Former Head of Israel's Secret Service.* The Viking Press, New York.

Kovács, 2019

Kovács András: *A Kádár-rendszer és a zsidók*. Corvina, Budapest.

Melman–Raviv, 2012

Melman, Yossi – Raviv, Dan: *Spies Against Armageddon. Inside Israel's Secret Wars*.
Levant Books, Sea Cliff.

Mesch–Talmud, 1998

Mesch, Gustavo S. – Talmud, Ilan: The Influence of Community Characteristics
on Police Performance in a Deeply Divided Society: The Case of Israel.
Sociological Focus Vol. 31. No. 3. 233–246.

Novák, 2000

Novák Attila: *Átmenetben. A cionista mozgalom négy éve Magyarországon
(1945–1949)*. Múlt és Jövő, Budapest.

Pál, 2016

Pál István: A láthatatlan elhárítás. A tel-avivi magyar külképviseleti szervek
biztonsági helyzete (1950–1967). *Betekintő*, 2. sz. [https://betekinto.hu/sites/
default/files/betekinto-szamok/2016_2_pal.pdf](https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2016_2_pal.pdf)
(utolsó letöltés: 2023. május 27.).

Pál, 2018

Pál István: Egy visszautasíthatatlan ajánlat? Tézisek egy elmaradt hazatérésről.
Arc és Álarc, 1. sz. 49–64.

Pál, 2020

Pál István: Ellenséges szolgálatok – azonos álláspontok. A londoni magyar hírszerző
rezidentúra tisztjének kulturális vitái egy brit kollégájával. *Polymatheia*, 1–2. sz.
71–85.

Palasik, 2013

Palasik Mária: A BM II/3. (Hírszerző) Osztály. In *A megtorlás szervezete. A politikai
rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Szerkesztette: Cseh Gergő
Bendegúz és Okváth Imre. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára –
L'Harmattan, Budapest. 87–101.

Saunders–Popper–Morrall–Davis–Berrebi–Leuschner–Efron–Segalovitz–Riley, 2013

Saunders, Jessica – Popper, Steven W. – Morrall, Andrew R. – Davis, Robert C.

– Berrebi, Claude – Leuschner, Kristin J. – Efron, Shira – Segalovitz, Boaz – Riley, K. Jack: *Effective Policing for 21st-Century Israel*. RAND Corporation, Washington, DC.

Standeisky, 2007

Standeisky Éva: *Antiszemitizmusok*. Argumentum, Budapest.

Unger, 2022

Unger Gabriella: Ludas Matyi és a galambszárny. Talált tárgyak történetei.

Betekintő, 2. sz.

https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2022_02_unger.pdf

(utolsó letöltés: 2023. június 4.).

=== Internetes hivatkozások ===

UNO GA A/RES/1315 (XIII) 12 December 1958

United Nations Organization General Assembly A/RES/1315 (XIII) 12 December 1958

Report of the Director of the United Nations Relief and Works Agency for Palestine

Refugees in the Near East. <https://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/561c6ee353d740fb8525607d00581829/375e52c3cce8b422852560dfo06cae90?OpenDocument>

(utolsó letöltés: 2020. szeptember 27.).

Kulcsszavak

=====

*kémelhárítás,
hírszerzés, Közel-Kelet, külpolitika, ötvenes évek*

Járókelők Izraelben, 1960.

DokuForte / Gidi Reshef

/ Leaving Ones' Native Land /

**Two Israeli public servants as targets of inquiry
by the Hungarian Intelligence Service**

In the late 1950's, when the bilateral relations of the Hungarian People's Republic and the Jewish State improved, the 2nd (Intelligence) Division of the Ministry of Interior endeavored to dynamize its operations in Israel. In order to infiltrate the governmental organizations, the Hungarian Intelligence Service laid all its hope in the recruitment of tax inspector Avni Jakob, who had left Hungary shortly after the Holocaust and police officer Mihaly Koenig, a former member of the Habonim Association, who relocated to Israel in 1949 parallel to the proclamation of the ban on Zionist activities in Hungary. However, the Intelligence Division proved to be oblivious to the two candidates' tendency to escape from the tragedy of their past and leave their native country behind. The tax inspector was everything but popular in his new environment, while the police officer turned out to be elusive and then stabbed the legation's personnel in the back by mobilizing either the Shin-Bet or the Special Branch of the National Police Force of Israel.

A Sasson-család Izraelben, 1960.

DokuForte / Galit Sasson Wiedman

= Betekintő =
////////////////////

Iskolai osztálykép, 1961.

Fortepan / Németh Tamás

===== Joó Adrienn =====

/// Az éhségstrájk mint államellenes bűncselekmény

Pedagógusok beszerzése 1956 után

Az 1956-os forradalom és szabadságharc, illetve a leverésének következményei a társadalom minden tagjára hatással voltak. Ez alól a tanítók, pedagógusok sem voltak kivételek. Az alábbiakban közölt tanulmány voltaképpen öt esettanulmánnyal szolgál, amely öt beszerezett pedagógus példájával illusztrálja a pedagógusok megfigyelését, a beszerzés indítékát és ügynöki szerepét. A szerző célja, hogy az állambiztonság és az ügynökök kapcsolatát bemutató szakirodalom (Rainer M. János köteve, Bandi István tanulmánya és Kónyáné–Petrikné szerzőpáros által feldolgozott esetek¹) megállapításait újraértelmezze. A górcső alá helyezett személyek kiválasztása során elsődleges szempont volt – a szerző kutatási területével, a neveléstörténet témával összhangban – a pedagógus hivatásuk. További szempont volt, hogy az 1956-os forradalom után szervezték be őket, illetve még nem került feldolgozásra az ügynöki tevékenységük. Emellett pedig a kiválasztás szempontja volt a beszerzés bizonyítéka, a beszerzési dossziék megléte. Ezek az úgynevezett „B” dossziék az ügynöki együttműködés leghitelesebb forrásai, hiszen a hálózati személyre vonatkozó anyagokat itt helyezték el. Az érintett ügynökök, informátorok munka dossziéi, mely a hálózati személy által adott jelentéseket tartalmazza, megsemmisültek, illetve már nem fellelhetőek. A tanulmány létrejöttéhez emellett hozzájárult az érintett személyekhez kapcsolódó vizsgálati, operatív és munka dossziék feldolgozása is.

Az 1956-os forradalom alatt az állambiztonság hálózata szétesett, sokan lelepleződtek, a nyilvántartások egy része a felkelők kezébe került, más részét államvédelmi tisztek semmisítették meg. 1956. november 4-e után a politikai rendőrség fő feladata a forradalom és szabadságharc alatt történt események felderítése, az „ellenforradalmárok” kézre kerítése volt. Munkájuk során próbálták bevonni a forradalom előtti időszakban már ügynöki tevékenységet végzett személyeket is. Miután az

1 = = Rainer, 2008; Bandi, 2018; Kónyáné–Petrikné 2017.

1956-os forradalmárok ellen folytatott nyílt nyomozások lezárultak, 1958-tól az állambiztonsági szervek az ellenségesnek ítélt személyek, csoportok titkos eszközökkel történő megfigyelését, tevékenységük megzavarását vagy a csoportokon belüli bomlasztás eszköztét alkalmazták. Mindezekhez elsősorban a hálózati személyek jelentései révén kívántak minél több információhoz jutni. Míg 1955-ben összesen 21 920 ügynök és informátor működött a hálózatban, addig 1956. júniusban 20 581, a forradalom és szabadságharc után pedig 8135. Ezután növekedett a létszámuk, de a forradalom előtti számot már nem érte el. Ennek oka az új beszervezések számának csökkenése, valamint a hálózatból kizártak növekedése volt.²

= = = A pedagógusok helyzete 1956-ban és utána

1956-ban az értelmiségi réteg 60%-át tették ki a pedagógusok, akik közül 2% volt „aktív” szereplője a forradalomnak. A pedagógusok sokkal kisebb arányban vettek részt a fegyveres felkelésben, mint a fizikai dolgozók, inkább az újonnan alakuló helyi szervezetekben tevékenykedtek. A tanítók, tanárok a szakmájukhoz közel álló eszköztárral dolgoztak, úgymint röpcédulák készítése, felvonulások szervezése, szervezkedés, szóbeli állásfoglalás, vita.³

A forradalom alatt elindult az oktatási rendszer megreformálása, amelynek keretében eltörölték a kötelező orosznyelv-tanítást, az addig lépten-nyomon akadályozott hittanoktatás szabad lett,⁴ azonban a forradalom leverése után ezek az újjító folyamatok megszakadtak. A pedagógusokra igen nehéz helyzet várt 1956. november 4-e után, mert úgymond két tűz közé kerültek, ugyanis 1956 végén és 1957 elején egyszerre kellett volna az egyre inkább súlyukat veszítő forradalmi szervezeteknek, a forradalommal szimpatizáló szülők és diákok akaratának, valamint az egyre nagyobb befolyásra szert tevő Kádár-rezsim kívánságainak megfelelni, mely utóbbi teljes lojalitást várt tőlük. Emellett adminisztratív eljárás keretében végrehajtott tisztogatás fenyegette őket munkahelyükön. Az 1956-os események után a pedagógusok megítélését rontotta, hogy a Pedagógusok Szakszervezetének Központi Vezetősége 1956. november 20-án kiadott programjában – Nagy Imre 1956. október 28-i beszédével összhangban – „dicsőséges forradalomnak” nevezte az október 23-a utáni eseményeket. Emiatt a pedagógusok egy részét „ellenforradalmárnak” bélyegezték.⁵ Egy felmérés szerint még 1958-ban is csupán a pedagógusok 10–15%-a vallotta magát „marxista világnézetűnek”.⁶ 1956 emléke élő maradt a lelkekben, aminek következménye az alábbiakban közölt beszerzési dossziék lapjain is határozottan megmutatkozik.

2 = = Tabajdi, 2013: 25.; Krauhulcsán, 2013: 143.; Vörös, 2017; ÁBTL 4.1. A-3016/13.

3 = = Gergely, 2016: 27–28.

4 = = Köbel, 2005: 47.

5 = = Rác, 2021: 187–189.

6 = = Gergely, 2016: 29.

== „Bátor Béla”

Első szereplőnk a „Bátor Béla” fedőnevű ügynök, aki 1939. május 25-én született Mezőkovácsházán. Édesapja géplakatosként dolgozott, 1945 óta kommunista párttag volt. Bár jelessel érettségizett, a felvételi vizsgán is megfelelt, mégiscsak költségterítéses szakon tudta folytatni a tanulmányait a Gyulai Tanítóképzőben 1953-tól, az egyik, már férjezett nővére anyagi támogatásával. A Gyulai Pálffy Albert Diákotthon tagja volt. Az 1956-os események tehát diákként érték, ezekben nem vett részt.⁷

1957. március 29-én egynapos éhségsztrájkot tartott néhány társával a kollégiumi élelmezés minősége és mennyisége miatt, ezenkívül azért, mert hiányolták a kollégiumi kulturális intézményeket, a sportolási lehetőségeket, valamint így tiltakoztak az igazgató rideg magatartása ellen, akit le akartak váltatni. Aznap meg is kezdődött az ügy kivizsgálása a Békés Megyei Rendőrkapitányságon. A letartóztatás indoka az volt, hogy nem jelentette az éhségsztrájkot, részt vett a szervezésében és az éhségsztrájk hírért terjesztette a diáktársai között. „Bátort” azzal fenyegették, hogy el fogják bocsátani az iskolából. Ezen a ponton „Bátor Béla” összeomlott: megijedt, hogy álma nem válik valóra, nem lehet tanító, illetve a szüleinek csalódást okoz. 1957. március 30-án itt történt meg a beszerzése, melynek alapját a letartóztatott éhségsztrájkban való részvétele és a diáktársak éhségsztrájkba történő bevonása képezte. Az ebben részt vevő diákok közül őt találták legalkalmasabbnak a beszerzésre,⁸ melyet Hubik Ferenc⁹ rendőrnnyomozó alhadnagy, a Gyulai Politikai Nyomozó Csoport beosztottja hajtott végre.

„A kihallgatás során őszintén elmondta, hogy kik voltak azok a személyek, akik a sztrájkot szervezték, jellemzett is egyes diákokat, akik szerint nem valók arra, hogy akár tanárok vagy egyéb vezetők legyenek, mert nem jó a politikai beállítottságuk. Ennél a kérdésnél láttuk azt, hogy jelöltünknek jók a meglátásai és tudna bennünket munkánkban segíteni, rátértünk a szervezési beszélgetésre. Megkérdeztük jelöltünkötől, hogy mi a véleménye az éhségsztrájkokról, elmondotta, hogy azt a teljes mértékben elítéli,

7 = = ÁBTL 3.1.1. B-93474. 7. Önéletrajz, 1957. március 29., uo. 9–10. Környezettanulmány, 1957. június 4.

8 = = A jelentésből egyértelműen kiderül, hogy a nyomozás keretében, a kihallgatások során – iskolában hálózat kiépítése céljából – tanulmányozták a kihallgatott diákokat, akik közül az érintett személyt választották ki. (ÁBTL 3.1.1. B-93474. 11. Jelentés beszerzéséről, 1957. április 27.)

9 = = Hubik Ferenc 1924. október 20-án született Iharosberényben. 1954-ben kezdte meg szolgálatát a BM Csongrád Megyei Főosztálya állományában, mint államvédelmi operatív beosztott. A jugoszláv határ menti községek ügynökségét tartotta. Az 1956-os események előtt leszerelt, majd 1956. október 31-én jogellenesen Jugoszláviába távozott, onnan 1956. december 7-én tért haza. Ezután a békéscsabai politikai nyomozó osztályon dolgozott. 1958-ban rendőrnnyomozó hadnagy rendfokozatban a BM Békés Megyei RFK Gyulai Járasközi Politikai Nyomozó Kirendeltségen dolgozott. 1959 őszén leszerelték, de a parancsot hatálytalanították, majd 1961 elején véglegesen elbocsátották családi és fegyelmi okok miatt. A Gyulai Vízügyi Igazgatóságnál helyezkedett el. (ÁBTL 2.8.1. BM Békés megyei fogyatéék 0445.)

*mert most már látja ő is, hogy meg lehetett volna oldani más formában is, őt is magával ragadta a még köztük lévő egy pár forrófejű diáktársa beszéde, akik az ellenforradalom alatt szerzett tapasztalatok alapján akarták kivívni az élelmezés megjavítását. Jelöltünk ezt a módszert teljes mértékben elítéli*¹⁰ – áll a kihallgatásáról szóló jelentésben.

Az ügynökjelölt ígéretet tett, hogy ezentúl jelenteni fogja, ha bármi rendellenességet tapasztal az iskolában vagy a kollégiumban. Ezek után aláírta a beszerzési és a titoktartási nyilatkozatot. Ügynökként feladatuk kapták, hogy az ismeretségi körébe tartozó, szerinte jobboldali beállítottságú személyekről jellemzést írjon. Konkrét ügynöki feladatot nem tudtak adni neki, ezért 1957 decemberében „Bátor Bélát” informátornak minősítették át.¹¹ A róla szóló jelentésekben ismétlődően kifogásolták magatartását, gyakori alkoholfogyasztását, az ebből eredő agresszivitását, valamint magánéletének rendezetlenségét.¹² 1960. október 10-én kizárási javaslat készült. Ebben rögzítették, hogy az informátor dekonspirálta magát, gyakran italozott és operatív szempontból haszontalan jelentéseket írt.¹³ A jelentésben foglaltak szerint fegyvert is láttak nála, ami miatt büntetőeljárást terveztek indítani ellene.¹⁴ 1965. március 24-én újra felvették informátornak, de nem sokkal később a magatartásával kapcsolatos korábbi problémák ismét felmerültek, hálózati személyként ingadozó teljesítményt nyújtott, ennek ellenére tovább foglalkoztatták. Végül 1967. augusztus 24-én végleg kizárták a hálózatból.¹⁵

== „Lajos Árpád”

A „Lajos Árpád” fedőnevű ügynök 1919. október 23-án született Hosztóton. Édesapja is tanító volt. Iskoláit Pápán végezte, majd Szegeden kezdett tanítani 1940-ben. Ekkor katonai szolgálatra vonult be, 1942-ben leszerelt, de 1945-ig többször behívták. Dunakilitinél szovjet fogságba esett, ahol olyan jól megtanult oroszul, hogy tolmácsként is alkalmazták. 1947-ben szabadult, ezután tanítóként működött, közben orosz nyelvből szakmai nyelvvizsgát tett, és orosz nyelvű szakfelügyelőként kezdett dolgozni. 1948-ban belépett a Magyar Dolgozók Pártjába (MDP), majd a gödöllői já-

10 == BTL 3.1.1. B-93474. 11. Jelentés beszervezésről, 1957. április 27.

11 == ÁBTL 3.1.1. B-93474. 17–18. Jelentés az ügynök felülvizsgálatáról, 1957. december 3., uo. 16. „Bátor Béla” ügynök ügye tárgyú feljegyzés, 1958. január 4.

12 == ÁBTL 3.1.1. B-93474. 19. Jelentés találkozó ellenőrzéséről, 1958. augusztus 26., uo. 20. „Bátor” fedőnevű informátorról jelentés (Zaluszki Mátyás rendőr főhadnagy), 1958. november 3., uo. 20. Jelentés az informátorról, 1958. november 3., uo. 23. Jelentés az informátor felülvizsgálatáról, 1959. június 13.

13 == ÁBTL 3.1.1. B-93474. 32. „Bátor Béla” fedőnevű informátor kizárási javaslata, 1960. október 10.

14 == Uo. 32–33.

15 == ÁBTL 3.1.1. B-93474. 35. „Bátor Béla” fedőnevű informátor kapcsolatfelvételére javaslat, 1965. március 24., uo. 41–42. „Bátor Béla” fedőnevű informátor minősítése, 1966. november 10., uo. 47–48. „Bátor Béla” fedőnevű informátor kizáráására javaslat, 1967. augusztus 24.

rási pártbizottságba is bekerült. Diósdon kultúrfelelős és népművelő is volt, a DISZ helyi szervezetét is támogatta kulturális rendezvények szervezésével. 1952-től a péceli általános iskola igazgatója volt. Az 1956-os forradalmi eseményekbe bekapcsolódott és mint péceli Nemzeti Bizottmányi elnök működött.¹⁶

A Gödöllői Járási Kapitanyság 1957. március 7-én határozatban rendelkezett az iskolaigazgató személymotosásáról és házkutatásáról fegyverrejtegetés lehetősége miatt.¹⁷ A Pest megyei politikai rendőrség 1957. március 12-én készített tervet a beszerzésére: *„Nevezett az ellenforradalomban való részvétel miatt feldolgozás alá került, mint vezető személy. Őrizetbe vesszük, majd részletes kihallgatás során kikérdezzük a péceli eseményekre és azok szereplőire. Amennyiben töredelmes beismerő vallomást tesz úgy saját, mind társai tevékenységére, akkor beszervezést végrehajtjuk. Ha azonban azt látjuk, hogy részünkre nem tud, vagy nem akar munkát végezni, s kihallgatása során sem őszinte, akkor javasoljuk bíróság elé állítását vagy internálását.”*¹⁸

Az 1957. március 16-i beszerzési jelentésből megtudható, hogy a kihallgatás során beismerte az „ellenforradalomban” betöltött szerepét és felelősségét a *„tanácsból a kommunisták eltávolításában”*. *„Örömmel”* vállalta az állambiztonság részére végzendő feladatot, mert úgy érezte, hogy *„így legalább be tudja bizonyítani, hogy csak megtévedt, és nem látott tisztán azokban az időkben”*.¹⁹ A beszervezést Tábori Zoltán,²⁰ a Pest Megyei Rendőrkapitanyság Politikai Nyomozó Osztályának rendőrnyomozó századosa folytatta le, aki úgy látta, hogy jó emberi bánásmóddal és helyes vezetéssel jól irányítható ügynök válik az illetőből. „Lajos Árpád” hírszerző tevékenységének lehetőségét elősegítette, hogy igazgatói tisztségéből adódóan széles ismeretsséggel rendelkezett. Mivel hivatalos látogatásokat szokott tenni a tanulóknál és azok szüleinél, igen sok emberrel tudott kapcsolatba kerülni. Fő feladata a pedagógusok hangulatának figyelése volt, de a forradalom alatt Pécel községben történt megmozdulások résztvevőiről is információt kellett gyűjtenie.²¹

A tartótiszt szerint 1958-tól nem voltak már használhatóak a jelentései, ugyanis az informátor *„hajlamos az általánosításokra, valamint kisebb momentumok általa*

16 == ÁBTL 3.1.1. B-91769 11–12. Környezettanulmány, 1957. október 1., uo. 16. Biztonsági őrizetbe vételre javaslat, 1957. március 12.; Uo. 19. Jegyzőkönyv a gyanúsított kihallgatásáról, 1957. március 12.

17 == ÁBTL 3.1.1. B-91769. 17. Határozat, 1957. március 7.

18 == ÁBTL 3.1.1. B-91769. 6–7. Beszerzési terv, 1957. március 12.

19 == ÁBTL 3.1.1. B-91769. 8. Jelentés „Lajos Árpád” beszerzéséről, 1957. március 16.

20 == Tábori Zoltán 1912-ben született Budapesten. 1957-től a BM Pest Megyei Rendőr-főkapitanyság Gödöllői Járási Kapitanyságán teljesített szolgálatot rendőr századosi rendfokozatban. 1958-ban a Pest megyei Politikai Nyomozó Osztály VI. alosztályának beosztottja lett rendőr őrnagyi rendfokozatban. 1965-ben alezredesként ismét a Pest Megyei Rendőr-főkapitanyságon teljesített szolgálatot. (ÁBTL 2.8.1. BM Pest megyei foygatók, H/P-52.)

21 == ÁBTL 3.1.1. B-91769. 8. Jelentés „Lajos Árpád” beszerzéséről, 1957. március 16.

nem lényeges) elhallgatására”. Bár eleinte alkalmasnak vélték az ügynöki feladatok ellátására, időközben mégis kiderült, hogy az ügynöki feladatokban járatlan, a tanult technikákat sem tudta megfelelően alkalmazni. Az operatív tiszttel megbeszélte találkozóját rendszeresen lemondta, vagy ha meg is jelent, nem mindig adott jelentést.²² Emellett a dekonspiráció lehetősége is felmerült.²³ „Fekete Elek” fedőnevű ügynök 1959. szeptember 8-án és szeptember 30-án beszámolt arról, hogy „Lajos Árpád” többször, mások előtt is büszkén jelentette ki, hogy többé nem lesz párttag, ezzel szemben felkereste a plébánost, hogy tanácsot kérjen tőle: belépjen-e az MSZMP-be, vagy sem. „Fekete Elek” „Lajos Árpád” nőügyeiről is tájékoztatta a Politikai Nyomozó Osztályt.²⁴ Ezek hatására „Lajos Árpád” fokozott megfigyelését rendelték el.²⁵ Időközben az ügynök mégis belépett az MSZMP-be, így az általa megfigyelt személyek bizalmatlanabbak lettek vele szemben. Ezek miatt 1960 májusában kizárták a hálózatból.²⁶

== „Péterfi”

A következő személy, akinek szervezési körülményeit áttekintjük, a „Péterfi” fedőnevű ügynök. Ő 1932. augusztus 20-án született Gyöngyösön. 1956 szeptemberében egy ottani általános iskolába helyezték tanítónak, és ott érték a forradalmi események. 1957. március 12-én őrizetbe vették azzal az indokkal, hogy 1956-os eseményekben tevékenyen részt vett. A gyanú szerint a *„nevezett személy az ellenforradalom ideje alatt kapcsolatot tartott fenn az ellenforradalmi góccokkal, kapcsolatot tartott továbbá a diáksággal és egyéb ellenséges személyekkel. 1956. november 4-én kb. 30 főből álló fiatal, közöttük diákok fegyveresen a Mátrába mentek, ahol bujkáltak, majd 1956. november 4-ét követő napokon”* az érintett személy és egy másik gyöngyösi lakos *„két gépkocsival felment a Mátrába a fiatalokért, Gajatetón [sic!] találták őket,*

22 == ÁBTL 3.1.1. B-91769. 32. Jelentés „Lajos Árpád” fedőnevű ügynök minősítéséről, 1958. október 22., uo. 33. „Lajos Árpád” fedőnevű informátor jellemzése, 1959. június 30., uo. 37. Jelentés, 1959. augusztus 12., uo. 40. Jelentés, 1959. november 19.

23 == ÁBTL 3.1.1. B-91769. 33. Jelentés „Lajos Árpád” fedőnevű ügynök jellemzéséről, 1959. június 30.

24 == ÁBTL 3.1.1. B-91769. 36. „Fekete Elek” fedőnevű ügynök jelentése; 1959. szeptember 8., uo. 33–34. „Lajos Árpád” fedőnevű informátor jellemzése, 1959. június 20., ÁBTL 3.1.2. M-20991. 313–314. „Fekete Elek” fedőnevű ügynök jelentése, 1959. szeptember 30., uo. 40. „Fekete Elek” fedőnevű ügynök jelentése, 1959. november 19.

25 == ÁBTL 3.1.1. B-91769. 40. Az ügynökkel kapcsolatos észrevételek, jelentés, 1959. november 19.

26 == ÁBTL 3.1.1. B-91769. 27–28. Jelentés az ügynök felülvizsgálatáról, 1958. február 11.; Uo. 37–39. Jelentés az ügynök szervezési körülményeinek, valamint végzett munkájának felülvizsgálatáról, 1959. augusztus 12., uo. 41–42. Jelentés az ügynök kizárásáról, 1960. május 6.

ahol két pesti ellenforradalmár volt velük, és arra akarta a fiatalokat a két pesti felkelő rábírni, hogy maradjanak ott és harcoljanak fegyveresen a szovjet csapatok ellen”.²⁷ A két gyöngyösi felnőtt gépkocsival bevitte a fiatalokat Gyöngyösre, ahol a fiatalok fegyverrel együtt hazamentek – áll a dokumentumokban.²⁸

„Péterfi” 1957. március 16-i vallomása szerint az iskola igazgatónője szólította fel őt, „*hogy az újonnan szervezett Nemzetőrségben kell szolgálatot teljesítenie*”. 1956. október 25–26-án üzemi tanácstagnak is megválasztották, feladata a tantestület érdekvédelme volt, szociális ügyek intézését végezte, mert sem katonai, sem rendőri tevékenységet nem tudott ellátni.²⁹ A „Géza” fedőnevű informátor megerősítette a „Péterfi” által elmondottakat: a kihallgatása során elmondta, hogy ő is csatlakozott a Nemzetőrséghez, melynek igazolványát „Péterfi” írta alá.³⁰ Dr. Krasznai Pál ügyvéd szintén alátámasztotta, hogy az illető személy a Nemzetőrség vezetője volt.³¹ „Péterfi” a forradalom alatt ávósok és rendőrök részére igazolást állított ki, és megszervezte a biztonságos helyre való eljutásukat. November 4. után kilépett a Nemzetőrség kötelékéből. A vallomását a Nemzetőrség vezetőségi tagjainak felsorolásával zárta.³²

Az 1956-ban folytatott tevékenységét a politikai rendőrségen terhelőnek ítélték meg, aminek hatására vállalta az ügynöki munkát. A beszervezést Németh József, a Heves Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának hadnagya hajtotta végre. Az ügynök feladata volt a helyi értelmiségiekkel kapcsolatos információk gyűjtése.³³ 1957. október 21-én, a BM Városi és Járási Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Kirendeltsége az ügynökről készített jelentést, mely arról számolt be, hogy szabadlábba helyezése után nem ment el a tartótiszttel megbeszélte tállakozókra. A tartótiszt felkereste az ügynököt annak lakásán, aki elmondta, hogy képtelen más emberekről jelentéseket írni, nem egyezik a természetével ez a fajta tevékenység, csak azért vállalta a feladatot, mert félt, hogy börtönbe kerül. Ezek után rendőri felügyelet alá helyezték,³⁴ 1957. októberében pedig kizárták a hálózatból.³⁵

27 == ÁBTL 3.1.1. B-77964. 4. Jelentés a beszerzési javaslatról, 1957. március 16.

28 == ÁBTL 3.1.1. B-77964. 17. Jegyzőkönyv a gyanúsított kihallgatásáról, 1957. március 17., uo. 11. Vallomás, 1957. március 16.

29 == ÁBTL 3.1.1. B-77964. 8–9. Vallomás, 1957. március 16.

30 == ÁBTL 3.1.1. B-87098. 10. Kihallgatási jegyzőkönyv, 1957. március 19.

31 == ÁBTL 3.1.9. V-145385. 205. Szabó Gyula ügye, 1960. november 10., ÁBTL 3.1.9. V-142031. 44., Krasznai Pál vallomása, 1967. május 2., ÁBTL 3.1.9. V-150371. 249. Heves megyei monográfia.

32 == ÁBTL 3.1.1. B-77964. 13. Vallomás, 1957. március 16.

33 == ÁBTL 3.1.1. B-77964. 4–5. Beszerzési javaslat, 1957. március 12., uo. 6. Jelentés az ügynök beszerzéséről, 1957. március 17.

34 == ÁBTL 3.1.1. B-77964. 28. Jelentés az ügynökről, 1957. október 21.

35 == ÁBTL 3.1.1. B-77964. 27. „Péterfi” fedőnevű ügynök leépítési javaslata, 1957. október 2., ÁBTL 3.1.9. V-145385. 205. Szabó Gyula ügye, 1960. november 10.

Később is az állambiztonság látókörében maradt.³⁶ „Nagy András” fedőnevű ügynök 1965. december 13-i jelentése szerint „Péterfi” földrajz szakos tanárként dolgozott, mellette pedig játékvezetőként működött. Sok barátja volt, akikkel rendszeresen találkozott, zavaros nőügyeiről is beszámolt a hálózati személy.³⁷

= = = „Kovács Péter”

A „Kovács Péter” fedőnevű ügynök beszerzése a következő, akinek beszerzési körülményeit elemezzük. Ő 1919. szeptember 15-én született Tiszafüreden, édesapja iparos volt. 1938-ban érettségizett Egerben, majd a debreceni egyetemen diplomázott magyar–francia szakon. 1943-ban a marosvásárhelyi Középfokú Gazdasági Tanintézetben helyezkedett el tanárként. Ugyanebben az évben Szolnokra hívták be katonai szolgálatra, 1945-ben Németországban amerikai hadifogságba esett. 1946-ban tért vissza Magyarországra, ekkor a keszthelyi Mezőgazdasági Középiskolába osztották be. A keszthelyi Festetich-kastélyból egy barátjával önerőből diákszállót alakítottak ki. 1948-tól a székesfehérvári Mezőgazdasági Középiskolában volt tanár és kollégiumi nevelőtanár, de emellett a szakszervezet munkájába is bekapcsolódott, továbbá a megyei könyvtárban is dolgozott társadalmi munka keretében, itt könyvismertetésekert tartott. 1950-ben a székesfehérvári Teleki Blanka Leánygimnáziumba helyezték át, ahol 1952 és 1954 között igazgatóhelyettesi pozíciót is betöltött, 1953 és 1954 között pedig megbízott igazgatóként működött. 1953-tól a Dolgozók Gimnáziumának vezetője volt. Az 1956. október 23-i események után részt vett a Nemzeti Bizottság alakuló ülésén. Az *Új Fehérvár* című forradalmi napilapból eltett néhány számot, valamint pár röplapot emlékébe, de ezeket később elégette. 1957. március 7-től 16-ig preventív őrizetbe vették azzal a váddal, hogy 1956. október 26-án a diákokkal együtt részt vett a tüntetésen, egy 32 pontból álló követelést szerkesztett, és felolvasta a Pedagógus Forradalmi Tanács alakuló ülésén.³⁸

Az ügynök beszerzését Storcz László,³⁹ a Fejér Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának főhadnagya hajtotta végre: *„A fenti tevékenységek elkövetésében bűnösnek érezte magát, majd a további beszélgetés során önként felajánlotta szolgálatait a politikai osztály részére az ellenség elleni harcban. Először a felaján-*

36 == A kizárt ügynök hálózati anyagát áttanulmányozták, ellenőrzés alá vonták, mert „Péterfi” a gödöllői Agrártudományi Egyetem Gyöngyösi Mezőgazdasági Főiskola Karán kívánt tanítani testnevelést. (ÁBTL 3.1.1. B-77964. 32. 77964. számú irattári dosszié tanulmányozásáról feljegyzés, 1976. december 5.)

37 == ÁBTL 3.1.2. M-33676/1, 167–168. Jelentés, 1965. december 13.

38 == ÁBTL 3.1.1. B-94064, 20–25. Önéletrajz, önvallomás, 1957. március 18., uo. 10–14. Jegyzőkönyv gyanúsított kihallgatásáról, 1957. március 12.

39 == Storcz László 1931. november 25-én született Pécsen, eredeti szakmája géplakatos. 1951-ben lépett az ÁVH Pécsi Osztálya kötelékébe. 1951-ben elvégezte a Dzerzsinszkij egyéves operatív továbbképző iskolát. 1956. október 31-én letartóztatták, november 4-én a szovjetek kiszabadították, majd részt vett a Pécs környéki tisztogatásokban. A szovjetekkel együttműködve a saját lakásán ügynöki jelentéseket

lott szolgálatát nem fogadtuk el, majd megkérdeztem, hogy milyen formában gondolja az általa nyújtott segítséget. »Kovács Péter« elmondta, hogy jóvá akarja tenni az általa elkövetett hibát és a tudomására jutó államellenes tevékenységeket nekünk jelenteni.»⁴⁰

Később Horváth János rendőrnyomozó főhadnagy vette át a hálózati személy vezetését. 1958. január 18-án egy megbeszélést tartottak az ügynökkel, mert a tartótiszt szerint az ügynök nem akart dolgozni. „Kovács Péter” jelezte, hogy nem érti, mi a feladata, mert az új tartótiszt nyomozói munkával is el akarta látni, amit ő nem tudott vállalni. A tiszt biztosította „Kovács Pétert” arról, hogy a továbbiakban olyan feladatot kap, amit képes teljesíteni, de felhívta az ügynök figyelmét arra is, hogy a forradalmi tetteit muszáj „jóvá tennie”. Ezután a pedagógus kollégái forradalomban betöltött szerepéről kellett jelentést írnia. Ezek tartalmával az állambiztonságnál nem voltak elégedettek. Később már a megbeszélte találkozókön sem jelent meg, majd ki is jelentette, hogy inkább vállalja a felelősségre vonást a forradalombeli szerepéért, és lemond a tanári hivatásról is, csak ne kelljen tovább végeznie a feladatot az állambiztonsági szervek részére.⁴¹ A „Várkői András” fedőnevű ügynök 1960. augusztusban írt jelentésében az ügynök tanári munkájának jellemzésekor az előadásainak szellemisége és az egész egyénisége alapján „passzív ellenségnek” titulálta „Kovács Pétert”.⁴² Konkrétumokkal nem tudta alátámasztani ezt az állítását, ennek ellenére 1960 decemberében „Kovács Pétert” kizárták a hálózattól.⁴³ 1965-ben és 1966-ban felmerült a lehetősége az újrafelvételének, de végül ezt elvetették.⁴⁴ 1971 novemberében újra felmerült a neve egy konkrét ügy⁴⁵ kapcsán, hogy újból bevonják hálózati személyként, de a múltbéli kérdéses megbízhatósága miatt ezt a gondolatot elvetették.⁴⁶

elemzett. A forradalom után helyezték a Fejér Megyei Rendőr-főkapitánysághoz. 1958-tól rendszeresen panasz érkezett a rendezetlen magánéletéről, italfogyasztási problémáiról, ezért volt, hogy tíz nap fogsággal és figyelmeztetéssel büntették. (ÁBTL 2.8.1. Fejér megyei fogyatéka, 0391.)

40 = = ÁBTL 3.1.1. B-94064. 26–27. Jelentés az ügynök beszerzéséről, 1957. július 23.

41 = = ÁBTL 3.1.1. B-94064. 36–37. Jelentés az ügynökkel történt találkozás ellenőrzéséről, 1958. január 18.

42 = = ÁBTL 2.2.1. II/7. doboz/7, ÁBTL 3.1.2. M-14140. 316. „Várkői András” jelentése, 1960. augusztus 3.

43 = = ÁBTL 3.1.1. B-94064. 44–45. Javaslat az ügynök hálózattól való kizárására, 1960. december 10., uo. 47. Jelentés az ügynök hálózattól való kizárásáról, 1960. december 19.

44 = = ÁBTL 3.1.1. B-94064. 50. Jelentés kizárt hálózati személlyel kapcsolatban, 1965. szeptember 9., uo. 52. Feljegyzés a kizárt hálózati személy „B” dossziéjába történő tekintéséről, 1966. július 21.

45 = = „Dreher” fedőnevű ügy kapcsán, adatellenőrzés oéjából akarták bevonni az ügynököt. (ÁBTL 3.1.1. B-94064. 53. Jelentés a kizárt hálózati személy ügyéről, 1971. november 30.)

46 = = ÁBTL 3.1.1. B-94064. 41–42. 1958.11.01.–1959.03.31. közötti foglalkoztatási terv.

== „Jónás”

Az utolsó személy, akinek szervezési körülményeit igyekszünk összefoglalni, a „Jónás” fedőnevet viselő ügynök. 1929. november 29-én látta meg a napvilágot Szerencsen. 1949-ben tett sikeres érettségi vizsga után az Agrártudományi Egyetem Mezőgazdaságtudományi Karára nyert felvételt, melyet 1951-ben abbahagyott anyagi nehézségek miatt. 1952-ben Magyaránadorban óraadóként kezdett dolgozni, majd a Béke Bizottságába választották. Ugyanebben az évben Bercel község általános iskolájában kezdett tanítani. 1954-ben iratkozott be a budapesti Apáczai Csere János Pedagógiai Főiskola levelező tagozatára. A budapesti intézmény 1955. július 31-i megszűnése után az egri Pedagógiai Főiskola földrajz szakán folytatta tanulmányait, ahol 1956 nyarán végzett. A forradalomban részt vett, a forradalmi tanácsba beválasztották. A forradalmi tanács megalakulása után hazafele menet csatlakozott egy teherautóhoz, melyet megtankoltak egy benzinkútnál, mely jelentősége a későbbiek folyamán látható lesz, a vád egyik fontos elemét fogja képezni. Egy október 28-án elhangzott rádiófelhívásra reagálva az iskola tanulóival gyűjtött élelmiszert, melyet két nappal később rendőrségi engedéllyel Budapestre szállított néhány barátjával, azért, hogy szétosszák a helyi lakosok között. A szállítmány egy részét kórházaknak adták, másik részét pedig járókelőknek, akik között voltak fegyveresek is. November 1-jén ismét Budapestre utazott ételosztás céljából. November 3-án kenyérbeszerzés közben meglőtték a lábát. Két hétig tartózkodott kórházban, majd Hajdúszoboszlóra utazott orvosi kezelésre.⁴⁷

1957. május 2-án tartóztatták le. A vád szerint részt vett a fegyveres harcokban, ahol meg is sebesült, valamint ételt osztott a fegyveres harcot folytató felkelőknek. Emellett a berceli gyógyszerész lakásán rendszeresen gyülekeztek, hogy felkészüljenek a forradalomra, megalakítsák a település új vezetőségét. Ezenkívül nagyobb mennyiségű benzint gyűjtöttek Molotov-koktél készítése céljából. A vád szerint továbbá a robbanószerek készítésében a helyi gyógyszerész is segített a gyógyszerészeti alkohol biztosításával. Ezek mellett azt is felhozták ellene, hogy részt vett a település patikusának lakásán szervezett összejöveteleken, melyeken helyi szinten szervezték a forradalmat. A vád szerint azt is tervezték, hogy a helyi kommunista vezetőket kivégzik.⁴⁸ Néhány berceli lakos olyan tanúvallomást tett „Jónás” 1956-os tevékenységéről, mely a vádat alátámasztotta, és ez képezte a szervezés alapját is.⁴⁹ A szerve-

47 == ÁBTL 3.1.1. B-90148. 28–31. Önéletrajz, 1957. május 5., uo. 25–27. Jegyzőkönyv a gyanúsított kihallgatásáról, 1957. május 2., uo. 34. Jelentés a szervezésről, 1957. május 2., uo. 7–8. Környezettanulmány, 1957. május 3., uo. 9. Jelentés az ügynök személyes megismeréséről, 1957. május 4., uo. 10–13. Szervezési terv, 1957. május 4.

48 == ÁBTL 3.1.1. B-90148. 25–27. Jegyzőkönyv a gyanúsított kihallgatásáról, 1957. május 2., uo. 34. Jelentés a szervezésről, 1957. május 2.

49 == ÁBTL 3.1.1. B-90148. 18. Laczkó Józsefné tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. január 25., uo. 20. Halyarszki Gyula berceli lakos tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. január 25., uo. 14. Laczkó József tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 27., uo. 16. és 20.

zést május 5-én Szerémi Sándor,⁵⁰ a balassagyarmati rendőrkapitányság századosa és Boros Sándor⁵¹ hadnagy vezette le. A kihallgató tisztek felvázolták az érintettnek, hogy az együttműködés elmaradása esetén börtönbüntetésre számíthat. Ezek után „Jónás” aláírta a szervezési nyilatkozatot, informátor lett. Feladata a Berceken élők 1956-os tevékenységének feltárása volt. 1957. november 26-án elrendelték „Jónás” postai küldeményének ellenőrzését azért, hogy megvizsgálják, korábbi munkahelyén, illetve jelenlegi környezetében milyen kapcsolatokkal rendelkezik, elkövetett-e áru- lást vagy dekonspirációt. Az ellenőrzés során semmi érdemlegeset nem tártak fel vele kapcsolatban.⁵² A történések után megszűnt a munkaviszonya, ami miatt Sáp- ra költözött, munkahelye a helyi általános iskola lett. Az új településre költözés és a főiskolai tanulmányai miatt Sápon nehezen alakított ki kapcsolatokat, ezért nem tudott komoly információkat tartalmazó jelentéseket írni.⁵³ Az 1958-as tanévtől Berettyóújfaluban folytatta a tanári pályáját. Egy 1958. július 1-jei, a BM Hajdú Me- gyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály Berettyóújfalui Kirendeltsége által ké- szített jelentésben kellő felkészítés után ügynöki munkára alkalmasnak ítélték, de in- formátori minősítésben maradt, mert hálózati munkájában visszaesést tapasztaltak. Ennek okát abban látták, hogy *„nevelése nem volt kellő alapossággal meghatározva, illetve a nevelésére nem tudtunk kellő gondot fordítani, mivel a találkozások a szabad- ban történtek félreeső helyeken”*.⁵⁴

Maga „Jónás” igyekezett befejezni hálózati munkáját: *„Az eddigi kapcsolattar- tás alatt gyakran tett célzást arra, hogy hogyan lehetne a kellemetlen megbízatása alól mentesülni. Felvetette, hogy vannak más személyek, akik nagyobb cselekményekben vet- tek részt és mégis mentesültek a felelősségre vonás alól. Ugyanakkor ő »semmilyen« tevékenységet nem fejtett ki és mégis ilyen helyzetbe került. Feladatait és általában a velünk való együttműködést megaláznak tekinti. Több esetben tett arra célzást, hogy ő amióta »megbélyegzett« ember, azóta nincs nyugodt élete. Felvetette, hogy van neki egy közeli rokona, akinek segítségével be tudna jutni Münnich elvtárshoz kihallgatásra, mert szeretné, ha a kormány egyik vezetője mondana véleményt arról, hogy a velünk*

Halyarszki Gyula tanúkihallgatási jegyzőkönyve; 1957. január 25. és 1957. február 27., uo. 21. Mender László tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 28., uo. 23. Fülöp Zoltánné tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. február 28.

50 = Szerémi Sándor Magyaréceon született 1930. július 27-én. 1954 és 1956 között a BM Veszprém Megyei Főosztályán, 1957-től 1987-ig pedig a Nógrád Megyei Rendőrfőka- pitányságon dolgozott. Ezredesként ment nyugdíjba. (ÁBTL Archontológia.)

51 = Boros Sándorról csak annyit tudni, hogy 1956. október 31-én a forradalmárok letar- tóztatták, majd pár nap múlva szabadult. ÁBTL 3.1.5. O-15325/7.168. (Órhalom község nemzetőrségének monográfiája, 1959. január 25.)

52 = ÁBTL 3.1.1. B-90148. 57. Szolgálati jegy „T-ellenőrzés” bevezetésének megkérésére, 1957. november 26.

53 = ÁBTL 3.1.1. B-90148. 52–53. 211-376/57. iktatósz. levél BM Nógrád Megyei Rendőrka- pitányságtól BM Békés Megyei Rendőrkapitányság részére, 1957. szeptember 23.

54 = ÁBTL 3.1.1. B-90148. 58–59. „Jónás” fedőnevű ügynök minősítése, 1958. július 1.

*való kapcsolata milyen jogi alapon történik, illetve, hogy milyen jogi alapja van annak, hogy az elkövetett cselekményért ilyen kényszerhelyzetbe került.*⁵⁵

A megbízói is egyre több panaszt fogalmaztak meg a munkájával kapcsolatban.⁵⁶ Ráadásul 1958. decemberben az iskola mellékhelyiségében az iskolaigazgató megtalálta „Jónás” egyik jelentését. Az esetből ügy is lett, amivel kapcsolatban 1959. március 14-én kihallgatták a rendőrkapitányságon. Az informátor beszámolója szerint a jelentés véletlenül esett ki a zsebéből. Az incidensről az iskola egyik osztályvezető pozíciót betöltő kollégája is tudomást szerzett.⁵⁷ 1959. szeptember 3-án a dekonspiráció miatt javasolták „Jónás” kizárását,⁵⁸ majd 24-én a következő minősítést tették: *„Jelenleg ellenséges körben foglalkoztatni nem tudjuk, állandóan a szakiskolában tanít, ahol úgy a tanárok, mint a hallgatók között több párttag van, és nem is helyes, hogy a párttagokra foglalkoztatjuk, illetve a miniszter elvtárs parancsa szerint szigorúan tilos. A pártönkívüliek pedig mind olyan személyek, akik megbízhatók, becsületesek és éppen ezért is küldték el az iskolára, mert magatartásukkal kiérdemelték.”*⁵⁹ 1963-ban egy friss önéletrajza és egy iskolai minősítés került a dossziéba, melyből megtudhatjuk, hogy 1963-tól a hajdúdorogi Mezőgazdasági Szakmunkásképző Intézet igazgatói pozícióját töltötte be.⁶⁰ Az informátorról még 1966-ban is készültek elemzések.⁶¹ „Jónás” 1970-ben MSZMP-tag lett, de 1972. januárban újra ellenőrzés alá vonták. Végül 1972 őszén törölték az operatív nyilvántartásból.⁶²

A beszerzések menete mindegyik esetben hasonló forgatókönyvet követett. Az *Ügynöksorsok* című kötetben feldolgozott kihallgatások, beszerzések szintén mutatnak hasonlóságot az e tanulmányban vizsgált esetekkel. A könyvben az „érintett személy a hálózati iratok alapján a hatályos törvény szerint és ténylegesen is együttműködött a politikai rendőrséggel” elnevezésű kategóriában (vagyis akinél egyértelműen bizonyítható, hogy aktív kapcsolatban állt az állambiztonság szer-

55 == ÁBTL 3.1.1. B-90148. 58–59. „Jónás” fedőnevű ügynök minősítése, 1958. július 1.

56 == Uo.

57 == ÁBTL 3.1.1. B-90148. 62. Bán János igazgató nyilatkozata, 1959. március 14., uo. 64–65. Feljegyzés a jelentés elvesztéséről, 1957. március 14., uo. 67. Jelentés az ügynök ügyéről, 1957. szeptember 3.

58 == ÁBTL 3.1.1. B-90148. 67. „Jónás” ügynök ügye, 1959. szeptember 2.

59 == ÁBTL 3.1.1. B-90148. 60. „Jónás” fedőnevű informátor minősítése, 1959. szeptember 24.

60 == ÁBTL 3.1.1. B-90148. 75. Önéletrajz, 1963. október 10., uo. 76. Iskola által készített minősítés, 1963. július 15.

61 == ÁBTL 3.1.1. B-90148. 69. Határozat, 1966. augusztus 16., uo. 70–71. Minősítés, 1966. május 25., uo. 74. Jelentés, 1966. július 30., uo. 69. Határozat, 1966. augusztus 16.

62 == ÁBTL 3.1.1. B-90148. 77. Jelentés ellenőrzésről, 1972. január 25., uo. 78. Határozat az operatív nyilvántartásból való törlésről, 1972. január 25., uo. 79. Feljegyzés, 1972. szeptember 7.

veivel, ugyanúgy, mint a tanulmányunkban bemutatott öt tanító esetében) összesen 7 tanító és tanár került feldolgozásra. Közülük négy pedagógust hazafias és elvi alapon, terhelő adatok alapján, kettőt és egyet lojalitás alapon szerveztek be.⁶³

Míg a pedagógusok és az állambiztonság kapcsolatát Rainer M. János által bemutató szakirodalom, a *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989* című kötet⁶⁴ nem szól az id. és ifj. Antall József beszerzésére tett kísérletek részleteiről és módjáról,⁶⁵ addig Bandi István *Árnyékok a boldog kádárizmusból. A bencés renddel szemben az 1960-as években alkalmazott fiatalok történeti vizsgálata* című tanulmánya bencés fiatalok és a politikai rendőrség együttműködését, valamint a beszerzés folyamatát mutatja be az 1960-as években. A tanulmányban vizsgált konkrét esetben a diák beszerzése nem terhelő vagy kompromitáló adatok alapján, hanem apróbb ajándékokkal, erős bizalom kiépítésével és az egyházi vonalon történő továbbtanulásának támogatásával történt (az állambiztonság megbízható embert akart elhelyezni az egyházi iskolában és a felsőoktatási intézményben).⁶⁶ A kihallgatás során úgy irányították a beszélgetést, hogy az érintett személy magától ajánlja fel szolgálatait az állambiztonság embereinek. Ha ez nem történt meg, akkor a beszerző tiszt vetette fel a politikai rendőrség részére nyújtandó segítségnyújtás lehetőségét, mely elfogadásával mentesülne az illető a büntetéstől. A tanulmányunkban szereplő öt pedagógus beszerzése négy esetben terhelő adatok alapján történt, „Kovács Péter” esetében azonban kompromitáló adatok alapján (az 1956-os forradalomban betöltött aktív szerep miatt). A beszerzési dossziéval rendelkező öt pedagógusra azért esett a politikai rendőrség választása, mert úgy vélték, hogy a tanárok a társadalmi helyzetükből adódóan széles kapcsolati hálóval rendelkeznek, sok szülővel, helyi lakossal kerülnek kapcsolatba. Feladatuk pedig az volt, hogy felderítsék, a környezetükben, településükön kinek milyen szerepe volt 1956 októberében, illetve egy hálózati személyt akartak helyezni az adott környezetbe, akitől információkat tudnak szerezni. Mivel mind egyikük kényszer hatására vállalta az ügynöki, informátori tevékenységet, a feladatukat nem látták el a politikai rendőrség elvárásainak megfelelően, ezért rövid úton mindegyikőjüket kizárták a hálózatból.

A beszerzett pedagógusok példájából is látható a rendszer speciális működése. Bármikor bármilyen eseményt fel tudott használni az általa ellenségnek titulált személyek ellen, melynek eredményeképpen a beszerzés „sikere” nem vált kétségessé.

63 == Kónyáné–Petrikné, 2017.

64 == A könyv id. Antall József és fia, ifj. Antall József megfigyelését mutatja be, és beszerzésük eredménytelen próbálkozását tárja fel 1957 és 1989 között.

65 == Rainer, 2008

66 == Bandi, 2018: 245–255.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

Békés megye, 0445. Hubik Ferenc

Fejér megye, 0391. Storcz László

Pest megye, H/P-52. Tábori Zoltán

3.1.1. Beszervezési dossziék

B-87098. „Géza”

B-90148. „Jónás”

B-93474. „Bátor Béla”

B-91769. „Lajos Árpád”

B-77964. „Péterfi”

B-94064. „Kovács Péter”

3.1.2. Munka dossziék

M-20991. „Fekete Elek”

M-33676/1. „Nagy András”

M-14140. „Várkői András”

3.1.5. Operatív dossziék

O-15325/1. Nógrád megyei ellenforradalmárok

O-15325/7. Ellenforradalom alatt működő különböző bizottságok és fegyveres ellenforradalmi szervezetekről, azok tevékenységéről és tagjairól monográfia

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-142031. Dr. Krasznai Pál

V-145385. SZU-ból hazatért hadifoglyok

V-150371/1. Heves megyei monográfia II.

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

A-3016/13 Agócs István: *Tanulmányok. Bomlasztás – leválasztás – elszigetelés, mint a realizálás módszerei.* BM, 1963.

=== Hivatkozott irodalom ===

Bandi, 2018

Bandi István: Árnycok a boldog kádárizmusból. A bencés renddel szemben az 1960-as években alkalmazott fiatalok történeti vizsgálata. In: *Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején III.* Szerkesztette: Dénesi Tamás és Boros Zoltán. Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Pannonhalma.

Gergely, 2016

Gergely Ferenc: Vállvetve a szabadságért. Tanárok és tanítványok az 1956-os forradalom és szabadságharc idején. *Új Pedagógiai Szemle*, 9–12. sz. 24–44.

Kónyáné–Petrikné 2017

Kónyáné Kutrucz Katalin – Petrikné Vámos Ida: *Ügynöksorsok. Ügynök? Sorsok? A hálózati lét sokfélesége és a megismerés korlátai*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest.

Köbel, 2005

Köbel Szilvia: „Oszd meg és uralkodj!” *A pártállam és az egyházak*. Rejtjel, Budapest.

Krahulcsán, 2013

Krahulcsán Zsolt: *A párt belügye. A politikai rendőrség és az MSZMP a korai Kádár-korszakban (1956–1962)*. L'Harmattan, Budapest.

Rácz, 2021

Rácz János: A magyar közoktatás dilemmái az 1956-os forradalom után. *Neveléstörténet*, 3–4. sz. 185–202.

Tabajdi, 2013

Tabajdi Gábor: *A III/III. krónikája*. Jaffa, Budapest.

Vörös, 2017

Vörös Géza: Az ügynökhálózat újjászervezése az 1956-os forradalmat követő időszakban. <https://altmarius.ning.com/profiles/blogs/az-ugynokhalozat-ujjaszervezese-az-1956-os-forradalmat-koveto-ido> (utolsó letöltés: 2023. 03. 27.).

=== **Internetes hivatkozások** ===

ÁBTL Archontológia:

https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13:::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:717261,ELETRAJZ (utolsó letöltés: 2023. 02. 24.).

Kulcsszavak

=====

1956-os forradalom, ügynöktörténetek,
1956, 1956 utáni megtorlás,
értelmiség, politikai rendőrség, ügynöki hálózat

Kismindszenti út, tanyasi iskola. Kiskunfélegyháza, 1960.

Fortepan

/ Hunger Strike as a Crime against the State-recruitment of Teachers after 1956 /

This article is closely related to the author's field of research, the history of education. As my current research focuses on teachers, the aim of this article is to examine the situation of teachers and teacher trainees after the revolution of 1956. How did the state react to teachers' actions or non-actions during the revolution? I analysed five of the recruitment files on teachers in the state security files held by the Archives. I attempted to describe the life stories of the persons examined, the circumstances of their recruitment and their work for the state security service.

Kossuth Lajos tér október 23-án, a köztársaság kikiáltása idején. Középen csokornyakkendővel Mark Palmer amerikai nagykövet, jobbra Borisz Sztukalin szovjet nagykövet. Budapest, 1989.

Fortepan / Szinnay Gábor

==== *Krahulcsán Zsolt* =====

/// Egy találkozó anatómiája

Mark Palmer budapesti amerikai nagykövet és a magyar titkosszolgálatok vezetőjének megbeszélése 1989-ben

A magyarországi rendszerváltozás során korábban soha nem tapasztalt rendkívüli események egész sora követte egymást, gondoljunk csak a különböző tüntetésekre, az alternatív szervezetek, illetve pártok megalakulására, majd a politikai folyamatokban való egyre meghatározóbb szerepvállalásukra, 1956 átértékelésének különböző lépéseire, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) szétesésének folyamatára vagy éppen a rendszer névadó politikusának, Kádár Jánosnak a halálára. A nagy nyilvánosság előtt zajló Ellenzéki Kerekasztal-, majd Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások, a Nagy Imre és mártírtársai újratemetésének aktusa, a harmadik magyar köztársaság kikiáltása vagy éppen az amerikai nagykövetség s személyesen a nagykövet, Mark Palmer által képviselt rendkívül aktív, jól látható, formabontó, a véleményét a nyilvánosság előtt is határozottan képviselő szerep egyre markánsabb megjelenítése is a korábban megszokottól eltérő, izgalmasan új jelenségek voltak.

Mark Palmer nem csak a hagyományos protokolláris és diplomáciai szerepeket játszotta budapesti nagyköveti beosztásában, hiszen nemcsak a magyar bel- és külpolitikai térben, de a tágabban értelmezett közéletben is igen agilis volt. Nemcsak az MSZMP mértékadó politikusaival, hanem az ellenzéki szervezetek vezetőivel is szoros, élénk kapcsolatokat épített ki, amelyekkel látványosan demonstrálta, hogy az USA erkölcsileg és politikailag is támogatja az ellenzéki szervezeteket, de a (még) egyeduralmú párt vezetőivel is a jó viszony fenntartására törekedett. Ugyanakkor volt Palmer tevékenységének egy másik, rejtett vonulata, amikor állambiztonsági, belügyi kérdésekben négy szemközt informálódott, illetve tolmácsolta az amerikai álláspontot. Emellett az MSZMP szűkebb vezetéséhez tartozó elvtársakkal folytatott különböző megbeszéléseket nagyberuházásokról, vagy a magyar és az amerikai titkosszolgálatok közötti lehetséges együttműködésről, illetve az amerikai fél által kívánatosnak tartott állambiztonsági doktrínáról. Ezekről legfeljebb rövid híradások, egy-két soros tudósítások születtek, így napjainkban is keveset tudunk ezekről a megbeszélésekről, ezért a most publikált dokumentum segíthet pontosítani az amerikai

nagykövetségnek s személy szerint Mark Palmernek a magyarországi rendszerváltás folyamatában betöltött szerepéről eddig kialakított képet. Közleményemben előbb Palmer magyarországi tevékenységének publikus, a közvélemény előtt is ismert legfontosabb aktusait foglalom össze, majd pedig a nagykövetnek a magyar titkosszolgálatokat irányító Pallagi Ferenc miniszterhelyettes 1989. október 24-én történt találkozójáról készített feljegyzését, illetve a találkozó körülményeit, jelentőségét ismertetem.

== Palmer, a közszereplő

Mark Palmer amerikai diplomata és politikus 1986 decemberétől 1990 januárjáig teljesített szolgálatot az Egyesült Államok budapesti nagyköveteként.¹ Diplomáciai pályafutását 1964-ben kezdte, előbb a delhi, a moszkvai és a belgrádi nagykövetségeken dolgozott, majd az amerikai Külügyminisztériumban a Szovjetunióval és a kelet-európai országokkal fenntartott kapcsolatokért felelős helyettes államtitkár volt. A magyar állambiztonsági szerveknek – a washingtoni magyar külképviselete útján – Palmer már viszonylag korán a látókörébe került. Az első ismert kapcsolat 1984 márciusából ismert, amikor Palmer figyelmeztette a washingtoni magyar nagykövetséget, hogy Magyarország hagyjon fel a „fejlett technológiák megszerzését” célzó hírszerző tevékenységgel, valamint fejezze be a terrorista csoportok kiképzését, és egyúttal jelezte, hogy a „terrorizmus elleni harcban együtt kellene működni”.² A magyar hírszerzés 1985 májusában jelentette, hogy a következő év elejétől ő lesz az új budapesti nagykövet, igaz, pár hónapot tévedtek.³ Még 1985 júniusában Palmer magához kérte a washingtoni magyar nagykövetet, és felszólította, hogy Magyarország állítsa le az Irak és Líbia számára szánt vegyi fegyverek és felszerelések eladását. Jelezte azt is, hogy tudnak arról is, hogy Magyarországra rendszeresen utaznak be a Közel-Keletről terroristák, ezért figyelmeztette Házi Vencel washingtoni magyar nagykövetet, hogy ha a magyar kormány nem változtatja meg ezt a hozzáállását, akkor hazánkat a terroristákat támogató országok közé fogják besorolni.⁴ Októberben a hírszerzés ismételen jelezte, hogy 1986-tól Palmer lesz az új budapesti amerikai nagykövet, s egyúttal rövid jellemzést is adtak róla: „...konzervatív beállítottságú politikus, s ezt az álláspontját rendszerint kifejezésre is juttatja. Politikai nézeteire jellemző, hogy ő írta Reagan elnöknek a londoni parlamentben elmondott hírhedt,

1 = = Trautmann Rezső, az Elnöki Tanács helyettes elnöke fogadta Mark Palmert, az Amerikai Egyesült Államok új magyarországi nagykövetét, aki átadta megbízólevelét, majd a december végén Kádár János, az MSZMP főtítkára is fogadta az új nagykövetet. Hírek. Népszabadság, 1986. december 9. 8.; Diplomáciai hírek. Népszabadság, 1986. december 28. 5.

2 = = ÁBTL 2.7.1. III/I. Csoportfőnökség NOIJ 1984. március 21. 45-78/1-58/1984.; uo. III/I. Csoportfőnökség NOIJ 1984. március 29. 45-78/1-64/1984.

3 = = ÁBTL 2.7.1. III/I. Csoportfőnökség NOIJ 1985. május 29. 103-103/9.

4 = = ÁBTL 2.7.1. III/I. Csoportfőnökség NOIJ 1985. június 3. 106-106/5. Uo. III/I. Csoportfőnökség NOIJ 1985. június 12. 113-114/4. Uo. III/I. Csoportfőnökség NOIJ 1985. július 23. 142-143/8.

szélsőjobboldali beszédét. Jellemét tekintve hiú ember, gyerekes magatartása, komolytalan viselkedése környezetére gyakran zavarólag hat.”⁵

A magyar állambiztonság jellemzését Palmer Budapesten sem hazudtolta meg, aktivitásával, külső megjelenésével, a jellegzetes csokornyakkendőjével új színt vitt a magyar közéletbe. Növekvő intenzitással vett részt az eseményekben, a határozott, egyáltalán nem a megszokott óvatos diplomáciai véleményalkotásával szokatlanul hatott a magyarországi belpolitikai közegben, közéletben. Minden protokolláris vagy üzleti eseményt felhasznált a magyarországi reformfolyamatok támogatására és az amerikai érdekek minél hatékonyabb képviselésére. 1987 áprilisában részt vett „a fasizmus elleni harcban hazánkban hősi halált halt amerikai katonák” Budaörsi úti emlékművének megkoszorúzásán, jelen volt a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen megrendezett amerikanisztikai konferencián, a magyar–amerikai külügyi megbeszéléseken, és májusban vendégül látta Zbigniew Brzezinski, Carter elnök volt nemzetbiztonsági főtanácsadóját, illetve az Egyesült Államok nemzeti ünnepe alkalmából fogadást tartott a nagykövetség rezidenciáján.⁶ Közvetítette Reagan elnök „kitüntető elismerését” a 30 éves fennállását ünneplő Benkó Dixieland Band tagjai számára, vagy Borisz Sztukalinnal, a Szovjetunió budapesti nagykövetével közösen nyitotta meg a budapesti Szovjet Iskola és az Amerikai Nemzetközi Iskola közös, Barátság elnevezésű versenysorozatát a Margitszigeten.⁷ New Yorkban beszédet mondott az Emanuel Alapítvány megnyitó ünnepségén, amely a magyarországi zsidóság kulturális örökségének fenntartását, a magyarországi zsidó műemlékek, temetők helyreállítását kívánta segíteni.⁸

1988 márciusában ő nyitotta meg az Iparművészeti Múzeumban a modern amerikai formatervezést bemutató kiállítást, majd közvetített az amerikai elnök és a Keresztyén Békekonferencia nevű nemzetközi szervezet között.⁹ Részt vett a Budapesten megrendezett szovjet–amerikai geostacionárius műholdakkal kapcsolatos tárgyalások alkalmával a Magyar Posta elnökhelyettese által adott vacsorán, ahol ígéretet tett arra, hogy „a maga módján támogatni fogja a jelenleg embargó alá eső be rendezések megvásárolhatóságát”. Ebben a hónapban több amerikai diplomata és „politikai tiszt” társaságában, nem ismert okból, találkozott, többek között, Csoóri

5 = = Feltehetőleg az amerikai elnöknek a brit parlamentben 1982. június 8-án elhangzott beszédéről van szó. ÁBTL 2.71. III/I. Csoportfőnökség NOIJ 1985. október 25. 209–210/16.

6 = = Koszorúzási ünnepségeket tartottak a felszabadító hősök emlékműveinél. *Népszabadság*, 1987. április 3. 3.; Zbigniew Brzezinski látogatása. *Népszabadság*, 1987. május 15. 5.; Fogadás az Amerikai Egyesült Államok nemzeti ünnepén. *Népszabadság*, 1987. július 4. 5.

7 = = Czippán György: Villanófényben: Benkó tanár úr. *Népszabadság*, 1987. október 14. 6.; Sport és barátság, 1987. október 17. 24.

8 = = Emanuel Alapítvány New Yorkban. *Népszabadság*, 1987. november 18. 5.

9 = = Amerikai design-bemutató. *Népszabadság*, 1988. március 22. 8.; A Keresztyén Békekonferencia levele. *Népszabadság*, 1988. március 30. 5.

Sándorral és Kodolányi Gyulával a Kárpátia étteremben – tájékoztatta a magyar állambiztonságot egy informátor.¹⁰ Áprilisban a Magyar ENSZ Társaság fórumán tartott előadást az Egyesült Államok ENSZ-politikája és az amerikai–szovjet viszony címmel.¹¹ Júniusban jelen volt John C. Whithead, az amerikai külügyminiszter első helyettese, majd William Verity kereskedelmi miniszter magyarországi látogatásának legfontosabb eseményein, illetve az Egyesült Államok Tudományos Akadémiája táplálkozástudományi bizottságának Budapesten megtartott éves közgyűlésén, de találkozott a magyar fővárosban tartózkodó Tony Curtis amerikai filmszillaggal is.¹² A második világháborúban elpusztult magyar zsidó áldozatok tiszteletére a Dohány utcai zsinagóga kertjében felállított emlékművének ünnepélyes alapkövetételénél is jelen volt, és az Egyesült Államokba hivatalos látogatásra elutazó Grósz Károly pártfőtitkárt is elkísérte. Még az indulás előtt Palmer a budapesti McDonald's étteremben meghívta a pártfőtitkárt egy hamburgerre, aki ezt a gesztust New York utcáin viszonzta. Grósz Károly egyéb módon is kifejezte köszönetét Palmernek, aki a Külpolitikai Tanács előtt mondott beszédében az alábbiakban jellemezte őt: „Itt szeretném megjegyezni, hogy a magyar–amerikai együttműködés olyannyira kívánatos új irányainak feltárásában jelentős szerepe van az Egyesült Államok nagykövetének, Mark Palmer úrnak, aki kiváló diplomataként magas színvonalon képviseli hazája érdekeit Magyarországon.”¹³ Szeptemberben, immár Budapesten a MALÉV és a Technoimpex vezérigazgatóival találkozott, és közölte velük, hogy az Egyesült Államokban jó visszhangja volt Grósz Károly amerikai útjának, s ennek eredményeként könnyítéseket léptetett életbe a COCOM Bizottság.¹⁴ Októberben az Amerikai Utazási Irodák Szövetségének Budapesten megtartott világkongresszusán

10 = = ÁBTL 2.7.1. III/II-11. Osztály NOIJ 1988. március 15. 45-78/2-52/1988.

11 = = Hírek. *Népszabadság*, 1988. április 29. 7.

12 = = Horváth Gábor: Kedvezően alakulnak hazánk és az Egyesült Államok kapcsolatai. *Népszabadság*, 1988. június 9. 1. és 3.; Hazánkba érkezett az Egyesült Államok kereskedelmi minisztere, 1988. június 13. 4.; Hazánkba érkezett az Egyesült Államok kereskedelmi minisztere. *Népszabadság*, 1988. június 28. 4.; Helyreállítják a Dohány utcai zsinagógát, 1988. június 30. 8.

13 = = Elhelyezték a magyar zsidó mártírok emlékművének alapkövét. *Népszabadság*, 1988. július 4. 8.; Kereszty András: Grósz Károly megérkezett az Egyesült Államokba. *Népszabadság*, 1988. július 20. 1.; Kereszty András: Grósz Károly New Yorkban. *Népszabadság*, 1988. július 25. 3.; Magyarország a reformok útján. Miniszterelnökünk beszéde a Külpolitikai Tanács előtt. *Népszabadság*, 1988. július 26. 3.

14 = = ÁBTL 2.7.1. III/II-11. Osztály NOIJ 1988. szeptember 16. 45-78/2-184/1988. A COCOM (Coordinating Committee for Multilateral Export Controls) listáján szereplő termékeket tilos volt a KGST tagországába exportálni. Mint azt Palmer kifejtette, a listára azért és addig van szükség, amíg szükséges fenntartani a nyugati fejlett katonai technológia minőségi előnyét a keleti blokk és a Szovjetunió mennyiségi katonai fölényének ellensúlyozására. Mark Palmer: Amerikai és nyugati politika – új cselekvési lehetőségek. I. rész. (Fejezet egy készülő könyvből). *Magyar Hírlap*, 1989. május 27. *Magyar Hírlap Melléklet* 3.

beszél a magyarországi átalakulási folyamatokról és arról, hogy a jövőben még több turistautat kellene szervezni hazánkba, illetve a környező országokba. A szegedi Deák Ferenc Magyar–Angol Kéttanítási Nyelvű Gimnázium névadó ünnepségén is részt vett, mivel az amerikai nagykövetség patronálta az iskolát.¹⁵ Novemberben alakult meg – a szocialista országok közül elsőként Magyarországon – a Nemzetközi Menedzserközpont, Menedzserképző és Üzleti Szaktanácsadó Kft., amivel Palmer régi álma vált valóra: az iskolát több éven keresztül szervezte, azzal a céllal, hogy a piacgazdaságban alkalmazott szakismereteket és módszereket terjessze a magyar menedzserek körében. Ez volt a témája a pár nappal később megrendezett nemzetközi konferenciának is, ahol Palmer a vezetőképzés és a kommunikáció terén létrejövő kelet–nyugati együttműködésről tartott előadást, az új budapesti menedzserközpontra annak szimbólumaként hivatkozott.¹⁶ Decemberben a Magyar Tudományos Akadémia székházában megrendezett nemzetközi judaisztikai tudományos ülészak megnyitóján vett részt.¹⁷

A következő évben is tovább folytatta az amerikai üzleti érdekek képviselését: februárban a General Motors elnökét és alelnökét fogadta Beck Tamás kereskedelmi és Berecz Frigyes ipari miniszter, és a találkozón Palmer is jelen volt.¹⁸ Márciusban az amerikai Külkapcsolatok Tanácsának küldöttsége találkozott Grósz Károly pártfőtitkárral, ahol David Rockefeller bejelentette, hogy a kelet-európai országok közül most elsőként Magyarországon egy amerikai–magyar–osztrák bankkorzorciumot hoznak létre: ezen az eseményen Mark Palmer szintén ott volt.¹⁹ Arra is jutott ideje, hogy meglátogassa a januárban megalakult magyar–amerikai vegyes vállalatot, a Csepel Schwinn Kerékpárgyárat.²⁰ Az aktivitása a határokon kívülről is feltűnő volt, a francia *Le Monde* című lap „csipkelődő” beszámolójában szemléletes képet rajzolt nemcsak a budapesti amerikai nagykövet március 15-i ünnepen való részvételéről, de általában a magyarországi belpolitikai szerepléseiről is: „Egy váratlan személyiség foglal el mind aktívabb helyet a magyar politikai életben: az USA budapesti nagykövete, Mark Palmer, aki e napokban, különösen a válságos pillanatok-

15 == Megnyílt az ASTA-világkongresszus. *Népszabadság*, 1988. október 25. 1.; Deák Ferenc Gimnázium Szegeden. *Népszabadság*, 1988. október 27. 9.

16 == Hámor Szilvia: Menedzseriskola a hegyen. *Népszabadság*, 1989. április 22. 8.; Nemzetközi menedzserközpont vegyesvállalati formában. *Népszabadság*, 1988. november 2. 4.; L.I.P.: Hasznos eszmecsere a Bécs-Budapest PR-konferencián. *Népszabadság*, 1988. november 10. 8.

17 == Judaisztikai tudományos ülészak kezdődött Budapesten. *Népszabadság*, 1988. december 14. 9.

18 == Hírek. *Népszabadság*, 1989. február 24. 8.

19 == H.G. – S. P.: Politikánk a nemzet érdekeiből indul ki. *Népszabadság*, 1989. március 7. 1–3.

20 == ÁBTL 2.7.1. BRFK III/A alosztály NOIJ 1989. március 7. 45-78/8-41/1989.

ban, mindenütt jelen van, a hivatalos magyar híradásokban.”²¹ Nemcsak a politikai, üzleti eseményeken, hanem kulturális rendezvényeken is megjelent, így a Budapesti Tavasz Fesztivál keretében a *Mesterrajzok New Yorkból* című, a Szépművészeti Múzeumban megrendezett kiállítást is ő nyitotta meg.²²

A *Newsweek* című lapnak adott interjúját a *Népszabadság* is szemlélte: ez volt az első alkalom, hogy a szélesebb magyar nyilvánosság is megismerkedhetett céljával, törekvéseivel. Arra a kérdésre, hogy „halott-e a kommunizmus?”, Palmer kifejtette, hogy mint ideológia eltűnőfélben van, de mint intézmény még jelen van, és most arról folyik a vita, hogy hol kell meghúzni a határt a szociáldemokrácia és a demokratikus szocializmus között, másképp fogalmazva: a politikai és a gazdasági irányításért vívott harc még nem dőlt el. „Mi lehet a Nyugat szerepe?” – szöveg a következő kérdés, amelyre Palmer azt a határozott választ adta, hogy minél több hidat kell verni a kelet–nyugati megosztottság fölé, hogy a vasfüggöny elveszítse értelmét, de hangsúlyozta, hogy nem szabad differenciálatlanul, óriási összegeket pumpálni ezekbe az országokba, mert az kontraproduktív lenne, épp a reformok ösztönzését gyengítené. A „gazdasági jutalmazást” össze kell kötni a politikai változásokkal, vagyis meg kell követelni a teljesítményt. A két reformer ország, Magyarország és Lengyelország esetében a hitelnújtást meg lehet próbálni, de csak konkrét célok elérése, a bürokrácia csökkentése vagy a piaci mechanizmusok elősegítése érdekében. Fontosnak tartotta az új politikai ellenzéki csoportok segítségét, hogy „megtanulják a politizálást”.²³ A *Népszabadság* tudósított arról is, hogy az *International Herald Tribune* terjedelmes cikkben számolt be Soros György alapítványáról, s ennek kapcsán a budapesti amerikai nagykövetet is megkérdezték annak jelentőségével kapcsolatban: „Ha választanom kellene, mit zárjak be, az alapítványt, vagy a nagykövetséget, a nagykövetséget csuknám be.”²⁴

Áprilisban még több, a magyar–amerikai üzleti kapcsolatok elmélyítését segítő rendezvényen vállalt szerepet: meglátogatta az Investcenter Hungary Külföldi Beruházásokat Ösztönző Irodát, s felajánlotta segítségét, hogy felgyorsuljon Magyarországon a külföldi tőke bevonása, illetve – George Bush amerikai elnök magyarországi látogatásának előkészítése alkalmával tett washingtoni útja során – a PBS tévétársaság részére készített műsorban „gazdasági hírverést” folytatott, és felhívta az amerikai üzletemberek figyelmét a magyarországi beruházások létesítésére,

21 == Világszerte élénk figyelemmel kísérte a sajtó a magyarországi megemlékezéseket. *Népszabadság*, 1989. március 17. 2.

22 == Megnyílt a Budapesti Tavasz Fesztivál. *Népszabadság*, 1989. március 18. 4.

23 == A világsajtóból. *Newsweek*: Betöltve a kommunista vákuumot. *Népszabadság*, 1989. április 1. 2.

24 == Gazdagság Magyarországnak: egy amerikai bevándorló receptje a változásra. *Népszabadság*, 1989. április 2. 2.

üzleti kapcsolatok kialakítására.²⁵ Előfordult persze az is, hogy kissé messzire mérészkedett a kijelentéseivel, így az MSZMP Politikai Bizottságának május 2-i ülésén is elhangzott, hogy Palmer *Magyar Nemzet*ben tett április végi nyilatkozatát sokan a magyar belügyekbe való beavatkozásnak értelmezik.²⁶ Ebben az interjújában az amerikai nagykövet arra figyelmeztetett, hogy a „fundamentalisták” – a 700 ezerből 200 ezer párttag, valamint a 60 ezres munkásőrség és „baráti köre”, összesen mintegy 90 ezer ember – még nagy veszélyt jelenthetnek a magyarországi reformfolyamatokra.²⁷

Május 1-jén a népligeti Planetáriumban találkozott a nyugati szociáldemokrata pártok képviselőivel, tárgyalt néhány alternatív szervezet vezetőjével, valamint a külföldi sajtó tagjaival.²⁸ Ebben a hónapban a követség rezidenciáján ebéden látta vendégül a Liberális Internacionálé vezetőit, akik találkoztak a Szabad Demokraták Szövetsége (szdsz), a Független Kisgazdapárt, a Fiatal Demokraták Szövetsége (Fidesz), a Szociáldemokrata Párt, a Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete (TDDSZ), valamint a Magyar Demokrata Fórum (MDF) vezető politikausaival.²⁹ A DEC amerikai elektronikai konszern és a magyar Számalk közötti kapcsolatfelvételt is támogatta, amikor az amerikai követségen rendezett fogadásra mindkét vállalat vezetőit meghívta.³⁰ Palmer nemcsak az üzleti életben közvetített a magyar és az amerikai felek között, hanem a magyar belpolitikai eseményeket is egyre élénkebb figyelemmel kísérte. Egy ügynökjelentés arról számolt be, hogy Palmer látogatást tett az MDF Ó utcai központjában, ahol állítólag kifejtette, hogy minél előbb előrehozott választásokat kellene tartani, egyúttal figyelmeztette a hallgatóságát, hogy Magyarország egy szalmaszálla kapaszkodik, a fizetéseképtelenség réme fenyegeti, ezért olyan kormányra lenne szüksége, amely a reformfolyamatokat és a többpártrendszert is támogatja. Ebben az esetben a nyugati világ minden biztonnyal Magyarország segítségére sietne, s így elkerülhetővé válna a katasztrófa.³¹ Szintén hálózati jelentésből értesült a magyar állambiztonság arról, hogy a Fidesz tárgyalásokat folytatott az amerikai nagykövettel a párt pénzügyi támogatása és fénymásoló berendezések beszerzése ügyében. Ugyanakkor a Kisgazdapárt Országos

25 == Vegyes vállalkozások bővítése. *Népszabadság*, 1989. április 15. 4.; Magyarország jó üzleti partner. Palmer nagykövet washingtoni tévényilatkozata. *Népszabadság*, 1989. április 27. 3.

26 == MNL OL M-KS 288. f. 5/1063. ó. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1989. május 2-i üléséről. Köszönöm Révész Bélának, hogy a dokumentumra felhívta a figyelmemet.

27 == Palmer nyugati segítséget sürget a magyarországi változásokhoz. *Magyar Nemzet*, 1989. április 24. 2.

28 == ÁBTL 2.71. BRFK III/A alosztály NOIJ 1989. május 2. 45-78/8-72/1989.

29 == ÁBTL 2.71. BRFK III/A alosztály NOIJ 1989. május 10. 45-78/8-76/1989.

30 == ÁBTL 2.71. III/II-11. Osztály NOIJ 1989. május 16. 45-78/2-93/1989.

31 == ÁBTL 2.71. BRFK III/A alosztály NOIJ 1989. május 29. 45-78/8-88/1989.

Nagyválasztmánya vezetőségválasztó gyűlésén Bába Iván állítólag azért nem kapott jelölést, mert szoros kapcsolatot tartott fenn Mark Palmerrel, ami a párt tagsága szerint veszélyeztette a párt függetlenségét, mert féltő volt, hogy Bába „kiszolgáltatná” az FKgP-t az amerikai érdekeknek.³²

Palmer a Nagy Imre és mártírtársai újratemetésére érkező amerikaiak ügyeinek intézésére kérte fel Charles Gati professzort.³³ A nagykövet természetesen a június 16-án megtartott gyászszertartáson is részt vett, és a Történelmi Igazságtétel Bizottság (TIB) Corvin közben tartott rendezvényén is megjelent, de a temetőbe már nem ment ki.³⁴ A temetés előkészítésére alakult állambiztonsági operatív bizottság már a temetés előtti napokban értesült arról, hogy Palmer a többi diplomáciai testülethez hasonlóan kap meghívót az eseményre, sőt azt is, hogy a temetőben viszont nem fog megjelenni. A bizottság ülésén az is szóba került, hogy az Egyesült Államok hírszerzésének magyarországi vezetője, Donald Bowman Kursch kiszivárogtatta a magyar állambiztonság egyik kapcsolatának, hogy amennyiben a rendőrség a temetés alkalmával fellép az alternatív szervezetekkel szemben, akkor Bush elnök nem látogat Magyarországra.³⁵ George Bush amerikai elnök júliusi lengyelországi és magyarországi látogatását nagy várakozás előzte meg, annak előkészítésében pedig nagykövetségként Mark Palmer is rendkívüli agilitással vett részt.

Még mielőtt erre sor került volna, Palmer két alkalommal is meglátogatta az Ellenzéki Kerekasztalt. Először 1989. június 15-én, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán. A nagykövet fontosnak tartotta, hogy személyes jelenlétével „bátorítsa” az ellenzéki szervezetek vezetőit, emellett részletesen ismertette Bush elnök várható budapesti programját. Ismét felhívta a figyelmet a magyar–amerikai gazdasági kapcsolatok élénkítésének fontosságára, és felajánlotta az együttműködést a Magyarországot sújtó adósságállomány rendezésében, illetve kiosztott jó néhány meghívót az amerikai elnök budapesti programjára. Második alkalommal, ekkor már a Parlament épületében, elsősorban az ellenzék gazdaságpolitikai terveiről, elképzeléseiről próbált informálódni.³⁶

32 == ÁBTL 2.71. BRFK III/A osztály NOIJ 1989. június 8. 45-78/8-96/1989.

33 == ÁBTL 2.71. III/II-11. Osztály NOIJ 1989. május 16. 45-78/2-93/1989.

34 == ÁBTL 2.71. BRFK III/A osztály NOIJ 1989. június 19. 45-78/8-103/1989.

35 == ÁBTL 1.12.2. IX/1-391/II-50/VI/4/1/1989. június 16. Emlékeztető a Nagy Imre és társai temetésének előkészítésére alakult állambiztonsági operatív bizottság 1989. június 12-i üléséről. Kursch 1971 és 1975 között az Egyesült Államok budapesti nagykövetségén volt konzul, illetve kereskedelmi attasé, majd 1987-től ügyvivő.

36 == Bozóki (főszerk.) 1999: 32–39. és 211–224. A magyar állambiztonsági szervek mindkét találkozási ponton készítettek jelentést, ezeket lásd uo. 220–221. Az tudható, hogy a politikai egyeztető tárgyalásokat, az Ellenzéki Kerekasztal üléseit az állambiztonság megfigyelte, az első irat ún. NOIJ-jelentések 1989. március elejéről, az utolsó 1989. szeptember végéről való.

1989. július 11-én háromnapos hivatalos látogatásra Budapestre érkezett George W. Bush, az Amerikai Egyesült Államok elnöke. A látogatás első napján az elnök beszédet mondott a Kossuth téren, ahol a szakadó esőben a mikrofonhoz lépve látványosan eltépte előre megírt szövegét, és szabadon kezdett beszélni. Ezt követően találkozott párt- és állami vezetőkkel, köztük Straub F. Brunóval, az Elnöki Tanács elnökével. Másnap, július 12-én a Vasas pasaréti pályáján futóedzést tartott, majd előadást tartott a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen a hallgatóknak, fiatalokkal találkozott a Várban, Táncsics egykori börtönének épületében.³⁷ A magyar állambiztonság úgy értesült, hogy a Fidesz vezetőségében kisebb zavart okozott, hogy Palmer szerint az elnök kifejezetten diákokkal akar találkozni, nem pedig a Fidesz vezetőivel, így ők (Fodor Gábor, Orbán Viktor, Molnár Péter, Hegedűs István) csak mint az Ellenzéki Kerekasztal egyik tagszervezetének képviselői tudnának az elnökkel beszélgetni. *„Ezért egyértelműen Palmer amerikai nagykövetet hibáztatják, aki többszöri kérésük ellenére határozottan elzárkózott fogadásuk programba iktatásától. Nem tartják kizártnak, hogy merev álláspontját Orbán Viktor június 16-i beszéde okozta.”*³⁸ Egy másik jelentés szerint, amikor Palmer tájékoztatta Fodort, hogy Bush kifejezetten a magyar diáksággal és ifjúsággal kíván találkozni, utóbbi elismerte, hogy a Fidesz vezetőségén belül a többség nem diák, „csak” fiatal. Ennek ellenére Palmer jelezte Fodornak, hogy mondhatja azt, hogy *„Bush a FIDESZ-ekkel találkozott”*.³⁹

A fiatalokkal történt találkozást követően Bush elnök beugrott a Nagyvársárcsarnokba őszibarackot vásárolni, majd az amerikai nagykövetség rezidenciáján Pozsgay Imre államminiszterrel találkozott, amelyet a Vigadóban tartott sajtótájékoztató követett. Ugyanitt találkozott az Ellenzéki Kerekasztalt alkotó pártok vezetőivel. Bush és kísérete július 13-án reggel távozott Magyarországról. A repülőtérre vezető úton megálltak Raoul Wallenberg szobránál, ahol az elnök főhajtással tisztelgett a több ezer magyar zsidó életét megmentő svéd diplomata szobra előtt. A repülőtéren elmondott búcsúbeszédében az elnök köszönetet mondott a szívélyes vendéglátásért.⁴⁰

A mindkét fél által sikeresnek minősített elnöki vizit ellenére Palmer megítélése ellentmondásos volt: a pártvezetés egyrészt – elsősorban gazdasági okokból – minél jobb kapcsolatok kialakítására törekedett az amerikai féllel, amihez szükség volt a nagykövetre, másrészt Palmer „túlzott” jelenléte a magyar belpolitikában ellenérzéseket szült a magyar vezetőkben. A Politikai Intéző Bizottság 1989. szeptemberi ülésére benyújtott előterjesztésében Szokai Imre, a KB Nemzetközi Pártkap-

37 = = *Magyar Nemzet*, 1989. július 12. 1–2., 1989. július 13. 1–3.

38 = = ÁBTL 2.71. III/III-7. Osztály NOIJ 1989. július 4. 45-78/3-128/1989.

39 = = ÁBTL 2.71. BRFK III/A alosztály NOIJ 1989. július 5. 45-78/8-115/1989.

40 = = *Magyar Nemzet*, 1989. július 12. 1–2., 1989. július 13. 1–3.

csolatok Osztályának helyettes vezetője kifejtette: „*A szóban forgó nyugat-európai politikai erők azt is kifejezésre juttatták, hogy nem kívánnak az MSZMP rovására beavatkozni a magyar belső folyamatokba. Appleyard budapesti brit nagykövet – más nyugat-európai kollégájának a megbízásából is – józan, kiegyensúlyozott politizálásra intette a magyar ellenzékét. Ezzel a magatartással ellentétes Mark Palmernek, az Egyesült Államok budapesti nagykövetének és munkatársainak tevékenysége. Palmer gyakran megjelenik ellenzéki rendezvényeken, bizonyos ellenzéki köröket rendszeresen pénzel, s tanácsokkal látja el őket arra nézve, hogy a választási küzdelemben milyen taktikát alkalmazzanak az MSZMP jelöltjeivel szemben. Palmernek a diplomáciai státusszal összeegyeztethetetlen tevékenységét több nyugat-európai nagykövet kifogásolta hivatalos magyar partnerei előtt.*” Ezért javasolta, hogy „*a Politikai Intéző Bizottság értsen egyet azzal, hogy a Külügyminisztérium diplomáciai úton észrevételezze Mark Palmernek a magyar belpolitikában való túlzott jelenlétét*”.⁴¹

A fenti bírálat azonban nem érte el célját, Palmer tovább folytatta eredményes kapcsolatépítő tevékenységét: 1989 októberének elején a magyar és az amerikai kormány közötti tudományos, műszaki együttműködési egyezményt írta alá, majd a Magyar Gazdasági Kamara észak-alföldi bizottságának meghívására Debrecenben tartott előadást, de egyúttal időt szakított arra is, hogy debreceni ellenzéki szervezetek vezetőivel találkozzon, majd egy nappal később részt vett Harry Hill Bandholtz tábornok szobrának megkoszorúzásán.⁴² 1989. október 8-án sugározta a CNN televízió a magyarországi változásokról Mark Palmerrel folytatott beszélgetést, amelyben a Magyar Szocialista Párt (MSZP) megalakulását pozitív színben tüntette fel.⁴³ Részt vett az Estée Lauder kozmetikai cég budapesti butikjának megnyitóján, majd – magyarországi tevékenységéért – november elején átvehette a Márton Áron Emlékérmét.⁴⁴ November 19-én a *The New York Times* közölte a Palmerrel Budapesten készített hosszabb riportját, amelyben az amerikai nagykövet megerősítette, hogy a fejlődések iránya a demokrácia és a piacgazdaság kiépítése felé tart, de még nagyon sok kérdés nem dőlt el.⁴⁵ December elején – a kelet-közép-európai tér-ségben elsőként – Budapesten megnyílt az Amerikai Kereskedelmi Kamara, s a meg-

41 == MNL OL M-KS 288. f. 5/1078. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Intéző Bizottság 1989. szeptember 19-i üléséről. Köszönöm Révész Bélának, hogy a dokumentumra felhívta a figyelmemet.

42 == Közélet, *Népszabadság*, 1989. október 5. 4.; 1989. október 6. 4.; Koszorúzás a Bandholtz-szobornál. *Népszabadság*, 1989. október 7. 15.

43 == Mark Palmer Debrecenben. *Népszabadság*, 1989. október 6. 4.; Szociáldemokrácia irányú váltás. *Népszabadság*, 1989. október 9. 8.

44 == G. Zs.: Lauder-butik Budapesten. *Népszabadság*, 1989. október 18. 5.; A Bethlen Alapítvány díjai. *Népszabadság*, 1989. november 2. 10.

45 == Az amerikai törvényhozás megszavazta a segílyt Budapestnek és Varsónak. *Népszabadság*, 1989. november 20. 3.

nyitó ülésen természetesen Palmer is jelen volt.⁴⁶ Az SZDSZ ügyvivőjével, Haraszti Miklóssal gazdasági kérdésekről tárgyalt, majd pár nap múlva az Ipari Szövetkezetek Országos Tanácsának ülésén vett részt.⁴⁷

= = = Randevű a titkosszolgálat főnökével

Palmer a nyilvános szereplésin túl „titkos” munkát is végzett, és nemcsak az ellenzéki pártok képviselőivel, hanem a pártállam, illetve az állambiztonság vezetőivel is több alkalommal – szigorúan bizalmas keretek között – találkozott. Saját kezdeményezésére március elsején Fejtő György KB-titkárral folytatott megbeszélést, amire a KB Nemzetközi Pártkapcsolatok Osztálya által készített szigorúan titkos feljegyzés szerint Palmer egy húszpontos „ötletcsomaggal” érkezett, amely az amerikai cégek magyarországi üzleti lehetőségeit taglalta. Palmer példának említette a General Motors elnökének és Beck Tamás kereskedelmi és Berecz Frigyes ipari miniszternek a „jó hangulatú” találkozóját, amelyen ő is jelen volt,⁴⁸ ugyanakkor megjegyezte, hogy a Mogúrt képviselőjével folytatott tárgyalás alatt végig azt érezte, mintha a vállalat nem is a magyar érdekeket képviselte volna, csekély érdeklődést tanúsítottak az üzleti lehetőség iránt.⁴⁹ Március 14-én a Munkásörtség Országos Parancsnokságán tett bemutatkozó látogatást, ismét saját kérésére, és bár az erről készített feljegyzés nem volt titkos, Palmer tájékozódó kérdései a lényegre tapintottak. A nagykövet kíváncsi volt, hogy volt-e tavaly október 23-ára elrendelve készenlét, illetve az ez évi március 15-i ünnepségen lesz-e, vagy hogy a munkásörsök hol tárolják a szolgálati fegyvereiket.⁵⁰ Erről a találkozójáról a rövid hírek között a sajtó is beszámolt.⁵¹ Áprilisban Demcsák Lajos, az MSZMP KB Nemzetközi Pártkapcsolatok Osztálya funkcionáriusa fogadta Donald Kurscht, az amerikai nagykövetség tanácsosát, aki biztonságpolitikai kérdéseket kívánt megbeszélni. Kursch javasolta a terrorizmus elleni közös fellépést, de egyúttal arról is panaszkodott, hogy nagyon nehézkes a magyar Külügyminisztériumon keresztül egyeztetni ezekben a kérdésekben, ezért szeretnének a Belügyminisztérium vezetőivel közvetlen kapcsolatot kiépíteni. Kursch szerint Palmer nagykövet már e találkozó előtt hetekkel kért idő-

46 == Amerikai Kereskedelmi Kamara Budapesten. *Népszabadság*, 1989. december 1. 4.

47 == Pogonyi Lajos: Miről tárgyalt Mark Palmer a szabaddemokratákkal? *Népszabadság*, 1989. december 1. 5.; Események sorokban. *Népszabadság*, 1989. december 8. 4.

48 == Hírek, *Népszabadság*, 1989. február 24. 8.

49 == MNL OL M-KS 288. f. 32/1989/10. ó. e. 691. d. NPO/00/1989. Feljegyzés Mark Palmer amerikai nagykövet Fejtő elvtársnál tett látogatásáról, 1989. március 2. A Mogúrt a Magyar Országos Gépkocsi Üzemi Rt. külkereskedelmi vállalat rövidítése volt.

50 == MNL OL M-KS 288. f. 32/1989/10. ó. e. 4-151-09/1989. Feljegyzés Mark Palmer úr, az Amerikai Egyesült Államok budapesti nagykövete és a kíséretében lévő Francisco Gonzalez úr – politikai ügyekkel foglalkozó – követségi másodtitkár és a Munkásörtség vezetői között megtartott találkozó főbb tapasztalatairól, 1989. március 16.

51 == Közélet. *Népszabadság*, 1989. március 15. 4.

pontot Horváth István belügyminisztertől, de választ még mindig nem kapott. Az MSZMP KB Nemzetközi Pártkapcsolatok Osztálya által készített szigorúan titkos feljegyzés szerint Demcsák szokatlannak minősítette a „megközelítés módját” és magát a kérést is, de megjegyezte, hogy esetleg ez a „privilegizált kapcsolat” még a párt előnyére is válhat, és ezért megfontolásra javasolta az amerikai nagykövetség kérését.⁵² Ismereteink szerint a magyar belügyminiszter és Palmer személyesen sosem találkoztak, de talán ennek a kérésnek a későbbi hozadéka lehetett a Pallagi Ferencsel létrejött találkozó. (Még májusban Iványi Pál, a KB-titkára is fogadta Palmert, akivel gazdasági, pénzügyi kérdéseket egyeztetett, szintén szigorúan bizalmas keretek között.⁵³)

Az alább közölt dokumentum Mark Palmernek és Pallagi Ferencnek, a Belügyminisztérium miniszterhelyettesének a találkozójáról fennmaradt háromoldalas feljegyzés, amelyben a magyar állambiztonság jövőbeli átalakítása is szóba került. A találkozóról a Belügyminisztérium Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkársága (АВМНТ) titkárságvezetője, Sillai Árpád rendőr ezredes készített titkos minősítésű feljegyzést. Itt jelzem, hogy az alább publikált dokumentum a ВМ „szemüvegén” keresztül láttatja és értelmezi az iratban szereplő eseményeket, ezért érdemes erős forráskritikai attitűddel olvasni a feljegyzésben foglaltakat. A találkozóra a harmadik magyar köztársaság kikiáltását követő napon, 1989. október 24-én került sor. Az időpont nem lehetett véletlen: az állambiztonság jövőbeli szerepét, helyét 1989 nyarán, kora őszén a különböző politikai oldalak még különféleképpen látták: az MSZMP és az ún. harmadik oldal az állam biztonságának védelmét a rendőrségre bízta volna, míg az Ellenzéki Kerekasztal a Minisztertanácsnak alárendelt külön intézmény létrehozását szorgalmazta. Végül az ЕКА középszintű politikai egyeztető bizottságának szeptember 15-i ülésén született kompromisszumos döntés, amelynek értelmében a titkosszolgálatok kérdését egy, a jövőben megalkotandó törvényben tervezték szabályozni.⁵⁴ A jogi szabályozatlanság, a képlékeny és bizonytalan keretek, valamint a nyár eleji személycsere, azaz a III/III. főcsoportfőnök, Harangozó Szilveszter leváltása és Pallagi Ferenc rendőr vezérőrnagy 1989. május 1-jei kinevezése miatt az állambiztonság szervei és vezetői elbizonytalanodtak. Ebben a politikai kontextusban az amerikai nagykövet kérte, hogy meglátogathassa hivatalában a nemrég kinevezett titkosszolgálati főnököt, Pallagi Ferencet. Palmer arra hivatkozott, hogy nemrég az Egyesült Államok moszkvai nagykövete, Jack Matlock is lehetőséget kapott a KGB elnökségénél történő vizitre.

52 == MNL OL M-KS 288. f. 32/1989/10. ó. e. NPO/00/216. Feljegyzés Kótai Géza elvtárs részére, 1989. április 19.

53 == MNL OL M-KS 288. f. 32/1989/10. ó. e. KG/155/1989. Feljegyzés Mark Palmer nagykövet látogatásáról, 1989. május 25.

54 == Révész, 2000: 427.

Pallagi Ferenc 1959-től szolgált a politikai rendőrségen, kezdetben operatív technikai területen, majd az Újpesti Dózsa KISZ-titkára, később elnöke volt. Az MSZMP KB Politikai Főiskolájának elvégzése után, 1971-től az MSZMP BM Bizottságán dolgozott, 1975 és 1977 között a minisztérium párttitkára volt. Ezután a BM III/v. (Operatív Technikai) Csoportfőnökség helyettes vezetőjének, 1978-ban csoportfőnöknek nevezték ki, 1985-től pedig (rendőr vezérőrnagy rendfokozattal) az egész magyar állambiztonsági szerv, a III. Főcsoportfőnökség vezetőjének függetlenített 1. helyettese volt.⁵⁵ Nem sokkal a májusi főcsoportfőnöki kinevezését követően letett az asztalra egy javaslatcsomagot, amely már a „nemzetbiztonsági szolgálat tartalmi és strukturális korszerűsítésére” vonatkozó feladatokat tartalmazta. Ebben Pallagi egy „modellváltás értékű koncepció” kialakítása mellett érvelt, a szolgálat tevékenységének fő irányát az eddigi „ellenségkép-doktrína” helyett az alkotmányos rend védelmében jelölte meg, amely során nemzeti érdekeket, célokat kell követni, emellett új szervezeti struktúrát is felvázolt.⁵⁶ A június végi miniszteri értekezleten a belügy és az ellenzéki szervezetek új viszonyának kidolgozása került terítékre, ennek kapcsán Pallagi egy nappal később a *Magyar Nemzet* újságírójának adott helyzetértékelő interjújában beszélt az állambiztonság aktuális helyzetéről.⁵⁷ Ez az „újragondolt” koncepció került terítékre a Nemzeti Kerekasztal illetékes munkabizottságának 1989. szeptember 6-i ülésén⁵⁸ is, amelyen a főcsoportfőnök kifejtette, hogy az alá tartozó szervezet egyik feladata, hogy a „jogállamiság megteremtéséből kivegy a részét”, és egyúttal jelezte, hogy az állambiztonság pártirányítása 1988 decemberében megszűnt.⁵⁹ A munkabizottsági jegyzőkönyv lehet, hogy nem pontosan rögzítette Pallagi szavait, de ha a főcsoportfőnök valóban a jogállam megteremtésének igényével lépett fel, akkor az egyfajta szereptévesztésről árulkodik. A titkosszolgálatok feladata egy jogállamban annak védelme, nem pedig kiépítése az a jogalkotó feladata.⁶⁰ A továbbiakban Pallagi a legfontosabb szakmai feladatnak a felderítést és a megelőzést nevezte meg a terrorelhárítás, illetve a belső alkotmányos rend

55 == ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 14816. Pallagi Ferenc. Bővebben: Állambiztonsági archontológia (ÁBTL). https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:12279,ELETRAJZ

56 == ÁBTL 1.11.1. 45-96/89. Pallagi Ferenc miniszterhelyettes: A nemzetbiztonsági szolgálat tartalma és strukturális korszerűsítésére vonatkozó feladatok, 1989. június 14.

57 == Nyilvános titkosszolgálatok? *Magyar Nemzet*, 1989. június 26. 5. Bővebben: Révész, 2000: 438. és 468.

58 == Az I/6. számot viselő munkabizottságról bővebben: Révész, 2000: 427.

59 == Ez annyi pontosításra szorul, hogy ugyan az MSZMP KB 1988. december 15-i ülésén a Minisztertanács alá rendelte a fegyveres erőket, de a káderhatáskört csak az 1989. május 8-i határozata helyezte hatályon kívül. Bővebben: Bozóki–Elbert–Kalmár–Révész–Ripp–Ripp (szerk.), 2000: 659–667., valamint lásd a hivatkozott kötet 14. sz. lábjegyzetét.

60 == Uo. 663.

biztosítása érdekében. A főcsoportfőnök tájékoztatta az ülés résztvevőit a szervezet munkamódszereiről, és elmondta, hogy a jövőben egy pártsemleges titkosszolgálatot képzel el. A titkosszolgálatok működésére vonatkozó új szabályok kidolgozása ekkor – mint fentebb utaltam rá – még elmaradt.⁶¹

Az amerikai nagykövet és a belügyminiszter-helyettes találkozásáról készített feljegyzés szerint Palmer rákérdezett az állambiztonságnak az ellenzékhez való viszonyára, és ekkor Pallagi megnyugtatta a nagykövetet, hogy a nyilvánosság elé lépett szervezetek elleni megfigyeléseket megszüntették. A miniszterhelyettes azonban nem mondott igazat, hiszen – mint az közismert – a magyar titkosszolgálatok az 1989. október 23-i alkotmánymódosítás hatályba lépése után is tovább folytatták, ekkor már alkotmányértő módon, az ellenzéki pártok megfigyelését, ami az 1990 januárjában kirobbant Dunagate-botrányhoz s később Pallagi Ferenc bukásához vezetett.⁶² (Bár Pallagi már szeptember elején az állambiztonság pártirányításának megszűnéséről értekezett, a feljegyzést készítő Sillai Árpád titkárságvezetőben még a régi reflexek működtek: a miniszterhelyettest a dokumentumban továbbra is „elvtárs”-ként szerepeltette.) A közölt dokumentum másik fontos – az amerikai fél által kihangsúlyozott – visszatérő gondolata az önálló magyar nemzeti érdekek képviselésének fontossága egy harmadik fél törekvéseinek feltétel nélküli támogatása helyett, ami egyértelműen a Szovjetunióval szembeni önálló magyar gazdasági, politikai, nemzetbiztonsági érdekek felvállalását jelentette.

Palmer két konkrét kémkedési ügyet is szóba hozott: 1988 augusztusában a Német Szövetségi Köztársaságban őrizetbe vették Clyde Lee Conradot, az amerikai hadsereg volt őrmesterét, akit 1974-ben szervezett be az 1956-ban emigrált Szabó Zoltán, aki a Magyar Néphadsereg Vezérkara 2. Csoportfőnökségének (MNVK/2.), azaz a katonai hírszerzésnek a fedett állományú tisztje volt. Szabó legalizálta magát, és belépett az amerikai hadseregbe, majd 1967-ben kapcsolatba lépett a magyar titkosszolgálattal. Az amerikai hadsereg titkos ügyiratokat kezelő európai irodájában dolgozó Conrad és Szabó egy sor bizalmas dokumentumot loptak el és másoltak le, köztük a NATO haditerveit is, amelyeket a szovjet hírszerzéshez is eljuttattak. A szintén az MNVK/2.-n dolgozó Belovai István alezredes azonban tájékoztatta az amerikai hírszerzést a Conrad-iratokról, ám 1985-ben a magyar elhárítás lebuktatta őt is. Conrad a letartóztatást követően négy évvel később a börtönben halt meg, Szabó 1989-ben feladta magát, míg Belovait 1985-ben életfogytiglani börtönre és vagyonelkobzásra ítélték, 1990-ben kegyelmet kapott, majd az Egyesült Államokba távozott, 2009-ben ott is halt meg. A másik ügy: Edward Lee Howard eredetileg a CIA ügyészeként szolgált, majd 1984-től a KGB Ausztriában dolgozó tagjain

61 == Uo. 663–665.

62 == A Dunagate-botrányról bővebben: Révész, 2011; Házi–Juhász–Pintér–Marschal (szerk.), 2022: 407–435.

keresztül információkat szolgáltatott ki a Szovjetunió részére. 1985 kora őszén Helsinkin keresztül a Szovjetunióba szökött, 2002-ben halt meg Oroszországban.⁶³

A feljegyzést a dokumentumhoz tartozó elosztó szerint az ÁBMHT mellett még kilenc személynek továbbították, akik valamennyien (ekkor még) a III. Főcsoportfőnökség vezetői, illetve az önálló osztályok parancsnokai voltak. Ugyanakkor nehezen hihető, hogy a találkozóról csak a titkosszolgálat tudott volna. Az éppen megszűnőben lévő MSZMP vezető testületi ülései ekkor már nem ültek össze, így a találkozóról csupán informális úton tájékozódhattak, de feltételezem, hogy a kormány és a pártvezetés egy-egy tagja egyéb csatornák útján értesülhetett a megbeszélésről.⁶⁴

= = = Összegzés helyett...

Grósz Károlynak, az MSZMP főtitkárának az utolsó fővárosi pártaktíván a Budapest Sportcsarnokban 1988. november 29-én elhangzott, fehérterror, káoszt, anarchiát vizionáló, fenyegető hangú beszéde után Palmer óva intette a pártvezetőt az elharmarkodott, felelőtlen kijelentésektől és cselekedetektől. Később így emlékezett: „Grósznak erős fenntartásai voltak a többpártrendszerrel és a teljes mértékben magántőkén alapuló vállalkozásokkal szemben. Egyesek arra ösztönözték, hogy alkalmazzon erőt a változások megakadályozása érdekében, de szerencsére az erőszak ösvényét kikerülték, némiképp talán azért is, mert mi személyesen Grósz úrnak és több más, a biztonságért illetékesnek tudomására hoztuk, hogy mi lenne a következménye egy ilyen típusú beavatkozásnak. [...] Kritikus időszakban, ellenzéki vezetők ösztönzésére biztosítottam őt arról, hogy sem őt, sem pedig a hozzá hasonló vezetőket nem fogják bebörtönözni vagy üldözni később.”⁶⁵ Palmer minden elkövetett, hogy az egymással szemben álló feleket megnyugtassa, később maga is úgy nyilatkozott, hogy egyensúlyt próbált tartani a hagyományos diplomáciai kapcsolatok és „a helyzet megkövetelte magatartás” között, és ennek során nem annyira a Washingtonból kapott utasításokra, mint inkább a közvetlen tapasztalataira hagyatkozott, erősen támaszkodva

63 = = Süli, 2019: 451–452.; Kovács, 2015: 36.; Lencsés Károly: Milyen a magyar James Bond? Kémek a közelmúltból. Aki lebuktatta Clyde Lee Conrad őrmestert. *Népszabadság*, 2011. július 6. 6.; Kormányközlés a Conrad-ügyben. *Népszabadság*, 1990. január 24.

64 = = ÁBTL 1.11.1. 45-74/40/1989. Elosztó, BM Miniszterhelyettes, 1989. november 6. A dokumentumot megkapta Bogye János r. altábornagy, a III. Főcsoportfőnökség helyettes vezetője, egyben a III/I. csoportfőnöke, Benkő Ferenc r. ezredes, a III/II. csoportfőnöke, dr. Horváth József r. vezérőrnagy, a III/III. csoportfőnöke, Strényi Ferenc r. vezérőrnagy, a III/IV. csoportfőnöke, Ágoston Tibor r. ezredes, a III/V. csoportfőnöke, dr. Baranyai Béla, a BM III/2. Osztály vezetője, dr. Kiss István r. alezredes, a BM III/3. Osztály vezetője, Sztanojev Miklós r. alezredes, a BM III/4. Osztály vezetője és végül Komjáthy András r. alezredes, a BM III/5. Osztály osztályvezetője. Az MSZMP XIV. Kongresszusán, 1989. október 7-én döntöttek egy új párt (MSZP) megalakításáról.

65 = = Bodzabán–Szalay (szerk.), 1994: 130.

az ellenzéki vezetők véleményére.⁶⁶ Az amerikai nagykövet feltűnően aktív közvetítői szerepet játszott, amivel egyszerre igyekezett megakadályozni az ellentétek elmérgesedését, illetve kihasználni a konfliktusokat az ellenzék támogatására.⁶⁷

Ugyanakkor Palmer magyarországi szerepvállalásakor, kapcsolatrendszerének kialakításakor – kortársi visszaemlékezők szerint – nem volt „pártsemleges”, sokan a liberális eszmerendszert felvállaló SZDSZ támogatójának tartották. Az MDF-es Bíró Zoltán így emlékezett vissza: „*Jött csokornyakkendőben, elegánsan és lezseren, főlénye és bennfentessége biztos tudatában. [...] Az azonban ott is nyilvánvaló lett, hogy Palmer szíve igazán a szabad demokratához húz, ám minket is szeretne támogatni.*”⁶⁸ Az MSZMP KB akkori külügyi titkára, Szűrös Mátyás is úgy látta, hogy az amerikai diplomácia a liberálisokban látta a jövőt: „*Az amerikaiak az SZDSZ-re tettek, a nyugat-európaiak, főleg a németek pedig inkább Antallékra, illetve a népi baloldallal szövetséges MDF-re.*”⁶⁹ Ugyanő másutt pedig így fogalmazott: „...[Palmer] *mintha már alapjában véve az ellenzékre, »a választások utáni új helyzetre« építene, tehát nem a mostani parlamentnek, kormánynak és kormányzó párt reformerőinek igyekezne támogatást szerezni.*”⁷⁰ Magyar Bálint viszont úgy vélekedett, hogy az amerikai diplomácia előbb Pozsgayt, majd 1989 végétől inkább Antall Józsefet támogatta.⁷¹

Már 1989 decemberében megjelentek az első híradások Mark Palmer távozásával kapcsolatban, aki januárban sorra meglátogatta a magyarországi ellenzéki vezetőket, a szociáldemokrata Petrasovits Annát, az SZDSZ és a Fidesz vezetőit, január végén Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnököt, majd aznap elhagyta Budapestet.⁷² A nagykövet hirtelen és kényszerűnek tűnő távozása után rögtön megindultak a találgatások. A *The New York Times* cikke szerint leváltása mögött egy Baker amerikai külügyminiszterrel kialakult konfliktust sejtett fel. Palmer nem is igen titkolt célja a budapesti nagyköveti poszt moszkvaira cserélése volt, de ezt az amerikai Külügyminisztériumban nem támogatták, így Palmer elvállalta a Közép-európai Fejlesztési Társaság elnök-vezérigazgatói posztját, ami viszont Baker szerint felvetet-

66 == „Nem Washingtonra hallgattunk.” Hatszemközt Mark Palmerrel, az USA egykori budapesti nagykövetével. Az interjút készítette: László Ágnes és Szakonyi Péter. *Magyar Hírlap*, 1999. július 17. 5.

67 == Ripp, 2006: 298.

68 == Bíró, 1993: 29.

69 == Bodzabán–Szalay (szerk.), 1994: 126.

70 == MNL OL M-KS 288. f. 32/1989/10. ő. e. KÜM/1989/II/2/1. dok. Feljegyzés Nyers Rezső, Németh Miklós és Horn Gyularészére, 1989. szeptember 25.

71 == Bodzabán–Szalay (szerk.), 1994: 126.

72 == Jövőre új amerikai nagykövet Budapesten. *Népszabadság*, 1989. december 19. 2.; Közélet. *Népszabadság*, 1990. január 9. 4.; Távirati stílusban. *Népszabadság*, 1990. január 27. 2.; Röviden. *Népszabadság*, 1990. január 30. 5.; Röviden. *Népszabadság*, 1990. január 31. 4.; Közélet. *Népszabadság*, 1990. február 1. 5.

te az összeférhetetlenség látszatát, ezért kellett oly hirtelen távoznia budapesti állomáshelyéről.⁷³

Az iratot teljes egészében közlöm, a szöveg megértését segítő magyarázatokat lábjegyzetben helyeztem el. A közölt szöveget a mai központosítás szerint alakítottam, a nyilvánvaló gépelési hibákat, elütéseket javítottam.

= = = Dokumentum

Feljegyzés Mark Palmer budapesti amerikai nagykövet és Pallagi Ferenc miniszterhelyettes találkozájáról, 1989. október 24.

BELÜGYMINISZTERIUM
ÁLLAMBIZTONSÁGI MINISZTERHELYETTESI
TITKÁRSÁG
45-74/40/89.

TITKOS!
(selejtezésig!)

Tárgy: Az Amerikai Egyesült Államok budapesti nagykövetének látogatásáról

FELJEGYZÉS

Mark Palmer Úr, az Amerikai Egyesült Államok budapesti Nagykövete kérte, tegyék lehetővé számára, hogy Kursch nagykövetségi tanácsossal⁷⁴ látogatást tehessen Pallagi Ferenc miniszterhelyettesnél, az állambiztonsági szolgálatok vezetőjénél. Palmer Úr a találkozóra szóló kérelmét arra alapozta, hogy a közelmúltban tett látogatást az USA moszkvai Nagykövete a KGB elnökségénél és Ő sem kívánt elmaradni e lehetőségétől.⁷⁵ A találkozóra 1989. október 24-én 12.00 h-kor került sor.

A kölcsönös bemutatkozást és köszöntéseket követően Miniszterhelyettes elvtárs tájékoztatást adott az állambiztonsági szolgálat jelenlegi társadalmi-politikai változásokkal összhangban álló helyzetéről, a jogállamiság irányába való átmenet érdekében folyó munkáról, annak eredményéről és a nehézségeiről, problémáiról. Hangsúlyozta, a szolgálat munkájához nélkülözhetetlen jogi, törvényi szabályozás fontosságát, a jogszilárdság szükségességét. Kinyilvánította, hogy bár a törvényi szabályozás még nem történt meg, a szolgálat már ezen követelmények jegyében dolgozik.

A tájékoztatót a vendégek nagy figyelemmel hallgatták, az elhangzottakról, a nyíltan felvetett gondjainkról, nehézségeinkről, az átmenet sokoldalú konfliktus-

73 == Amerikai lapok Palmer budapesti nagykövet lemondásáról. *Népszabadság*, 1990. január 29. 3.

74 == Donald Bowman Kursch rövid életrajzát lásd a 35. sz. lábjegyzetben.

75 == Az Egyesült Államok moszkvai nagykövete 1987 és 1991 között Jack Foust Matlock, míg a KGB vezetője 1988 és 1991 között Vlagyimir Alekszandrovics Krjuckov volt.

helyzeteiről adott értékeléssel Palmer Úr egyetértett és hangsúlyozta, hogy ilyen történelmi helyzetekben a higgadságra, türelemre nagy szükség van. Kinyilvánította, hogy a Magyarországon kialakult új helyzet véleménye szerint utat nyit az együttműködés szélesítéséhez, új területeinek feltárásához. Megállapította, hogy nagyon kedvező tapasztalatokat szereztek a magyar állambiztonsági szolgálat munkájáról Bush elnök látogatása során, és hálásak amiért feladatainkat ilyen szakszerűen és jól oldottuk meg.

Felvetette a terrorizmus veszélyét, az ellene való küzdelem szélesítését. Felajánlotta segítségüket az információk biztosítása és a terrortevékenység elleni titkosszolgálati gyakorlati kiképzés területén is. Ennek érdekében hajlandók Washingtonban fogadni a terrorellenes részlegünk vezetőjét vagy munkatársát, és a szükséges ismeretekkel ellátni. Hozzátette, hogy erre azért is lát lehetőséget, mert a szovjetekkel is alakulóban van egy ilyen kapcsolat, és az együttműködési készséget ők is kinyilvánították.⁷⁶

A miniszterhelyettes elvtárs kinyilvánította, hogy szolgálatunk döntő feladata, a Magyar Köztársaság külső és belső biztonságának garantálása, a nemzeti érdekeink, szuverenitásunk védelme. Jelezte, hogy ennek a tevékenységnek szorosan kell illeszkednie a vsz⁷⁷ szövetségi rendszer, az európai biztonság és a nemzetközi enyhülés követelményeihez. Ezért egyetértett az eddigi Interpol-rendszeren túli lehetőséggel.⁷⁸

Ezt követően kötetlenebb formában folyt a beszélgetés. Palmer új árnyalt formában hangot adott azon nézetének, hogy minden országnál természetes a titkosszolgálati szervezet létezése és tevékenysége. Megítélése szerint, ha ezek a szolgálatok a nemzeti érdekeket képviselik és amit csinálnak, saját maguknak csinálják – telje-

76 = = Palmer nem tudhatta, de 1989. március 1-jén kezdte meg munkáját a kémelhárítás keretein belül felállított terrorellhárítási részleg (BM III/II-13. Osztály). A két alosztállyal működő osztályon 31 hivatásos tiszt és öt polgári alkalmazott teljesített szolgálatot. ÁBTL 1.11.1. 40-13-242/1989. Benkő Ferenc rendőr ezredes oszportfőnök javaslata, 1989. február 16.

77 = = A Varsói Szerződés a közép- és kelet európai szocialista országok védelmi katonai-politikai szervezete volt. 1955-ben Varsóban alapították, és 1991-ben szűnt meg.

78 = = Az Interpol (International Criminal Police Organization) azzal a céllal hoztak létre, hogy segítse a nemzeti rendőrségek munkáját az országokon átívelő bűnözés visszaszorítása érdekében. Az Interpolnak saját nyomozati jogköre nincs, a tagállamok rendőrségeinek munkáját adatszolgáltatással és nyilvántartással segíti. Már egy évvel korábban, 1988 januárjában az Interpol washingtoni irodájának meghívására egy magyar bűnügyi technikus, Kőrösi Antal, a Bűnügyi Technikai Intézet hivatásos állományú vegyésztechnikusát részt vehetett az amerikai kábítószer-ellenes ügynökség, a DEA egy hónapos tanfolyamán. ÁBTL 3.2.5. O-8-389/7. 128. Utasítás a DEA tanfolyamra kiutazó bűnügyi technikus ügyében, 1988. január 7.

sen elfogadható. Ha azonban egy harmadik ország érdekét vállalják fel, akkor már nem ilyen egyszerű a megítélés. (Jelezve a „Conrad” ügyet és a „Howard” ügyet.⁷⁹)

A beszélgetés végén arról kérdezett, milyen a viszonyunk az ellenzéki szervezetekhez.

Pallagi elvtárs részletesen és meggyőzően ismertette a megváltozott körülményeket, melyek nem teszik a szolgálatot érdekeltté a nyilvános keretek között működő alternatív szervezetek ellenőrzésének folytatásában, mert azok már kiléptek a nyilvánosság porondjára. A szolgálat feladata az Alkotmány és a törvények védelme, és illegális szerveződések felderítése, az alkotmányos rend biztosítása.

A beszélgetés végén mindkét fél kifejezésre juttatta véleményét, hogy ez [az] első, de nem az utolsó találkozó volt.⁸⁰ Pallagi elvtárs a terrortémában felajánlott lehetőségeket köszönettel elfogadta és megígérte, hogy a Külügyminisztériumon keresztül kezdeményezi a meghívással kapcsolatos intézkedést.

A találkozón részt vett dr. Sillai Árpád r. ezredes, az Állambiztonsági Miniszterhelyettesi titkárság vezetője és Ivándi [helyesen: Ivádi] Sándor r. ezredes, tolmács.⁸¹

Budapest, 1989. november 2.

Dr. Sillai Árpád r. ezredes
titkárságvezető

Készült: 2 példányban
1 pld. – felterjesztve
1 pld. – irattár

[ÁBTL I.II.I. 45-74/40/89. Dr. Sillai Árpád r. ezredes aláírásával ellátott, géppel írt szöveg. A dokumentum első oldalán az alábbi kézzel írt szöveg olvasható: „Jövőhágyom. Pallagi Ferenc”]

79 == A kémkedési ügyekről lásd a bevezetőt.

80 == Ismereteink szerint újabb találkozóra nem került sor.

81 == Sillai Árpád rendőr ezredes 1987-től volt a BM Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság vezetője 1990-ben történt nyugdíjazásáig. ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 14528. Sillai Árpád. Állambiztonsági archontológia (ÁBTL) https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13:::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:13497,ELETRAJZ. Ivádi Sándor rendőr ezredes 1961 februárjában került a Belügyminisztérium állományába, majd 1965-ben elvégezte az Idegennyelvű Főiskolát. 1978-tól a BM III/4. (Ellenőrzési) Osztályon, majd a hírszerzésnél teljesített szolgálatot, de 1989-ben már ismét a korábbi szolgálati helyén dolgozott. 1990-ben került nyugállományba. ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 14599. Ivádi Sándor.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.11.1. Állambiztonsági miniszterhelyettesi titkárság iratai

1.12.2. Budapesti Rendőr-főkapitányság állambiztonsági szerveinek iratai

2.7.1. Napi Operatív Információs jelentések

2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

BM (Központ) 14528. Sillai Árpád

BM (Központ) 14816. Pallagi Ferenc

BM (Központ) 14599 Ivádi Sándor

3.2.5. Operatív dossziék (O-8-dossziék)

O-8-389/7. Periszkóp. Washingtoni nagykövetség elhárítása

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 288. f. MSZMP központi szervei

5. cs. Politikai Bizottság

32. cs. (Külgügyi Osztály) Nemzetközi Pártkapcsolatok Osztálya

=== Nyomtatásban megjelent források ===

Bozóki (főszerk.), 1999

A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. Dokumentumok.

Második kötet. 1989. június 13. – július 27. Főszerkesztő: Bozóki András.

Szerkesztők: Elbert Márta, Kalmár Melinda, Révész Béla, Ripp Erzsébet,

Ripp Zoltán. Magvető, Budapest.

Bozóki–Elbert–Kalmár–Révész–Ripp–Ripp (szerk.), 2000

A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. Dokumentumok.

Hatodik kötet. *A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások politikai*

munkabizottságainak jegyzőkönyvei. Szerkesztette: Bozóki András–Elbert

Márta–Kalmár Melinda–Révész Béla–Ripp Erzsébet–Ripp Zoltán.

Új Mandátum, Budapest.

Házi–Juhász-Pintér–Marschal (szerk.), 2022

A rendszerváltás mérföldkövei. Források. Szerkesztette: Házi Balázs – Juhász-Pintér

Pál – Marschal Adrienn. Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár,

Budapest.

=== Hivatkozott irodalom ===

Bíró, 1993

Bíró Zoltán: *Elhervadt forradalom*. Püski, Budapest.

Bodzabán–Szalay (szerk.), 1994

A puha diktatúrától a kemény demokráciáig. Szerkesztette: Bodzabán István – Szalay Antal. Pelikán, Budapest.

Kovács, 2015

Kovács Krisztián: Az amerikai katonai elhárítás külföldön végzett műveleti tevékenységének sajátosságai a Conrad kémügy tükrében.
Szakmai Szemle, 1. sz. 35–64.

Révész, 2000

Révész Béla: Az Ellenzéki Kerekasztal és az állambiztonsági szervek.
In *A rendszerváltás forгатókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. Dokumentumok*. Hetedik kötet. *Alkotmányos forradalom. Tanulmányok*. Szerkesztette: Házi Balázs – Juhász-Pintér Pál – Marschal Adrienn.
Új Mandátum, Budapest. 420–478.

Ripp, 2006

Ripp Zoltán: *A rendszerváltás Magyarországon, 1987–1990*. Napvilág, Budapest.

Süli, 2019

Süli Szabina Mercédesz: „Bukott kémek” a szocializmusban. Értekezés a Belovai-ügyről. *Acta Universitatis Szegediensis: forum: publicationes discipulorum iurisprudentiae*, 2. sz. 437–491.

==== Sajtó ====

Magyar Hírlap 1989–1999

Magyar Nemzet 1989

Népszabadság 1986–2011

==== Internetes hivatkozások ====

Révész, 2011

Révész Béla: „Itt tudás- és ismerethiány van...” Pallagi Ferenc meghallgatása az Országgyűlés Nemzetbiztonsági Bizottságának 1990. július 19-i ülésén. *Betekintő*, 4. sz. https://betekinto.hu/hu/2011_1_revesz (utolsó letöltés: 2023. június 16.).

Mark Palmer amerikai nagykövet és
Zwack Péter üzletember, politikus, 1990.

Fortepan / Szigetváry Zsolt

Kulcsszavak

=====

*1989/90-es rendszerváltás, ellenzék a Kádár-korszakban,
1989, Egyesült Államok, ellenzéki mozgalmak, Magyar Szocialista
Munkáspárt, MSZMP, rendszerváltás*

/ Anatomy of a Meeting /

**Mark Palmer, the U.S. Ambassador to Budapest and
the head of the Hungarian secret services in 1989**

Mark Palmer, the U.S. Ambassador to Budapest established special relations between Hungary and the USA with excellent results between 1986 and 1990. He also supported the reform process in Hungary and the transition to a market economy. He had close contacts with politicians of the Hungarian Socialist Workers' Party and the opposition leaders, and demonstrated the moral and political support the U.S. provided to the opposition's organizations. He also privately briefed and interpreted the U.S. position on security issues of the state security and internal affairs. These meetings were covered only in short news reports of one or two lines, so even today we know very little about these meetings.

The newly released document helps to clarify the picture that the U.S. Embassy and Mark Palmer himself developed about the true role of the U.S. Embassy in the process of democratic transition in Hungary. The statement describes the meeting with Deputy Minister Ferenc Pallagi on 24 October 1989 and the circumstances of the meeting.

Alkotmány utca a Kossuth Lajos tér felől, balra az Igazságügyi Palota (ekkor Néprajzi Múzeum és az MSZMP Párttörténeti Intézete). Az 1956-os eseményekre emlékező Kossuth Lajos téri nagygyűlésre vonuló ünneplők október 23-án. Budapest, 1989.

Fortepan / Vészi Ágnes

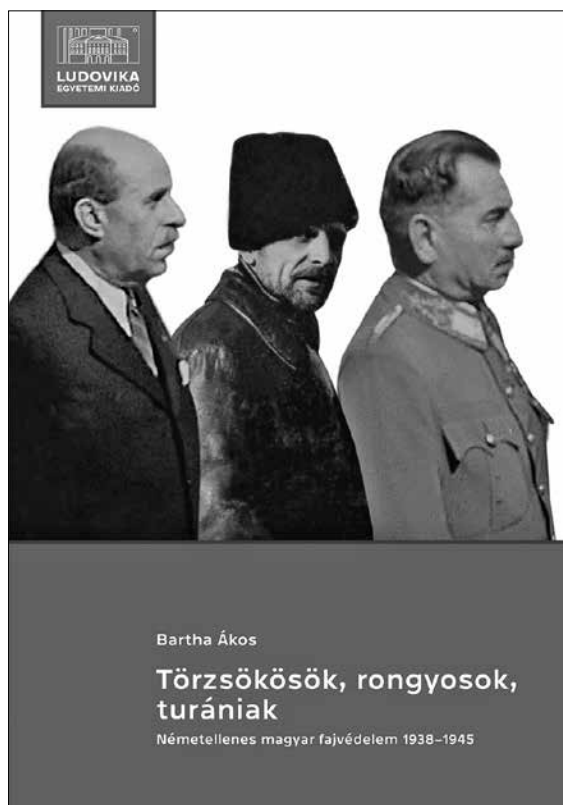
= Szemle =
////////////////////

/// Papp István

=== **Egy lehetetlen küldetés története**

**Bartha Ákos: Törzsökösök, rongyosok, turániak.
Németellenes magyar fajvédelem, 1938–1945**

Ludovika, Budapest, 2023. 336 oldal

Az ún. emlékezetpolitikai viták a történészek többségét általában hidegen hagyják, vagy egyenesen óztkodnak tőlük. Pedig egy-egy ilyen disputa segíthet felszínre hozni ki nem beszélt, lappangó problémákat, netán élesebb megvilágításba helyezni komoly szakmai kutatások kevesek által ismert eredményeit, vagyis beszélhetünk valamiféle, a tudományos közbeszédet alakító, visszacsapó hatásról. Bartha Ákos friss monográfiája kapcsán is megkockáztatható az előbbi gondolatmenet, mivel ennek a kötetnek az ősforrása valahol 2004 táján, a Teleki Pál budai várba tervezett, ám végül Balatonboglárra került szobrának felállítása idején kirobbant heves polémiaiban lelhető meg.¹ Addig nagyjából az a konszenzus uralkodott nem csupán Teleki személye,

hanem általában a második világháború alatti, szükségszerűen a náci Németországgal szembeni magyar ellenállási mozgalmak és a bennük résztvevők kapcsán is, hogy

1 = A vitáról: Jogos viták a Teleki-szobor körül, 2004; A Teleki-szobor felállítása körüli vita, 2004.

ők részei a magyar demokratikus hagyománynak, hiszen aki antifasiszta, az *ab ovo* demokrata is.

Azt, hogy mindez miért volt így, és hogy miért uralhatta ez a kép igen sokáig nem csupán a történetírást, de még inkább a történeti emlékezetet, igazán egy 2009-ben megjelent tanulmányból érthetjük meg, amelynek szerzője, Ablonczy Balázs a Horthy-korszak két jellegadó politikusa, Bethlen István és Teleki Pál konzervatívizmusát hasonlította össze.² Az életutak párhuzamos vizsgálata révén világosan kirajzolódtak a markáns eltérések: miközben Teleki bátor külpolitikát vitt, s ennek erkölcsi következményeit a magyar politikatörténetben – kirívóan szokatlan módon – saját magára vonatkoztatva is vállalta, addig a szükséges szociális reformokat a faji alapú kirekesztéssel és a diktatórikus elemek mindennapokba való beépítésével kapcsolta össze. Vele szemben Bethlennél az alkotmányosság védelme került a középpontba, ami a helyzetből adódóan lassacskán a baloldali ellenzékhez közelítette. Viszont régi vágású konzervatív liberálisként ellenezte a sokak által igenelt szociális változtatásokat, így a földreformot, és mély szkepszissel tekintett a tömegdemokráciához kötődő általános választójogra, amelyet a radikális változások eredőjének tartott. Ebből állt elő egy sajátos helyzet, amelyet a szerző így összegzett: „[Bethlennek] úgy lett igaza, hogy a korabeli szemlélő számára ő tűnt maradónak, aki nem érti a »kor szavát«. És Teleki úgy lépett tévútra, hogy kortársainak többsége modernnek gondolta, és helyeselte politikáját.”³

A szoborvita óta eltelt közel húsz esztendőben a magyar történettudomány képviselői sokat finomítottak és pontosítottak a Horthy-korszak különböző politikai áramlatairól szóló értékeléseken, ezeknek a kutatásoknak az eredményeit összefoglalni nem e recenzió feladata. A változások legfőbb oka annak a kérdésnek a módosulásában rejlik, amely sokáig a korszak eszmetörténetének átfogó értelmezési tengelyét adta. Ahogyan Bartha Ákos is hangsúlyozta munkája utolsó fejezetében (258–263.), a fasizmus–antifasizmus diskurzus már korábban lezajlott megváltozása a lényeg, s a szerző ennek a tanulságait érvényesítette a jelen monográfiában. Amíg a politikai gondolkodás mezejét és szereplőit aszerint osztották fel, hogy hogyan viszonyultak a fasizmushoz, amelyet nemegyszer a náci Németország politikai-hatalmi felépítményével azonosítottak, addig számos irányzat, párt, lap és karakter nem volt leírható, nem volt pontosan értelmezhető. Ezért is okozhatott sokkot Teleki Pál híveinek és tisztelőinek körében, hogy hogyan férhet össze a német imperializmus elleni látványos tiltakozás olyan eszmékkel, amelyeket maga a Harmadik Birodalom is képviselt.

Jelen kötet a szerző lenyűgöző mértékben gyarapodó szakmai munkásságának legalaposabban felépített, leggondosabban megformált darabja. Bartha Ákos az elmúlt években először egy vaskos életrajzban mutatta be Bajcsy-Zsilinszky End-

² = Ablonczy, 2009.

³ = Uo. 185.

re pályafutását és politikai nézeteit,⁴ megtisztítva mindazoktól a zavaró momentumoktól, melyeket az utóélet szereplői aggattak rá. Ezt követően pedig az 1944–1945-ös fegyveres ellenállást s annak már-már kibogozhatatlan eszmetörténeti csomópontjait szálazta szét egy önálló monográfia lapjain.⁵ Jelen munka természetesen hasznosítja a korábbi vizsgálódások során felhalmozott tudást, és épít rá, ám legalább annyira kapcsolódik a hazai szélsőjobboldal / jobboldali radikalizmus témakörét elemző történések munkáihoz,⁶ mint személyes történelmi vizsgálódásaihoz, töprengéseikhez.

Ugyanakkor a kötet elhelyezhető a Horthy-korszak titkos társadalmi egyesületeinek historiográfiájában is, pontosabban az állam és a civil szféra határvidékén tényező szervezeteket bemutató, szintén szépen gyarapodó munkák sorában.⁷ Bár jelen kötet három olyan szervezet (Törzsökös Magyarok Tábora, Magyar Fajvédők Országos Szövetsége, Turáni Vadászok Országos Egyesülete) történetével, tagjaival, eszmei kavalkádjával, rivalizálásuk és együtt dolgozásuk eseményeivel ismertet meg, amelyek jól láthatóak és érzékelhetőek voltak a nyilvános politikai térben, de ezzel együtt megmártóztak a titkos szervezetek sajátos világában is.

A kötetet fogalomtörténeti tisztázás vezeti be, amelyben a szerző kifejti, hogy miért a németellenességet és a fajvédelmet tartja olyan összefoglaló kategóriáknak, amelybe a törzsökösök, a rongyosok és a turáni vadászok egyaránt beleférnek. A magyar fajvédők a honi radikális jobboldal táborán belül helyezkedtek el, s egyaránt szemben álltak a hazai nemzetszocialista pártokkal, illetve azokkal a nyilas/hungarista elemekkel, akik Szálasi Ferenc különböző név alatt futó pártjaiban bukkantak fel. Ám ennél is fontosabb a következő definíció: „*Náciellenesnek a nemzetiszocializmus ideológiája ellen fellépő erőket nevezem [...], míg a németellenes jelzőt kettős értelemben használom. Így tekintek egyrészt a Német Birodalom külpolitikáját elítélő személyekre és mozgalmakra, másrészt a magyarországi németiség irányában megfogalmazott kritikus – etnicista – álláspontokra is.*” (8–9.)

Mindezt azért tartom igen pontos és termékeny osztályozásnak, mert a szerző nagyon helyesen alkalmazta a konkrét történelmi forrásanyag vizsgálata során azt az elméleti felismerését, melyet a monográfia szövegében több helyen is kifejtett. Ezek szerint a második világháború kitörését követően a magyar belpolitika fő törvonala a Németországhoz való viszony lett: németbarátokra és németellenesekre oszlott a hazai közvélemény (persze ezen belül is voltak átjárások és ingadozások, nem utolsósorban a frontok mozgására reagálva). Ehhez annyit tehetünk hozzá, hogy míg a németbarátság nemigen volt elválasztható a náci hatalmi berendezkedés iránti szimpátiától, legalábbis annak tudomásulvételétől (bár elvileg elképzelhető

4 = = Bartha, 2019.

5 = = Bartha, 2021.

6 = = Paksa, 2013; Gyurgyák, 2012; Kerepeszki, 2012; Paksy, 2013; Vonyó, 2021.

7 = = Zinner, 1989; Kántás, 2020; Pócs, 2022.

a hazai németiség körében az anyagországhoz való vonzódás, hiszen a Volksbund és a Hűség Mozgalom ellentéte itt is polarizálta a kisebbség csoportjait), addig a németellenesség igen széles és tarka spektrumon mozgott, a szélsőjobboldaltól a szélsőbaloldaliig bezárólag. Ez utóbbi jelzőt közel sem csak a retorikai fordulat kedvéért használtam, hiszen az egyéni életutak vizsgálta során Bartha Ákos bizonyította, hogy a turáni vadászoktól vezetett út az illegális kommunista mozgalomhoz is, lásd bizonyoságként Iliás Ferenc fordulatait vagy a Győrffy István Kollégium tagjainak útkeresését.

A németellenesség alapvetően külpolitikai síkon jelentkezett, ám egyáltalán nem következett belőle, hogy aki ezt vallotta, az szükségszerűen elvetette a náci társadalomátalakítás módszereit. Ennek okán érdemes idézni Szabó Dezső egy gondolatát, akit a szakirodalomban és az emlékezetben egyaránt a hazai németellenesség prófétájaként szokás számon tartani. A kelet-európai konföderáció szükségességét meghirdető 1935-ös tanulmányában akad egy megjegyzés, amely arról árulkodik, hogy ő is osztozott a Hitler kormányzásának első éveit pozitívan értékelő, a kortárs Európában sokak által képviselt véleményben: „*Nem is tudnék azok közé beállni, akik – jól érthető okokból – nyelvöltögetésekkel, rágalomokkal és olcsó piszkálódásokkal igyekeznek elintézni azt, amit ők mai Németországnak neveznek. Ellenkezőleg: ha mindentől elvonatkoztatva, csakis a közösségek életének tudományos vizsgálódásával nézem azt, ami az utolsó években Németországban történt, lehetetlen elgátolnom magamban egy tisztán értelmi, úgyszólván természetrajzi gyönyörűséget, látva, hogy ez a sokféle betegségtől érintett s a világháborútól meggyötört roppant organizmus mily tervszerű akarattal mozdul az élet, az egészség, a hódítás felé.*”⁸

Mivel a magyar fajvédelem kötetben bemutatott szereplői közül senki, még a legjobb képességűnek tűnő baráti Huszár Aladár sem ütötte meg Szabó Dezső kiemelkedő intellektuális képességeit, így nemigen lehet csodálkozni azon, hogy a törzsökös mozgalomhoz tartozókat, a Rongyosgárda tagjait és a turáni vadászokat olyan feloldhatatlan és ellentmondásos dilemmák jellemezték, amelyek megbénították a sikeres politikai cselekvést. Bartha Ákos áttekintő elemzésében meggyőzően mutat rá arra, hogy az antiszemitizmus mellett, melyből a fajvédők esetében különböző típusú szociális, gazdasági reformok következtek, „*nézetrendszerük másik fontos sarokpontja integer revizionizmusuk volt*” (11.). (Zárójelben jegyzem meg, hogy ez az egyetlen pont, ahol vitám van a szerzővel, ugyanis a rendkívül alapos, tiszteletet parancsoló mennyiségű forrást és szakirodalmat felvonultató elemzésből kimaradt az a fontos megállapítás, hogy éppen a fajvédő mozgalom prófétája, Szabó Dezső alapvető felismerése hiányzott a hívei ezen csoportjánál. Röviden összefoglalva, az, hogy Németország olyan mértékben fenyegeti a magyar függetlenséget, hogy emiatt a revíziós célokról is le lehet mondani. Az olyan kis államok, mint Csehszlovákia, eltűnése vagy az Anschluss révén Ausztria megszűnése ellentétben áll hosszú távú érdekeinkkel, illetve a belpolitikai reformokat nem szabad elhalasztani a revízió

8 = = Szabó, 2007: 258.

ügyére történő hivatkozással. Persze éppen ez volt az az osztópont, ahol igazából elvált a késői fajvédelem és a népi mozgalom, hiszen az utóbbi a társadalmi reformokat és nem a revíziót állította programja középpontjába. Zárójel bezárva.)

Ebből az alapállásból következett az a lehetetlen küldetés, amelyet voltaképpen az egész kötet igazol és számtalan példával alátámaszt. Nevezetesen az, hogy mivel a náci Németország volt az egyetlen valódi súllyal bíró nagyhatalom, amely a gyöngye magyar állam revíziós igényeit felkarolta, s ennek, teljesen logikusan, minden esetben meg is kérte az árát, nem lehetett úgy revíziós sikereket elérni, hogy az ne járt volna a német befolyás erősödésével. Olyan bűvkör volt ez, amelyből kitörni a két alapaxióma egyikének feladásával lehetett volna. Alapvetően ebben látom annak a számos zűrzavarnak, eszmei cikcakknak és a furcsa egyéni életútnak az okát, amelyekre Bartha Ákos számtalan meggyőző, nem egy alkalommal megdöbbentő példát hoz.

Természetesen ez a dilemma nemcsak az fajvédő ellenzékét bénította, hanem a hivatalos kormányzatot is, bár annak tényleges reformszándéka elég visszafogottnak tekinthető. Inkább az az elgondolkodtató, hogy milyen kevésbé nyert teret az innovatív politikai gondolkodás a törzsökös–rongyos–turáni háromszögben, s ezért örökké belegabalyodtak hol az etnikai nemzeteszme kontra valós társadalmi viszonyok, hol pedig az önálló magyar külpolitikai kezdeményezések versus német geopolitikai szándékok hálójába, mint történt a Rongyosgárda kárpátaljai és lengyelországi akciói során. Ezeket az ellentmondásokat nem egy ízben éppen a nyilasok tudták a legjobban kihasználni, hiszen elég volt a törzsökösség ingoványos fogalmára rámutatni, vagy éppen Zsabka Kálmán lengyel földön tett kalandozásait a parlament nyilvánossága elé tárni. Az utóbbi kapcsán mutatott rá a szerző arra, hogy a nyilas párt szónokainak „1939. augusztus 1-jei parlamenti indízkéréciója valóságos politikai bomba volt, ami a magyar közéletet már jó ideje foglalkoztató feszültségeket dobott hirtelen felszínre” (122.).

Ebben a végső soron bénult és nem sok eredménnyel kecsegtető cselekvésképtelenségben leledzett valami végtelenül frusztráló alapézés, nem véletlenül jegyzete meg Bartha Ákos a rá jellemző finom és hetyke iróniával: „A »törzsökösök« mindazonáltal jobban szerettek vacsorázni, mint tüntetni.” (37.) Bár a rongyosgárdisták fegyveres aktivizmusa és a turáni vadászok szervezetépítő képessége elevenebb és izgalmasabb történetnek tűnik, mint a sárkány motívumával birkózó törzsökös magyaroké, végső soron ezek is kudarcos esetek. Hiányzott a politikai alternatívaképzés legfontosabb ismérve: a valósággal való kíméletlen szembenézés s az ehhez társított, reális alapokon nyugvó program és cselekvés kialakítása. Az illuzionizmus megnyugtató és gyengítő ködé vette körül a Bartha Ákos által bemutatott németellenes fajvédő szervezetek tagságát.

Ám mielőtt ebből bárki a szerző munkájának hiábavalóságára vagy elégtelen mivoltára következtetne, éppen az ellenkezőjéről szeretném meggyőzni. Hiszen a munka rendelkezik az igazán jó történeti monográfiák két ismérével: a szerző egy-

szerre fest élénk tablót egy korról, ám közben diszkréten háttérben marad, az olvasóra bízva és nem szájába adva a következtetések levonását. Másrészt a szerző gondosan óvakodik a nagybetűs IGAZSÁG megtalálásától, pláne hirdetésétől, s éppen ennek révén lelt rá számos fontos igazságra, amelyek révén jelentősen árnyalta az 1938 és 1945 közötti időszakról és hosszú távú hatásairól élő gondolkodásunkat.

Ezen megtalált kincsekből, melyek nem részigazságok, hanem egy örökké kutatott és elérni kívánt igazság részei, szeretnék néhány fontos darabot felvillantani. Így például azt, hogy a sokáig élő és kanonizált képpel szemben nem az 1941. október 6-i tüntetés volt az első háborúellenes demonstráció, hanem a Törzsökös Magyarok Táborának 1939. szeptember 8-án a budai Bem-szobornál tartott néma gyülekezése (36.). Ugyanúgy a reveláció erejével hatott a törzsökös mozgalom (tágabban véve a németellenes fajvédelem és a hazai baloldali pártok) és a szociáldemokrata munkásmozgalom kapcsolatainak feltérképezése, amelynek első állomását nem a *Népszava* 1941-es karácsony száma, hanem a *Magyar Nemzet*ben futó „Szellemi Honvédelem” rovat inspirálta (39.). Egy másik sokat idézett vitához, Németh László *Kisebbségben* című esszéjének keletkezéséhez is fontos adalékokat szolgáltatott a kötet írója, ahogyan bravúros elemzéssel a törzsökös diskurzushoz kapcsolta Szekfű Gyula nevezetes felhívását, melyre Németh válaszolt (46.). Azon már jóval kevésbé lepődtem meg, ahogyan Bartha Ákos feltárta a rongyosok vagy a Nemzetvédelmi Kereszt⁹ birtokosainak egzisztenciális helyzetük javítására irányuló lépéseit, legyen szó állami állások, földbirtokok vagy pénzbeli támogatás elnyeréséről, ez, úgy tűnik, a magyar nacionalizmus bizonyos áramlatainak szívós jellemzője volt.

Figyelemre méltó az is, ahogyan Kozma Miklós stratégiájáról olvashatunk a rongyosgárdisták ázsiójának növelésével kapcsolatban, de általános érvénnyel. Ennek kapcsán mutatott rá Bartha Ákos arra a taktikára, hogy a magyar vonatkozású híreket valamelyik angol vagy francia sajtótermékben tették közzé, majd ezt a cikket szemlélzte a nemzeti hírügynökség, így növelve az adott információ hitelességét (127.). Ha már sajtó, akkor külön ki kell emelnünk a *Sorakozó* című „független politikai hetilap” elemzését, amely azért is érdekes, mert majdnem az ismeretlenség homályából emelte ki a szerző a fajvédelem és a népi mozgalom határmezsgyéjén működő, az eddigi kutatások által nem sok figyelemre méltatott periodikát. A *Sorakozó* nem csupán a konkrét szerzők és írások okán érdemes figyelmünkre, hanem azért is, mert világosan igazolja, hogy mennyire nem az eszmetörténészek konstrukciói szerint rétegeződött, viselkedett, cselekedett a magyar politika számos irányzata és szereplője.

9 = = A Nemzetvédelmi Keresztet 1940-ben alapította Teleki Pál miniszterelnök; az 1919-ben mutatott ellenforradalmi helytállásért és a revíziós területvisszacsatolások során szerzett érdemekért osztották ki. A Kereszt tulajdonosai alkották a Nemzetvédelmi Szövetséget.

Bár Bartha Ákos nem definiálja magát az oxfordi kontextualista eszmetörténet képviselőjeként, ennél fontosabb, hogy mégis ezt a gyakorlatot követi, igen példaszzerűen és alaposan. Ezért is kiforrottak és találóak értékelései, amelyek itt-ott nem nélkülöznek némi személyes kikacsintást sem, ahogyan a rongyosok hetilapja kapcsán olvashatjuk: *„Összességében a Sorakozó szomorú példája annak, hogy a cenzurális viszonyok nem a viták megszűnését, hanem azok félresiklását eredményezhetik. Az egyre szorosabb német kapcsolatok kivesézése helyett így kerültek fókuszba a Szálasi elképzelésénél is holdkórosabb turáni tervek, amelyek ugyan a feszültségek levezetésére jók lehetettek, ám aligha kínáltak reálpolitikai alternatívát.”* (141.)

Azt, hogy mennyire nehéz vállalkozás a magyar szélsőjobboldal történetéről írni – tegyük hozzá, legalább ennyire bonyolult lenne a honi szélsőbaloldal régóta megírásra váró históriája, amely szintén bővelkedett frakcióharcokban, személyi torzalkodásokban, árulásokban és zavaros figurákban –, azt leginkább azon a bravúros szemmel követésen mérhetjük le, ahogyan Bartha Ákos a sokszor igen hasonló, nyelvi eszközeikben és szimbolikájukban egymástól is merítő irányzatok között eligazodik. Hiszen a szélsőjobboldal különféle pártocskáit, frakcióit, mozgalmait anyagi és személyi ellentétek és érdekek legalább annyira tagolták, mint magasabb rendű eszmei szempontok, ahogyan az a politikai csoportosulások történetében szokott lenni. Erre a zűrzavaros, nehezen áttekinthető, percéletű mozgásra ad példát az a remek portré, ahogyan a Szüts Iván vezette Nemzeti Tábor története kirajzolódik, melyet többek között a történész egyik legjobb barátja, az ironia segítségével skiccelt fel Bartha Ákos: *„Politikai issue volt ez a javából, mellyel Szütsék szép szeletet haraptak ki a honi szélsőjobboldal körüli diskurzusokból.”* (150.)

A monográfia nem csupán új eredményekkel szolgált, hanem megerősítette a Horthy-korszak pártpolitikai-egyesületi életének, általában a belpolitika jellegzetességeinek eddig is ismert, de most más oldalról ismét igazolt vonásait. Egyrészt szembevetendő az a folytonos nyugtalanság, nyüzsgés, kavargás, amely a bethleni konszolidáció néhány évét (kb. 1923–1924 és 1929 között) kivéve a honi társadalmat jellemezte. Ahhoz képest, hogy az 1989–1990-es rendszerváltás előtti történeti és publicisztikai irodalomban nemegyszer egy mozdulatlan, merev, lefojtott társadalom képe jelent meg, e kötetet olvasva sokkal inkább egy turbulens, izgága, nehezen kontrollált, bizonyos esetekben az erőszakot sem nélkülöző politikai élet válik kitapinthatóvá. Másrészt ennek a politikai felvilágnak a szereplői gyakran ugyanazok: mintha lett volna egy olyan statisztika gárdája a Horthy-korszaknak, amelynek tagjai a gyorsan változó pártok, szervezetek, klubok, sajtótermékek *castingjai* során hasonló szerepeket játszottak volna el, gondoljunk a sokféle nyüzsgő Zsabka Kálmánra vagy a Héjjas-fivérekre. Ezeket az embereket sokszor csupán a differenciálatlan radikalizmus, néhány jelszó puffogatása kötötte össze, s a fogalmak tisztázatlansága nem gátolta, hanem sokkal inkább segítette ennek az amorf közegnek a megmaradását. Harmadrészt, ezek a szereplők rendszeresen nem egy alkalommal szinte megvetéssel szóltak a pártpolitikáról, mintha a politikai élet ideológiai jellemzők szerint

létrejövő pártjai valamiféle bűnös erkölcsiséget hordoznának, amely önmagában a nemzet egységét, egészségét veszélyezteti. Talán ezért is kapott ennyire lábra a szervezeted, amely persze szintén a belpolitika instabilitását, zavarosságát, tisztázatlanságát jelezte.

E kötet origóját a 2004-es Teleki-szoborvitáig vezettük vissza, amelyben a résztvevők zavarodottságát részben az okozta, hogy a sokak által tisztelt köztársasági elnök, Göncz Árpád is kiállt az egykori miniszterelnök mellett. Ez értelmetlennek, legalábbis megmagyarázhatatlannak tűnt, a politikus életútját ismerve. Pedig csupán arról van szó, hogy egyetlen életpálya, életút sem statikus és merev, ahogyan Göncz sem volt az. Hiszen fiatalemberként a Turáni Vadászok Országos Szövetségének fedezékében működött a Csipkés Közösség, amelyet a későbbi államfő személye kapcsolt a Teleki Pál Munkaközösséghez. Ezek az útkereső ifjak mind az ország gyökeres megújítását képzelték el, törzsökös alapon. Így azután nagyon is érthető, sőt következetes cselekedet volt az idős politikus részéről a hajdani bálványához való ragaszkodás.

Összességében e kötet nem csupán a Horthy-korszak eszmetörténetéhez, ezen belül a jobboldali radikalizmus megértéséhez járul hozzá nem kevés tudásanyaggal, hanem mind stiláris szempontból, mind az elbeszélés felépítését tekintve Bartha Ákos legkiforrottabb alkotásának tekinthető. Ez nagyjából olyan üres szóvirágnak tűnik, amelyet bizony sokszor olvashatunk helykitöltő jelleggel. Most viszont azért írtam mindezt, mert arról igyekeztem meggyőzni az olvasót, hogy a kötet szerzője számos olyan jelenséget felismert és megjelenített, amely létezett, valóságos volt, de amelyet *expressis verbis* senki sem írt le. Meglátni a nem kézzel foghatót: ez a legtöbb, amit egy történész tehet.

=== Hivatkozott irodalom ===

Ablonczy, 2009

Bethlen István és Teleki Pál konzervativizmusa. In *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Szerkesztette: Romsics Ignác. Osiris, Budapest, 167–185.

Bartha, 2019

Bartha Ákos: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.

Bartha, 2021

Bartha Ákos: *Véres város. Fegyveres ellenállás Budapesten, 1944–1945*. Jaffa, Budapest.

Bartha, 2023

Bartha Ákos: *Törzsökösök, rongyosok, turániak. Németellenes magyar fajvédelem, 1938–1945*. Ludovika, Budapest.

Gyurgyák, 2012

Gyurgyák János: *Magyar fajvédők. Eszmetörténeti tanulmány.* Osiris, Budapest.

Kántás, 2020

Kántás Balázs: *A haza önkéntes (titkos)szolgálatában? A Kettőskereszt Vérszövetség, egy furcsa titkos katonai alakulat az ellenforradalmi rendszer első éveiben.* Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, Budapest.

Kerepeszki, 2012

Kerepeszki Róbert: *A Turul Szövetség 1919–1945. Egyetemi ifjúság és jobboldali radikalizmus a Horthy-korszakban.* Attraktor, Máriabesnyő.

Paksa, 2013

Paksa Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója.* Osiris – MTA BTK, Budapest.

Paksy, 2013

Paksy Zoltán: *Nyilas mozgalom Magyarországon 1932–1939.* Gondolat, Budapest.

Pócs, 2022

Pócs Nándor: *Varjúserég. Kováts Tivadar és a magyar fajvédelem láthatatlan útjai.* Kronosz – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest.

Szabó, 2007

Szabó Dezső: Magyarország helye Európában: Kelet-Európa. In *Szabó Dezső: Tanulmányok, esszék.* Szerkesztette: Gróh Gáspár. Kortárs, Budapest, 346–367.

Vonyó, 2021

Vonyó József: *Jobboldali radikálisok Magyarországon, 1919–1944.* Kronosz, Pécs.

Zinner, 1989

Zinner Tibor: *Az ébredők fénykora, 1919–1923.* Akadémiai, Budapest.

=== **Internetes hivatkozások** ===

Jogos viták a Teleki-szobor körül, 2004

<https://mult-kor.hu/cikk.php?id=820> (utolsó letöltés: 2023. május 2.).

A Teleki-szobor felállítása körüli vita, 2004

https://politicalcapital.hu/konyvtar.php?article_read=1&article_id=1165
(utolsó letöltés: 2023. május 2.).

Balról Barcza György, a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, gróf Bethlen István miniszterelnök és Wálko Lajos külügyminiszter. Genf, Svájc, 1926.

Fortepan / Francia Nemzeti Könyvtár

Kulcsszavak

=====

*antifaszizmus, könyvismertetés, kritika, külpolitika,
második világháború, recenzió*

= ***Stories of a Mission Impossible*** =

/// A BOOKREVIEW ON

**Bartha Ákos: *Törzsökösök, rongyosok, turániak.*
Németellenes magyar fajvédelem, 1938–1945
[Trueborns, Ragged Guardists, Turanists.
Anti-German Hungarian Racialists, 1938–1945]**

Ludovika, Budapest, 2023. 336 p.

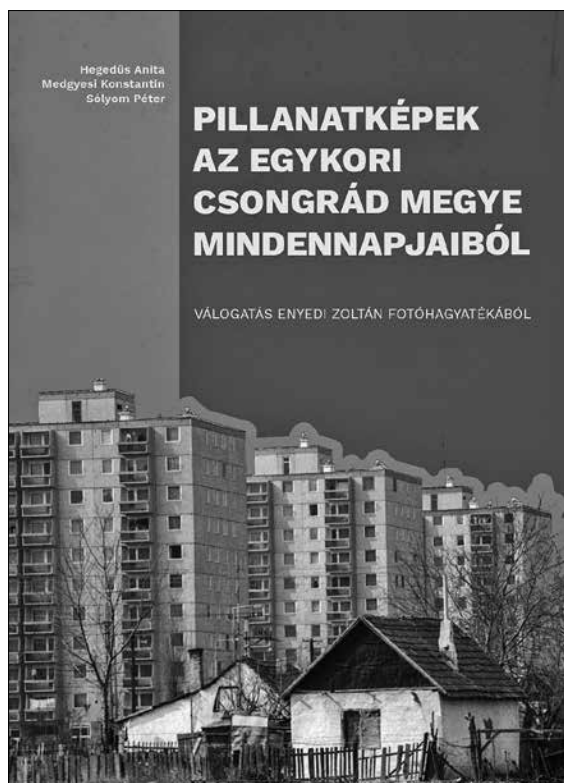
The question of fascism versus antifascism was a decisive component in the interpretation of Hungarian political thinking in the era of WWII. The effect of this kind of intellectual tradition has weakened in past decades, but no specific research has been done so far. Ákos Bartha analyzed three important so-called secret social services (Turáni Vadászok, Törzsökös Magyarok, Magyar Fajvédők), which were integrated into the specific world of the Horthy regime, although they opposed the foreign policy of Nazi Germany. These organizations were very close to the official government policy, and their common ideological base was racialism. The race was an uncertain and unclear political category, because it was part of political language of both the political left and right. The author clarified the most important aspects of the racist social organs: their members wanted to revise the Trianon Peace Treaty and opposed the influence of German foreign policy within the Hungarian political agenda. But this political strategy was an incongruent aim because only Germany was capable of modifying the system created by the peace treaties. Thus, the revision of borders and the commitment to German war policy were in hand in hand. Consequently, the members of these societies could be anti-German and antisemite at the same time, so the strings of the Hungarian political scene were tangled inextricably.

/// Semsei Ferenc

=== Egy korszak szelleme Enyedi Zoltán objektívén keresztül

Hegedűs Anita – Medgyesi Konstantin – Sólyom Péter (szerk.):
Pillanatképek az egykori Csongrád megye mindennapjaiból.
Válogatás Enyedi Zoltán fotóhagyatékából

Csongrád-Csanád Megyei Önkormányzat, Szeged, 2021. 152 oldal

/ Fotóriporter az át- rendeződő térben

A Kádár-korszakban az urbanizáció növekedésével – amivel együtt járt a paraszti világ fokozatos felszámolása – párhuzamosan erősödő életformaváltással előtérbe kerülő alkalmazkodási stratégiák, az ennek keretében szolgáló mobilitás lehetőségei egyaránt látványos változásokat hoztak nemcsak a társadalom szerkezetében, de a mindennapi élet terében is. Az 1948-at követő erőltetett iparosítás a városi munkásság létszámának gyors növekedésével járt, az ipari termelés növelését az olcsó munkaerő tömeges alkalmazásával akarták elérni. A hatvanas években befejeződő nehéziparosítás, majd az építőipari fejlesztések tömegesen

„szívták fel” a kolhozosítás után „feleslegessé” vált falusi munkaerőt.¹ Az 1962–1964. évi, férfiakra vonatkozó társadalmimobilitás-vizsgálat eredményeit a korábbi évekkel összevetve Andorka Rudolf megállapította: a részt vevő személyek – az apához viszonyítva – 59%-a volt mobil az 1960-as évek elején, míg ez az arány 1938-ban 44%, 1949-ben pedig 47% volt.²

Az agrártársadalom mérete folyamatosan csökkent, s ebben – a földtulajdonviszonyok radikális megváltoztatása mellett – az 1968-as gazdasági reformnak is szerepe volt. Ezek lehetővé tették ugyanis a mezőgazdasági termelőszövetkezetek számára, hogy ipari és szolgáltatótevékenységeket végző melléküzemágakat létesíthessenek, amelyek az agrártevékenység gépesítésével felszabaduló munkaerő lekötését, valamint a szövetkezetek jövedelemtermelő képességének a javítását szolgálták. Ezt megelőzően az 1950-es és az 1960-as éveket elsődlegesen a mezőgazdaságból való kilépés jellemezte, majd az 1970-es években e folyamat kétirányúvá vált; jelentősen nőtt azok aránya, akik az átmeneti ipari munkavállalás után visszatértek a földműveléshez. Jelentős részük a kedvezőbb munka- és életfeltételekért adta fel korábbi munkahelyét, a kibontakozó családi gazdálkodás keretei közötti elhelyezkedés lehetőségeit keresve. A mezőgazdasági szövetkezetek dolgozóinak több mint egyharmada a hetvenes évek első felében, egynegyede pedig ugyanezen évtized második felében cserélődött ki. Az agrártípusú szerveződések ipari jellegű foglalkozás- és munkaszervezettel rendelkező gazdasági egységekké váltak.

A munkásság dinamikus létszámgyarapodását lehetővé tevő társadalmi változások ugyanakkor megakadályozták egy olyan a nagyüzemi munkához, a városi életformához sok szálon kapcsolódó, teljesítményorientált, gyárhoz kötődő, jól képzett és könnyen képezhető munkásréteg kialakulását, amely köré az ideális (de csupán politikai indíttatású, elméleti célkitűzésként megjelenő) gyári társadalom felépülhetett volna. Az extenzív iparfejlesztés által létrejött munkahelyek a képzetlen és iskolázatlan vándormunkásság városi proletárhelyzetét tették tartóssá. Kemény István 1971-es *Pest megye munkásai* című könyvében a parasztból munkássá válást a legnagyobb társadalmi erőfeszítések egyikének nevezte. A nagyvárosi élet és az ipari munka elsajátítása mellett a legnagyobb problémát az összeszokott közösségek, társaságok egyezményes jeleinek értelmezése, valamint az újonnan jövő hierarchikus alárendeltsége jelentette. Az idegenkedés erősebben hatott, ha a jövevény falusi származású volt, ekkor ugyanis nemcsak az új közösségbe, de az új életterbe is be kellett illeszkednie – ez idő alatt pedig a többiek számára lassú észjárásúnak tűnhetett. Ezzel párhuzamosan az addigi szociális háló megszűnésével társtalanság, magány és a belső bizonytalanság érzése keletkezett.³

1 = = Valuch, 2001: 219.

2 = = Andorka, 1975: 288–289.

3 = = Idézi: Valuch, 2001: 226–227.

Az átalakuló közegben kezdte meg fotóriporteri munkáját Enyedi Zoltán, aki- nek hagyatékában 1967-től 2000-ig találhatóak fotográfiai. Enyedi 1939. április 17-én, Makón született. Először a pasztell-technika iránt érdeklődött, majd egy helyi fényképésznél tanulta ki a mesterséget. Később közel 40 évig a *Csongrád Megyei Hírlap* alkalmazásában dolgozott, ám a megyei eseményeket megörökítő képeit a *Délmagyarország* is közölte. Nevéhez Európa-szerte több kiállítás is köthető.⁴ A Hegedűs Anita, Medgyesi Konstantin és Sólyom Péter által szerkesztett, *Pillanatképek az egykori Csongrád megye mindennapjaiból. Válogatás Enyedi Zoltán fotóhagyatékából* című könyv a fotográfus gyűjteményét tematikus és kronologikus rendben mutatja be, miközben a megye 1960-as–1980-as évekbeli eseményeit állítja a középpontba.

/ Fókuszban Csongrád megye

Tóth Marcell helytörténész bevezető tanulmányában a szocializmus idejében „Pol Pot megyeként” elhíresült régió történelmét ismerteti, megkönnyítve ezzel Enyedi képeinek értelmezését. A szerző izgalmas csomópontokat képez, úgymint a kolhozosítás, a technológiai környezetváltozás, valamint a különféle katasztrófák és a mindennapi élet új kérdései, mindeközben a megyei eseményeket nagypolitikai horizontra, a mikrotörténetet makrotörténeti perspektívába helyezi.

A jellegzetesen mezőgazdasági arculatú térségben már igen hamar megkezdődött a „kulákok” üldözése, a birtokos parasztság elleni aktív fellépés. Több száz embert telepítettek ki az 1950-es évek folyamán a magyar–jugoszláv határövezetté vált déli területekről. A fellángoló kommunistaellenes megmozdulások résztvevőit koncepciók perek során ítélték el, a túlélők még a Kádár-rendszerben is páriának számítottak.

A Dél-Alföld továbbra is az ország mezőgazdasági motorjának számított, mindazonáltal fokozatosan csökkent a gazdálkodók száma. 1945-ben Csongrád megyében, a Pallavicini-uradalom területének felosztásával – az önállóan gazdálkodók számának átmeneti megnövelésével együtt – kezdetét vette a magyarországi földosztás. Az 1940-es évek végén indult meg a kolhozosítás – földelkobzás. A gazdaságtalan termelősövetkezetekből az 1953-as „új szakaszt” követően tömegesen kiléptek, ezt a folyamatot csupán a politikai irányváltások és újbóli retorziók tudták a visszájára fordítani, az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején a korábbi kollektivizálási hullámoknál „sikeresebb” periódus zajlott le. Ennek eredményeképpen a termelősövetkezetek és állami gazdaságok a megye összöldterületének több mint 94%-át tették ki.⁵

4 = = Újszászi, 2009: 8.

5 = = Tóth, 2021: 6–8.

Az 1960-as években nemcsak a föld tulajdonviszonyai, hanem a táj látképe is sokat változott. A technológiai fejlődés hatására a ló- és igásökör-állomány csökkenésével egyetemben a traktorok, majd a még modernebbnek számító járművek száma növekedett, míg fokozatosan terjedt el a fóliázás és a műtrágyázás, s a képek alapján egyaránt feltűnő a nők munkába állásának emelkedő mértéke. A műszaki előrelépés, az iparosítás mellett ugyanakkor fokozatosan teret hódított a kivetkőzés, a paraszti élettől való szimbolikus elhatárolódás.⁶

A mindennapok meghatározó elemének számított a blokk többi országához képest jobban funkcionáló ellátási rendszer, amelynek emlékét a köznyelv „gulyás-kommunizmusként”, „fridsiderszocializmusként” őrzi. Három évtized alatt két és félszeresére nőtt a szállítási területen, valamint duplájára a kereskedelemben dolgozók aránya. A térségben – az országos tendenciákat követve – megjelentek a nagyáruházak, a házakban pedig az 1970-es évekre megszokottá váltak a hűtőgépek és a gáztűzhelyek.⁷

A gépkocsik térnyerése a fentiekhez hasonlóan átszabta a térség korábbi rurális vonásait. A személyautókra az 1950-es évektől egyre nagyobb igény mutatkozott, a Moszkvics és a Wartburg mellett megjelent a P70 és a Škoda Spartak, ugyanakkor később a keleti blokk járművei mellett a Fiat 850 és a Renault R16 is rákerült a választható autók listájára. A rangsorban helyett foglalt még a román Dacia, a Zaporozsec, valamint a „legendás” szovjet Lada, s a legolcsóbban beszerezhető, keletnémet Trabant. A tömegközlekedést választóknak az Ikarusz buszok álltak rendelkezésre, amely gyártójának a megyében is volt üzeme, s a Szovjetunió mellett az Egyesült Államokba is exportáltak. A hazai gyártású személygépkocsik hiányának pótlására a hódmezővásárhelyi Hódgép vállalat tett kísérletet az 1980-as évek végén Puli nevű kiskocsijával, azonban a szerkezet iránti érdeklődés elapadt a rendszerváltást követően.⁸

Az emlegetett városiasítás hatására Csongrád megyében lassanként eltűntek a hagyományos parasztházak, helyüket panellakások vették át. Az új lakótelepek épületei mellett – amelyek minősége sokszor alulmúlta az elvárásokat – azonban a lakhelyek többsége magánereőből épült. A települések központjait új építményekkel, tömbrekonstrukciókkal ugyancsak átformálták. Az 1950-es évek végétől egyre nagyobb teret hódítottak az üdülőök és nyaralók is.⁹

6 = = Uo. 8.

7 = = Uo. 9.

8 = = Uo. 9–10.

9 = = Uo. 10–11.

/ Egy új világ más szemével – Az Enyedi-gyűjtemény

A kép – jelen esetben a fotográfia – szubjektív alkotás, reprezentáció, az adott pillanatot személyes parafrázisa.¹⁰ Hogyan látta hát Csongrád megyét Enyedi Zoltán? Képeit a szerkesztők 17 témakör mentén válogatták össze. Az elsőkben (*Korok, hangulatok, épületek, emberek*) a nagyüzemi élet bemutatása mellett olyan bensőséges hangulatképek kaptak helyet, amelyek a hétköznapi élet lenyomatát képezik. A hódmezővásárhelyi szülészeti osztályon készült kép, valamint a szegedi Széchenyi téren kártyázó idős férfiakat megörökítő fotó szimbolizálhatja az emberi élet kereteit.

Az ezt követő *Megye a magasból* (1968) című fejezetben Csongrád megyét láthatjuk madártávlatból. A szokatlan perspektíva lehetőséget nyújt arra, hogy láthassuk a városok tájképének változásait, az iparosítás és a „modernizáció” mértékét a térség különböző központjaira vetítve.

Az *Ünnepek, események a hetvenes-nyolcvanas években* a megye tradicionális szokásait mutatja be. Megismerhetjük a Forráskúton rendezett farsangi „tuskóhúzás” hagyományát, amely felvonulássá nőtte ki magát az idők során. A kezdetekben még egy meg nem házasodott legénynek kellett rönköt vonszolnia a falu utcáin, később ezt már egy jelmezes alak végezte.

Enyedi fényképei segítségével a megye kulturális életébe is bepillantást nyerhetünk az *Ismerős arcok Csongrád megyei rendezvényeken* című rész segítségével. Az első fotón Németh Lászlót láthatjuk a hódmezővásárhelyi irodalmi esten, rajta kívül többek között a tudós Szent-Györgyi Albertről és a színművész Bessenyei Ferencről is készültek fotográfiák. Ide kapcsolható a *Benne voltak a TV-ben – televíziós forgatások, filmek* tematikai blokk, amely forgatások kulisszatitkait tárja fel.

A *Nők és a Férfiak* című gyűjteményekben dolgozó embereket láthatunk, érezve az emlegetett kettősséget, átmenetet. Az asszonyok üzemekben dolgozva állítják elő az élelmiszert, vagy a fóliasátorban takarítják be a zöldséget, s míg a parasztemberek aratnak, addig a munkások gyárakban dolgoznak. A vidéki élet és a városi proletárlét egyszerre van jelen az 1970-es, 1980-as években.

A gyermekekkel és állatokkal foglalkozó képek mellett – autentikus jelkép az alsó tagozatos nebulók (véltetően) kék kisdobos nyakkendője – külön hangsúlyt kap a mezőgazdaság (*Földön, vízen – a mezőgazdasági hétköznapiak tegnapelőtt*). A makói hagymatermesztés példája jól mutatja a technológia változását. A hagymarakás és a maghagymaszedés még kézzel történt, e termény betakarítása azonban már gépi erő igénybevételével folyt.

Egy új szemléletmód megjelenéséről tanúskodnak a nagyáruházak megnyitását hirdető és a korábban említett személyautók tömegessé válását reprezentáló képek. Ezután a „kötődést” megjelenítő fotók következnek. A jelen új kapcsolódásait az épülő hidak, míg a múlt – ez esetben szó szerint értendő – feltárását az ópusztaszeri ásatásról készített képes dokumentációk demonstrálják.

¹⁰ = = Barthes, 1990: 64.

A mártélyi üdülőtelep nyugalma után erős kontrasztot állítanak a *Nehéz órák: vész- és veszélyhelyzetek*, valamint a *Kemény megyei telek egykoron* című sorozatok, amelyek a természeti erők nehezen megzabolázható hatalmát hirdetik.

Az utolsó szekcióban (*Települési pillanatképek*) található meg Enyedi ismertett munkájának talán legsokatmondóbb alkotása. A könyv borítójául is választott, 1984-ben készült fotón a tradicionális parasztházak mögül öt- és tízemeletes házak törnek elő, jelképezve a megállíthatatlan átalakulást.

A könyv izgalmas utazásra invitálja olvasóit Enyedi Zoltán munkásságán keresztül, olyan nagy ívű folyamatokat bemutatva, amelyek nemcsak Csongrád megyére, hanem Magyarországra, sőt sok esetben a szocialista blokkra is egyaránt érvényesek voltak. Kritikaként megfogalmazható ugyanakkor, hogy a kevésbé közismert, regionális szereplők nem lettek kellőképpen bemutatva (ezt példázza, hogy a hódmezővásárhelyi festőművész, Tornyai János neve hibásan Tornyai „József”-ként szerepel). Összességében azonban a közreadott, tematizált képsorozatok látványos betekintést nyújtanak az érdeklődőknek, és sokrétű, jól használható forrássul szolgálhatnak a történészek számára.

Kulcsszavak

=====

*fényképek, könyvismertetés, kritika, kultúra, művészet-kultúra,
recenzió*

=== Hivatkozott irodalom ===

Andorka, 1975

Andorka Rudolf: Társadalmi mobilitás. *Demográfia*, 2–3. sz. 287–299.

Barthes, 1990

Barthes, Roland: A kép retorikája. *Filmkultúra*, 5. sz. 64–71.

Újszászi, 2009

Újszászi Ilona: MTV-stúdió: első képek a vidékről. *Délmagyarország*, szeptember 25. 8.

Tóth, 2021

Tóth Marcell: Csongrád megye, Pol Pot megye? Történelmi háttérvázlat egy megye szocialista rendszerben töltött évtizedeiről Enyedi Zoltán képei mellé. In *Pillanatképek az egykori Csongrád megye mindennapjaiból. Válogatás Enyedi Zoltán fotóhagyatékából*. Szerkesztette: Hegedűs Anita – Medgyesi Konstantin – Sólyom Péter. Csongrád-Csanád Megyei Önkormányzat, Szeged. 5–15.

Valuch, 2001

Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris, Budapest.

Csongrád megyei Tsz., 1970.

Fortepan / MHSZ

= The Spirit of an Era through the Lens of Zoltán Enyedi =

/// A BOOKREVIEW ON

**Hegedűs Anita – Medgyesi Konstantin – Sólyom Péter (szerk.):
Pillanatképek az egykori Csongrád megye mindennapjaiból.
Válogatás Enyedi Zoltán fotóhagyatékából
[Snapshots from the everyday life of the former
Csongrád county. A selection from the photographic legacy
of Zoltán Enyedi]**

Szeged, Csongrád-Csanád Megyei Önkormányzat, 2021. 152 p.

Zoltán Enyedi began his work as a photojournalist in the changing economic and political environment of the Hungarian countryside in the 20th century, and his legacy includes photogravures from 1967 to 2000. Enyedi was born on 17 April 1939 in Makó. He first became interested in pastel techniques and then learned the craft from a local photographer. Later, for nearly 40 years, he worked for the *Csongrád Megyei Hírlap*, but his photos of county events were also published in *Délmagyarország*. His name is associated with several exhibitions all over Europe. The book under review was edited by Anita Hegedűs, Konstantin Medgyesi, and Péter Sólyom. The album presents the photographer's collection in thematic and chronological order, while focusing on the events in Hungary from the 1960s to the 1980s.

=== E számunk szerzői ===

BARÁTH MAGDOLNA: történész, ÁBTL

JOÓ ADRIENN: művelődésszervező, tudományos titkár, ÁBTL

KRAHULCSÁN ZSOLT: történész, ÁBTL

PAPP ISTVÁN: történész, ÁBTL

PÁL ISTVÁN: egyetemi adjunktus, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes
Történeti Tanszék

SEMSEI FERENC: történész, ÁBTL

VARGA KRISZTIÁN: történész

A tanulmányokkal kapcsolatos
észrevételeiket, megjegyzéseiket az alábbi címre küldjék el:
betekinto@abtl.hu

Kérésükre szívesen továbbítjuk levelüket a szerzőknek.